W. ST. REYMONT

SELJACI

IV

LJETO

MATICA HRVATSKA

6368

JOSIP ŠURBEK
gostijeničar
HUM NA SUTLI

WŁADYSŁAW ST. REYMONT

SELJACI

SAVREMENI ROMAN

IV

LJETO

PREVEO JULIJE BENEŠIĆ

ZAGREB 1935
REDOVITO IZDANJE „MATICE HRVATSKE"

Tisak
Zaklade Tiskare
Narodnih Novina - Zagreb

LJETO

I

I tako je dakle umro Maćej Boryna.

U kući su malo duže spavali, jer je bila nedjelja, pa ih je tek Łapa probudio svojim lajanjem, a tako je štektao, tako zavijao, tako se gurao na vrata, a kad mu otvoriše, tako je potezao za odijelo i izletavao obzirući se, ne idu li za njim, te se Hanka nekako uznemirila.

— Pogledajder, Józka, što hoće taj pas.

Ona potrči za njim veselo, igrajući se nestašno putem.

Doveo ju je do očeva mrtva tijela.

Strašno zavrisne, svi se odmah strčaše oko starca u polju, ali mora da je već bio sasvim ukočen, ležao je licem prema zemlji, kako je pao umirući, raširio je ruke, kao da se moli posljednjom usrdnom i vrućom molitvom.

Odnesoše ga u kuću i pokušaše još da ga ožive.

Ali uzalud je bilo svako nastojanje, badava su pokušavali štošta i koješta, od njega ostade samo truplo, hladno truplo čovjeka.

Kuća odjekne naricanjem, Hanka zakuka iza glasa, Józka stade udarati glavom o zid derući se iza glasa, Witek je cmizdrio zajedno s djecom, čak je i Łapa urlao i lajao u ljesi, samo je Pietrek prošvrljao malo tu malo tamo, pogledao prema suncu i otišao u staju da spava.

A Maćej je ležao na svome krevetu protegnut i ukočen, razvaljenih usta zaprljanih zemljom, posve

sličan istruhlom panju; ukočene su mu šake stiskale prašinu, a široko otvorene oči gledale su s nekim zanosom nekuda čak daleko, kao da gledaju u već širom otvorena nebesa.

Od njega je izbijala tako strašna grozota smrti i tako neodoljiva strahota, da su ga pokrili ponjavom.

Kako se pak u jedan tren to pronijelo po selu, jedva što se sunce malko diglo iznad kuća, već su ljudi pojurili da čuju, što je i kako je. Svaki bi čas netko unišao, podizao ponjavu, zavirivao mu u oči, pokleknuo i molitvu izmolio, a drugi bi, lomeći očajno rukama, stajali mirno i tužno, duboko potreseni strahom zbog velike božje moći nad životom čovjekovim.

Samo što tužno kukanje sirotica ne prestade niti na čas, nego se pronosilo nad cijelim selom.

Tek kad je stigao Ambrozije, istjera ih sve pred kuću, sobu zatvori, da se lati spremanja pokojnika zajedno s Jagustynkom i Agatom, koja se dovukla, da izmoli molitvu za pokojnike. Ambrozije je rado obavljao takav posao i znao se papreno šaliti, no danas mu je bilo nekako tjeskobno oko srca.

— Tolika je sva sreća čovjekova! — promrmlja razodijevajući mrtvaca. — Smrt, kad joj se svidi, spopadne te za gušu, tresne te po njuški, protegneš papke prema popovu oboru i kako da joj se otmeš?

Čak je i Jagustynka bila nekako sumorna i reče tužno:

— Patio se samo siromah na ovom svijetu, pa je bolje, što je umro.

— No baš nije mnogo prepatio!

— Ali ni mnogo dobra nije se naužio.

— A tko ga se sit naužio! i najveći spahija, pa i sam kralj ima briga i kubure i mora da trpi.

— Jedino nije znao, što znači gladovati i zepsti.

— Što znači glad, majčice? Brige čovjeka grizu ljuće od svega drugoga.

— Istina je, kao da ja sama nisam iskusila! A njega je za srce grizla Jagusia, a i djeca mu mnogo zla priuštiše.

— Djecu je imao dobru i nikakva zla od njih nije dočekao — umiješa se Agata prekinuvši glasnu molitvu.

— Pripazite vi bolje na svoju molitvu! Gledaj je, leleče nad pokojnikom, a naćulila uši, da čuje što se govori — zareži Jagustynka.

— Jer loša djeca ne bi tako naricala, poslušajte samo...

— Da vama iza koga toliko ostane, i vi biste se derali do sedmoga znoja ne žaleći grla.

— Mir! Evo Jagusie! — utiša ih Ambrozije.

Jaguś nahrupi u sobu, stane kao ukopana sred sobe i ne mogaše izreći ni jedne riječi.

Baš su Maćeja oblačili u čistu košulju.

— Umro je! — zajeca napokon i upilji u njega preplašene, smućene oči. Strah ju je spopao za grlo i za srce, koje kao da se u led pretvorilo, te je jedva mogla disati.

— Zar vi to niste znali? — zapita Ambrozije blagim glasom.

— Spavala sam kod majke, a Witek je malo prije dotrčao s tim glasom. Zar zbilja nije živ? — zapita ona odjednom i približi se mrtvacu.

— Pa ne spremamo ga za vjenčanje, nego za lijes.

Još nije mogla pravo da shvati, naslonila se na zid, jer joj se činilo, kao da je muči težak san i mòra da je guši, a ona ne može da se probudi, nego se kupa sva u znoju i u strašnoj muci. Svaki je čas

izlazila iz sobe i vraćala se, nije mogla skinuti pogleda s trupla i svaki se čas trzala, da nekuda utekne, ali ostala bi na mjestu, i svaki bi čas potrčala iza kuće na nogostup i gledala po poljima ne videći ništa, ili bi sjela na prag do Józke, koja je plakala čupajući kosu i naričući tužno:

— O, tatice moj jedini! O, tatice moj!

Premda je cijela kuća i sve oko kuće bilo puno tog plača i naricanja, samo ona jedina, iako se u njoj tresla svaka koštica i teška ju bol pod grudima pritiskala, nije ni jedne suze od oka spustila, nije mogla da se oglasi, nego je obilazila lutajući, a oči su joj se žarile ukočene od groze.

Na sreću se Hanka brzo sabrala, i premda neprestano plačući, ipak je na sve pazila i kao obično određivala, pa kad su dotrčali kovačevi, bila je već posve hladnokrvna.

Magda udari u plač, a kovač stade ispitivati, kako je to bilo.

Ona mu ispripovjedi, kako se to dogodilo.

— Dobro, da mu je Gospodin Isus dao laku smrt! — šapne on.

— Toliko se napatio, da ju je zaslužio.

— Siromah, čak je u polje bježao, da umakne smrti!

— A sinoć sam ga prigledala, ležao je mirno kao uvijek.

— A nije ništa rekao? — zapita kovač, tarući suhe oči.

— Ni jedne riječi; namjestila sam mu perinu, napojila ga i otišla.

— I sam je ustao! Možda još ne bi ni umro, da ga je tko čuvao — zajauče Magda jecajući duboko.

— Jagusia je spavala kod majke, jer je stara teško bolesna, kao obično.

— Tako je moralo biti i tako se svršilo! Toliko je bolovao, pa da, više od četvrt godine! A tko nije kadar da ozdravi, bolja mu je nagla smrt. Treba dragom Bogu zahvaliti, što više ne pati — reče kovač.

— Pa da, vi i sami znate, koliko su koštali doktori, koliko medicine, a sve je bilo utaman.

— Jer kad koga smrt već mori, tom ne hasne svi doktori.

— Toliki gazda, taka mudra glava, Isuse dragi! — lelekala je Magda.

— Samo mi je žao, što Antek nije stigao, da ga živa zateče.

— Nije on dijete, ne će plakati. Valja što prije pomisliti na pogreb.

— Istina, a kao uprkos baš sada nema Roka.

— Udesit ćemo mi to sami, ne brinite se, ja ću već sve urediti.

Odgovarao je kovač zabrinuta lica, ali je drugo nešto u sebi krio, tobože uzdisao, tobože jadikovao i suze brisao, ali nikome nije u oči gledao. Latio se da pomaže Ambroziju i da oblači pokojnika, no dugo je cunjao po komori po svitcima kudjelje i po ropotariji, njuškao po kutovima, čak se na tavan popeo, tobože da skine čizme, što su tobože tamo visjele. Stenjao je, gad jedan, kao uvijek, molio se čak glasnije nego Agata i spominjao, kako je pokojnik bio dobar čovjek, no oči su mu neprestano tražile nešto po sobi, a ruke su mu se same podvlačile pod jastuke i lakomo čeprkale po slamnjači u krevetu.

Dok se nije oglasila Jagustynka zlobno:

— Samo da ne nađete nešto, što se osušilo... ako nađete, pridržite čvrsto, jer će vam izmaći iz šake, iskliznut će...

— Koga ne peče, tomu ne uteče! — promrmlja kovač i stade sada tražiti bez obzira, gdje je god mo-

gao, ne obzirući se na orguljaševa Michała, koji je, sav zadisan, dotrčao po Ambrozija.

— Hajdete u crkvu, dovezli su na krštenje četvoro djece.

— Neka čekaju, ne mogu ostaviti napolak gola mrtvaca.

— Ja ću vas zamijeniti, Ambrozije — nagovarao ga kovač, želeći da ga se riješi.

— Rekao sam, da ću svršiti, pa ću i svršiti. Skoro mi se ne će pružiti prilika s ovakvim gazdom. Ti, Michał, spremi sve što treba u crkvi mjesto mene, a kumovi neka obiđu oltar sa zapaljenim svijećama, pa će ti kapnuti koji groš. Uči se momak za orguljaša, a ne zna služiti pri običnom krštenju — reče prezirno, kad se Michał udaljio.

Hanka dovede Mateuša, da uzme mjeru za lijes.

— Ne žali mu mjere samo, neka se siromah protegne makar poslije smrti valjano — reče Ambrozije tužno.

— Isuse dragi, za života mu je bilo tijesno i na toliko jutara, a sada će stati između četiri daske — šapne Jagustynka, a Agata, prekinuvši molitvu, zastenje plačljivo:

— Gazda je on bio i gazdinski će imati pogreb, dok sirotinja ne zna, pod kojim će plotom pustiti posljednji dah, neka mu svjetlost vječna! neka mu... — zarida ona nanovo.

A Mateuš je samo glavom klimao, izmjerio mrtvaca, izmolio očenaš i izišao, pa premda je bila nedjelja, odmah se latio posla; svakovrsno stolarsko oruđe nalazilo se u kući, a suhe su hrastove daske već davno čekale na tavanu.

Smjesta u voćnjaku udesi sve što treba i poče raditi požurujući žestoko Pietreka, kojega su mu poslali u pomoć.

Dan se davno digao, sunce je sjalo veselo i žarko, te je žega odmah iza zajutarka počela ljudski da pripiče, pa svi voćnjaci i polja kao da su pomalo zaranjali u taj rasključali bijeli krop užarena zraka.

Klonulo drveće jedva je micalo lišćem kao ptica krilima, tonući u žezi, blagdanska tišina zaokupila je cijelo selo, samo su lastavice, cvrkućući još mahnitije, jurile iznad jezera kao da su pomahnitale, a po putovima, u sivim oblacima prašine, stadoše drndati kola, jer su ljudi iz obližnjih sela dolazili u crkvu, pa bi svaki čas netko zaustavljao konje ili pristajao pred Boryninom kućom, gdje je sjedjela uplakana porodica, nazvao bi Boga i tužno uzdahnuo zirnuvši u sobu kroz odškrinuta vrata ili kroz prozor.

Ambrozije se vrzao i žurio, te se sav uznojio spremajući pokojnika; već su bili iznijeli krevet u voćnjak, a posteljinu razvješali po plotu, kad on stade dozivati Hanku, neka donese bobe od borovice, da se okadi soba.

No ova nije čula, nego je brišući još posljednje suze, što su same od sebe curile, neprestano gledala prema putu, nadajući se da će svaki čas stići Antek.

Ali sati su prolazili, a njega nije bilo, napokon je već htjela da u grad pošalje Pietreka na izvide.

— Konja će samo izmučiti i ništa ne će izvidjeti... to se zna — razlagao je Bylica, koji je baš stigao s Weronkom.

— Ali u uredu ipak nešto znadu.

— To se zna... ali, prvo, danas je zatvoreno, jer je nedjelja, a drugo, bez podmazivanja ništa ne će saznati.

— Ali ja ne mogu više da izdržim — tužila se Hanka pred sestrom.

— Naužit ćete ga se još, zapamtit ćete ga vi još — zasikće kovač, pogledavši u Jagusiu, koja je sjedjela kraj zida.

— Da Bog da ti se jezičina ukočila — promrmlja ona.

— Poslije klada teške su noge, nije lako žuriti se — dobaci kovač podrugljivo, ljut, što je uzalud tražio novce.

Nije odgovorila, samo je opet gledala na put.

Baš je zvonilo na veliku misu i Ambrozije se spremao u crkvu, zapovjedivši Witeku, da salom namaže Borynine čizme, jer su se bile tako osušile da ih nije mogao obuti na njegove noge.

Kovač i Mateuš odoše nekamo u selo, a Weronka također ode i povede oca i Hankinu djecu, te u kući ostadoše samo žene i Witek, koji je lijeno mazao čizme, grijući ih pred ognjištem, a svaki bi čas poletio da prigleda gazdi ili Józki, koja je sve tiše šmrcala.

Putem nije prolazio više nitko, ljudi su pošli u crkvu, a kod Boryninih nastade tišina, jedino se kroz otvorena vrata i prozore čuo glas Agatin, koja je molila litanije za pokojnika poput ptičjeg cvrkuta, i širio se dim borovice, kojom je Jagustynka kadila sobe i trijem.

Doskora se zacijelo već i misa počela, jer od strane crkve stade dopirati u pretpodnevnoj tišini pjevanje i svirka orgulja u nekom visokom dalekom i slatkom drhtanju.

Hanka nije mogla nigdje da nađe za sebe mjesta, pa je pošla čak na nogostup, da se pomoli.

— I umro je dakle, umro je! — razmišljala je tužno prebirući zrna krunice, no molitva bi joj se tek na mahove javila na usnama, jer je i u glavi i u srcu imala nešto kao splet svakojakih misli i velikih bojazni.

— Trideset i dva jutra, pa pašnjaci, pa šuma, pa zgrade, pa blago, koliko li gazdinstvo! — uzdah-

ne i s užitkom obuhvati pogledom široka polja i cijeli božji svijet.

— Kad bi se moglo sve njih isplatiti i ostati na cijelom i gazdovati kao što je otac gazdovao! — oholost je nadme odjednom, ponosno pogleda u sunce, značajno se nasmiješi i srcem punim slatkih nada stade šaptati riječi krunice.

— Ali od petnaest jutara ne ću popustiti, a i pol kuće je moje, a ni krave muzare ne dam iz šaka — reče malko tužno.

I opet se stade moliti gledajući suznim očima po zemlji, što je bila obasjana suncem kao da je obučena u zlaćano ruho, isklasana bujna raž podrhtavala je rđastim resicama, crnkast ječam odsijevao je kao duboka voda, a svijetlo-zelena zob, u kojoj je gusto rasla gorušica, drhtavo se prelijevala u tihom toplom zraku. Neka golema ptica lebdjela je nad rascvjetanom djetelinom, što je poput krvave marame ležala na pristranku uzvisine. Pogdjegdje je bob sa hiljadu bijelih očiju držao stražu uz krumpir, a tu i tamo po prodolicama plavio se lan bljeđanim cvijetom kao djetinje oči kad zažmire pred svijetlom.

Divno je bilo na svijetu; sunce je grijalo sve jače, a toplina, zasićena mirisom cvijeća, što se bezbrojno žarilo u žitu i svuda, dopirala je s polja s tolikom ljupkom životnom snagom, da se duša širila od radosti, a suze same navirale na oči.

— Sveta si ti i rođena! Sveta si — reče ona i prigne glavu.

Zvonce zacvrkuće u zraku kao ptičica.

— Sve je to na svijetu tvoje djelo, dragi moj Isuse! — tvoje djelo! — šapne ona toplo i nastavi molitvom.

Negdje u blizini nešto zaškripi, ona se oprezno obazre; pod višnjama, naslonjena na pleter, stajala je Jagusia i tužno uzdisala.

— I niti časka mira! — uzdahne Hanka, jer je uspomene zapljusnuše kao ljuta kopriva. — Da, i ona ima, što joj je prepisao! — sjeti se. — Čitavih šest jutara! zločinka jedna! — Od ljutine je nešto stisne u trbuhu. Okrene joj leđa, ali više nije mogla da se sabere za molitvu, jer je stare uvrede i boli napadoše kao bijesni lajavi psi.

Podne je već prolazilo, mršave sjene stadoše puzati ispod drveća i kuća, a u žitu, što se malko priklonilo k suncu, tiho se oglasiše cvrčci, a negdje bi se i bukavac javio, prepelice pak odazivale bi se na svoj način.

Žega je postajala sve veća i stala je nemilice pržiti.

Velika se misa brzo svršila i nad jezero sjedoše žene jedna uz drugu da izuju cipele, putovi se pak tako napuniše ljudima, kolima i žamorom, da se Hanka žurno vratila kući.

Boryna je već bio posve opremljen.

Ležao je posred sobe na širokoj klupi, koja je bila pokrivena ponjavom, oko nje su gorjele svijeće; tek što ga okupaše, počešljaše i lijepo obrijaše, jedino je na obrazu imao veliku posjeklinu od Ambrozijeve britve, a bila je zalijepljena papirom. A i obukli su ga u ponajbolje ruho: bijelu surku, u kojoj je išao na vjenčanje s Jagusiom, prugaste hlače i gotovo posve nove čizme.

I ležao je tako svečano u onoj mrtvačkoj tišini Maćej Boryna, čovjek pravedan i mudar, pravi kršćanin, gazda koljenović i prvi bogataš u selu.

Posljednji je put naslonio umornu glavu pod krovom otaca svojih poput one ptice u dalekoj zača-

ranoj zemlji prije no što će poletjeti pod oblake i otprhnuti onamo, kamo od vijeka vjekova one sve odlijetaju.

Pripravljen je već bio da se oprosti od znanaca i od svojte i spreman, da se uputi na taj daleki put.

Zacijelo mu se duša već pokorno sagnula pred sudom Gospodnjim, samo je to jadno tijelo, ta tjelesna ljuska bez živoga daha ležala kao da se jedva primjetljivo smješka među svijećama, posred dima i neprekidnih molitava.

A ljudi su već dolazili i dolazili bez prestanka; netko bi tužno uzdisao, drugi se lupao u prsa i vruće se molio, a netko bi se zamislio klimajući tužno glavom i brišući tešku suzu žalosnicu, pa je šapat molitava, prigušeno jecanje i tihi razgovor uz uzdisanje šumio kao dugotrajno sipljenje jesenske kiše. Ljudi su neprestano ulazili i izlazili; dolazili su gazde i nadničari, dolazile žene i djevojke, dolazili stari i mladi, čitavo Lipce guralo se u sobi i u trijemu, a uz prozore navalilo je toliko dječurlije i tako su se obijesno ponašali, da je Witek, kad ih nije mogao rastjerati, nauckao psa, ali Łapa ga nije slušao, nego se držao danas uz Józku, a kadšto bi optrčao oko kuće i stao urlati kao da je umom šenuo.

Na cijelo selo pade kao teret ta Borynina smrt; dan je bio lijep, sunčan, mirisao je proljećem i bio tako mio, da se ne može iskazati, a ipak je čudna tuga zavladala nad kućama i čudna tišina legla na sve putove. Ljudi su išli zabrinuti, tmurni i ljuto zabrinuti, svi su samo tužno uzdisali, lamali rukama i razmišljali o ljudskoj sudbini.

Mnogi, koji su s pokojnikom živjeli u prijateljstvu, ostadoše stojeći pred kućom, gdje su već neke gazdarice tješile Hanku, Magdu i Józku, ganutljivo plačući s njima i mnogo žaleći sirotice.

Samo k Jagusi nije nitko prišao s dobrom, utješljivom riječju; ona doduše nije bila željna da je itko požali, ali ipak ju je zaboljela ta osamljenost, pa je pobjegla u voćnjak, zavukla se u grmlje i čitave sate tamo prosjedjela slušajući kako Mateuš teše lijes.

— I ova se još usuđuje izaći svijetu pred oči! — zasikće za njom kneževa žena.

— Neka je! Nije sada vrijeme za takve zamjerke! — reče neka žena.

— Neka joj sudi Gospodin Isus — dometne Hanka blago.

— Knez će joj dobro naknaditi te vaše zamjerke! — naruga se kovač. Na svu sreću poslali su od mlinarovih po njega, jer se kneževa žena bila nakostriješila kao ćurka i htjela da se svađa.

Kovač se samo nasmije hrapavim glasom i pojuri, a one ostadoše razgovarajući pomalo o svemu i svačemu i sve tiše i pospanije pod pritiskom teških briga i vrućine, koja je toliko pritisla, da se jedva moglo podnositi. Nastala je takva sparina i neobična omara, ni najlakši vjetrić da zapiri, ni jedan listić i nijedna travka da se gane, premda je već dobrano vremena prošlo iza podneva. Sunčana se žega prosipala kao živa vatra i tako je pritisla, da su grede proplakale smolom, a dračje i cvijeće klonulo i venulo.

Odjednom se prodre otegnuta i čeznutljiva rika: neki je seljak s onu stranu jezera vodio kravu.

— Zacijelo k popovu biku! — oglasi se Płoszkina, prateći pogledom kravu, što se trzala na užetu.

— Mlinar riče na župnika još jače, ali od bijesa! — zapodjene Jagustynka, ali nijedna od žena nije imala volje za razgovor.

Sjedjele su razdrljene kao kokoške na pijesku i jedva su mogle disati od vrućine. Žega ih je svladala, tišina i plašljivi glas Agatin, koja se neprestano molila kraj mrtvaca.

Tek kad su odzvonili na večernju, raziđoše se žene kući, a Hanka pošalje po kovača, da pođe s njom k župniku, da se pogode za očev pogreb.

Witek se brzo vratio, ali sam.

— Eh, bojao sam se prići, Michał je sjedio s vlastelinom kod mlinara i pili su čaj — reče sav zadisan.

— S vlastelinom?

— Da, poznam ga ja! Čaj piju i pogaču jedu, dobro sam vidio. A ždrijepci stoje u hladu i samo nogama prebiru.

Ona se začudi tomu, no iza večernje, kad nije mogla dočekati kovača, zaogrne svečanu maramu i pođe u župni dvor s Magdom.

Župnika nije bilo ni u jednoj sobi, premda su sva vrata i prozori bili pootvarani. Sjedoše da počekaju, ali malo kasnije reče im djevojka, da je pop u dvorištu i da ih zove.

Sjedio je u hladu kraj plota, a usred dvorišta vrzao se oko pristale krave, koju je držao seljak kratko na užetu, snažni šareni bik ričući, a sluga ga je jedva mogao uzdržati na lancu.

— Walek! Čekaj još malo, dok mu dođe još jača želja! — poviče župnik i brišući oznojenu ćelu zovne k sebi žene i stade ih o svemu ispitivati, tješiti ih i samilosno krijepiti, a kad ga one zapitaše za pogreb i za trošak, on ih strogo i nestrpljivo prekine:

— O tom po tom! Ne derem kožu s ljudi. Maćej je bio prvi gazda u selu i mora imati doličan pogreb. No, kažem vam: doličan! — ponovi na svoj način prijetećim glasom.

One mu se do nogu pokloniše i ne usudiše se više ničemu usprotiviti.

— Ej, dat ću vam ja! Gledajte ih, nevaljalci! — poviče na orguljaševu djecu, što su virila iza plota. — A, kako vam se sviđa moj bičić, a?

— Divota! Bolji je od mlinarova! — pohvali Hanka.

— Njegov i moj kao Bog i šeširdžija! Pogledajte ga bolje! — povede ih bliže plješčući s užitkom bika, koji se kao bijesan trzao prema kravi. — Kakav je to vrat! A kakva leđa, kakva li tek prsa! To je zmaj, a ne bik! — poviče sav zadihan od radosti.

— Zbilja, još nikad nisam vidjela takvoga.

— He, istina je! Čisti holandez, košta trista rubalja.

— Toliko novaca! — začudiše se udivljene žene.

— Ni groš manje! Walek, puštaj ga... samo oprezno, jer krava nije jaka... Jednim će zamahom svršiti... Zacijelo, skup je, ali uzimam samo rubalj i dvadeset groša od skoka, da se u Lipcu rasplode valjane krave. Mlinar se ljuti na mene, ali već mi dojadiše te mačke, što ih imate od njegova bika. Drži, klipane, kravu uz gubicu, jer će ti se oteti! — prodere se na seljaka. — No, sada podite zbogom — okrene se prema ženama, videći, da su se stidljivo malko okrenule na stranu. — A sutra će biti prenos u crkvu! — poviče za njima i prihvati se pomaganja seljaku, jer ovaj nije sam mogao da drži kravu.

— Zahvalit ćeš mi ti još za tele, bit će, kakvog još nisi vidio. Walek, provedi ga, neka se rashladi, premda što znači za takvog zmaja jedna muha! — hvalio je bika.

Žene pak podoše k orguljašu, jer se i s njim trebalo napose pogoditi što se tiče pogreba, ali jer ih je orguljašica počastila kavom i uz kavu se malko zabrbljale, bilo je već sunce na zapadu i blago su tjerali s paše, kad su se vratile kući.

Pred hodnikom je stajao pan Jacek s Mateušem i dimeći iz lulice pogađao se s njim da nasiječe drva za Stachovu kuću.

Mateuš nekako nije baš bio najvoljniji, pa se izvlačio.

— Drva ću posjeći, nije teško otesati, ali da li ću kuću podići, šta ja znam? Možda ću krenuti kamo u svijet... Dosadilo mi je već na selu... Šta ja znam, što ću učiniti... — govorio je pogledavajući u Jagusiu, koja je muzla kravu kraj staje. — Sutra ću ujutro svršiti lijes, pa ćemo se još porazgovoriti — dovrši brzo razgovor i ode.

A pan Jacek uđe k pokojniku i izmoli dugačku srdačnu molitvu brišući obilne suze.

— Da su se barem sinovi umetnuli na njega — reče zatim Hanki. — Dobar je to bio čovjek i pravi Poljak. Bio je s nama u ustanku, javio se s dobre volje i nije žalio svojih ruku. Vidio sam ga na djelu. Ali upropastio se našom krivnjom... Prokletstvo visi nad nama... — govorio je sam sebi, a ona, premda nije razumjela sve, ipak iz zahvalnosti za dobre riječi o pokojniku, sagne se da mu obujmi noge.

— Pustite to! Ja sam isto takav čovjek kao i vi! — vikne ljutito. — Ludo! vlastelin nije svetac! — još jednom pogleda na Borynu, na svijeći zapali lulicu i iziđe ne uzvrativši pozdrava kovaču, koji je baš ulazio u trijem.

— Ohol je danas! Prokleti prosjak! — reče za njim kroz zube, ali jer je bio nekako dobre volje, sjedne uz ženu i stade joj šaptati. — Blago nama! Znaš, Magduš, vlastelin hoće da se pomiri sa selom. Nagovara me da mu pomognem. I mi ćemo nešto izvući, to se zna. Samo ni pisnuti nemoj, ženo, radi se o krupnim stvarima.

Zaviri k mrtvacu, prošunja se po kući i odjuri u selo zovući seljake u krčmu na vijećanje.

Već se bilo smračilo, večernje se rumenilo ohladilo kao zarđalo željezo kad ga pospeš pepelom, samo bi još gdjegdje zasjao koji oblačić ogrnut zlaćanom svjetlošću zapada.

I kad je posve palo veče i kad se posvršavahu gospodarski poslovi, tada se cijela porodica opet sakupila uz mrtvaca. Uz Borynino uzglavlje bilo je svjetlije od gorućih svijeća, Ambrozije je od vremena do vremena opsijecao fitilje i pjevao iz molitvenika, a za njim su ponavljali svi plačući pomalo i jadikujući naizmjence.

Ostali pak, susjedi, jer je u sobi bilo tijesno i zagušljivo, poklekoše napolju, kraj prozora, i otegnuše dugačkim i tužnim napjevom litanije, pa se činilo da cijeli voćnjak pjeva.

Noć se polagano navlačila na svijet, sve se već posve stišalo, negdje legoše spavati, po voćnjacima se bijeljela posteljina, a u kućama se gasilo svijetlo, čas tu čas tamo, samo su pijetli nekako nemirno kukurijekali, a nastala je tako sparna i zagušljiva tišina, kao da će biti promjene vremena.

Do kasne noći su pjevali kraj Boryne, a kad se raziđoše, ostade samo Ambrozije i Agata, da bdiju do zore.

I pjevali su spočetka glasno, no kad se svako gibanje stišalo a kad je pritisla duboka tišina noći stade ih moriti drijem, tresti njihovim glavama, pa su pjevuckali sve tiše i sve nejasnije, a nisu se probudili ni onda, kad bi došao Łapa i tiho cvileći lizao salom namazane pokojnikove čizme.

Gotovo baš oko ponoći pritisne gusta tmina zemlju, pogasiše se zvijezde, smrklo se od oblačina i kao da se sve još većma stišalo, samo bi se kadšto

koje drvo zatreslo i prosuo se tihani plahi šušanj ili bi odnekle dopro nekakav čudni, ne znaš, da li krik, da li huka, da li daleki zov, i nestao ne znaš gdje...

Selo je ležalo u dubokom snu regbi na dnu mraka, jedino se Borynina soba blijedo sjala u toj mračnoj dubini, a kroz otvorene prozore vidio se Maćej, kako leži posred žutih plamenova, zaogrnut dimom tamjana kao kakvim plavkastim oblakom. Ambrozije i Agata, naslonivši na njega glave, dobrano zadrijemaše, a hrkali su, da je sve odzvanjalo.

Ali ta ljetna, kratka noć prolazila je hitro, kao da se žurila da stigne nekamo prije no što zapjevaju prvi pijetli, svijeće su pak pomalo izgarale i gasile se kao oči, koje se umoriše od gledanja u mrtvaca, pa u osvit ostade samo jedna, ona najdeblja, lelujajući plamenom kao zlatnim šiljcima.

Dok nije siva, zamagljena zora, vukući se lijeno s polja, zavirila u sobu, ravno Boryni u lice, koje kao da je malko oživjelo, kao da se budio od teškoga sna i kao da je, prisluškujući prvom cvrkutu po gnijezdima, gledao kroz pocrnjele vjeđe u još daleko istočno rumenilo.

Zora se zgušćavala i raspršavala kao snježna mećava.

Nebo se zasjalo kao platno prostrto da se bijeli, kad sunce prigrije, s polja zaduhne hladan vjetar, jezero uzdahne zibajući se pospano, a ispod mračnih pokrova noći javiše se obrisi šumâ poput crnih oblaka, dižući se iz zemlje, a poneko drveće, što je osamljeno stajalo, stršilo je krošnjama u bijelom zraku kao kite crnog perja; dolepršao je već i prvi vjetar, protresao voćnjake i stao piriti u one, što su spavali kraj kuće.

Ali jedva se tko probudio i otvorio oči. U slatkom je drijemu ležalo sve, ljenčareći malko, kao što to obično biva poslije blagdana ili poslije sajma.

Ubrzo se i dan digao, samo je bio nekako maglovit i tužan, sunca još nije bilo, ali ševe su već zvonile svoje molitve, glasnije zažuboriše vode, uzbibaše se žita lupajući šuškavim klasjem o međe i putove, gdjegdje po kućištima tužno zablejaše ovce, a negdje brbljavo zagakaše guske, pijetli se glasno proderaše, drugdje se začulo dovikivanje, škripanje vratnica, konjsko rzanje, gibanje i buka ustajanja, cijelo se selo budilo i laćalo se polagano svagdanjega posla, samo je kod Boryninih bilo još uvijek tiho i mirno.

Od onolike tuge i teške brige zaspaše čvršće i duže, te se napolje čulo njihovo hrkanje.

Vjetar bi svaki čas nahrupio na otvorena vrata i na prozore, potucao se po sobama zviždeći otegnuto, uzalud bi mrsio kosu pokojniku i tresao plamenom posljednje svijeće.

Nije se više maknuo Boryna, nije se probudio, nije se latio posla, niti je druge na posao tjerao, ležao je mrtav, miran, kao kamen tvrd i prema svemu gluh.

Vjetar je s priličnom snagom duhnuo i grunuo u voćnjak, te se sve naokolo počelo ljuljati, šuštati, gurkati, zibati i kao da je htjelo zaviriti u posivjelo Borynino lice; gledao je u njega magloviti dan, zavirivalo razbarušeno drveće, a oni vitki, gipki sljezovi naginjali su se kroz prozore kao djevojke i duboko se klanjali, a izvana bi svaki čas doletjela zujeći čas pčela, a čas bi leptir poletio prema svijetlu, zalutala bi lastavica cvrkućući preplašeno, doletjele bi muhe, dopuzali kukci i svake vrste stvorovi božji, a zajedno s njima prodirao je u sobu tihi zvek, šum,

štropot i cvrkut, kao jedan zajednički glas žive i srdačne žalosti:

— Umro je! Umro je! Umro je!

I sve, što je bilo živo, drhtalo je, jecalo i naricalo regbi u prigušenom, teškom jadikovanju; dok se odjednom nije sve preplašeno stišalo, vjetar prestao, sve sustavilo dah i palo nice, u prah zemljin, jer evo se iz siva osvita diglo crveno i golemo sunce, uzdiglo se nad svijet, obuhvatilo ga snažnim životnim okom i skrilo se u gvaljaste oblačine.

Na svijetu sve postade sivo, i dok bi izmolio zdravu Mariju, poče sipiti sitna, topla kiša obilnim kapljicama, a sva polja i voćnjaci zašumješe sipkim neprekidnim šuštanjem.

Primjetljivo se rashladilo, putovi zamirisaše, ptice počeše pjevati iz sve snage, a u toj sivoj, ustreptanoj kišnoj prašini, koja je zastrla svijet, stadoše da piju žita, da pije klonulo lišće, da pije drveće, da piju usahla grla jaraka i pripečena zemlja, i pili su dugo i s užitkom, dišući kao da zahvaljuju.

— Hvala ti, sestro kišo! Hvala ti, brate oblače! Hvala!

Ta je kiša šibajući probudila Hanku, koja je spavala pod prozorom; ona prva skoči na noge.

Potrči u staju vičući:

— Pietrek! Ustaj! Kiša pada! Djetelinu treba odmah skupiti, jer će se promočiti! Witek, lijenčino, istjeraj krave! U selu su već istjerali na pašu! — vikala je oštro i pustila iz hlijeva guske, koje s radosnim gakanjem pojuriše da se brčkaju u kaljužama.

Zavirila je kravama i istjerala svinje u dvorište, kad je dohrlio kovač; dogovoriše se, što će trebati kupiti za sutrašnju daću, on primi novce i htjede odmah da krene kolima u gradić. S kola je zovne i reče tiho:

— Hanka, dajte mi polovicu, ne ću ni pisnuti, da ste staroga pokrali. Da to složno udesimo!

Ona se zacrveni kao cikla i vikne žestoko:

— Laj, koliko ti drago pred cijelim svijetom! Gledaj ga, htio bi da krade, pa misli, da su i drugi isto takvi.

On je samo ošine pogledom, čupne brkove i ošine konje.

Hanka se oštro lati posla, jer je sva sila čekala na nju, te je valjano trebalo zapregnuti rukave i dobro mućnuti glavom, da se sve to posvršava. Doskora se, kao svakoga dana, razlijegao njezin glas, koji je dijelio zapovijedi, svuda oko kuće.

Boryni zapališe dvije nove svijeće i pokriše ga ponjavom. Agata je uz njega mrmljala molitve i svaki čas na ugljevlje sipala bobice borovice.

Jagusia je stigla od majke tek iza zajutarka, no kako se plašila pokojnika, samo se kao bez glave vrzla po dvorištu i počesto bi zavirivala Mateušu, koji je svoj posao prenio u hambar; već je svršavao lijes i baš je na njemu bojom maljao bijeli križ, kad se javila Jagna na vratima žitnice.

Šutjela je i samo plaho pogledavala u crni poklopac.

— Sada si udovica, Jaguś, udovica! — šapne on samilosno.

— Da — odvrati ona sa suzama i tiho.

Gledao je u nju blago; bila je izmršavjela i blijeda kao hostija, a tako rastužena kao kakvo nesretno dijete.

— Takva je sudbina ljudska — reče on tužno.

— Udovica sam, da, udovica — ponovi ona i suze joj napuniše modre oči, čudo, da joj teški uzdasi ne rasprsnuše grudi. Pobježe iza kuće i, ne mareći za kišu, plakala je tamo dugo i tako bolno, da ju

je sama Hanka uvela u sobu kušajući da je umiri i utješi.

— Plač ti ne će pomoći. Ni nama nije lako, ali tebi je, sirotice, zacijelo još teže — govorila je dobrostivo.

— Plač je plač, ali ne će ni godina dana proći, a mi ćemo joj zapjevati takvu svatovsku pjesmu, da će se uzjoguniti — oglasi se Jagustynka na svoj način.

— Nije sada vrijeme šali — ukori je Hanka.

— Govorim čistu istinu; zar nije mlada, zar nije lijepa, zar nije bogata? Batinom će se morati braniti od momaka.

Jagna ne uzvrati ništa, a Hanka odnese u ljesu krmu za prasce i stade gledati na cestu.

— Što li se to desilo? — mišljaše zabrinuto. — Trebali su ga pustiti u subotu, a evo je već ponedjeljak, a o njemu ni glasa.

No nije bilo vremena za takve brige, jer je morala pomagati pri skupljanju sijena, što je preostalo, i djeteline, jer se kiša baš ljudski spustila i nije ni načas prestala.

Odmah iza podneva stigao je župnik s orguljašem, a došli su i članovi bratovštine sa svijećama, a i ljudi se dosta skupilo, položiše Borynu u lijes, Mateuš ga zabio klincima, pop odčitao molitve, poškropio svetom vodom, i odvezoše ga, pjevuckajući tiho, u crkvu, gdje je Ambrozije već zvonio pogrebnu zvonjavu.

A kad se vratiše iz crkve, učinilo im se u kući nekako prazno i strašno tiho, pa Józka brizne u plač, a Hanka reče Jagustynki, koja je mela sobu:

— Premda je tako dugo bio samo kao truplo, ipak se osjećalo, da je gazda u kući.

— Vratit će se Antek, pa će biti i gazda — polaska joj baka.

— Samo da se vrati što prije — uzdahnu Hanka čeznutljivo.

Ali kako su sivi vlažni zastori zastirali zemlju a kiša neprekidno padala, ona obriše suze, uzdahne jedanput i dvaput, pa stade goniti čeljad na posao.

— Hajdete, ljudi! Makar umro i onaj, koji je najveći, to je kao kad kamen padne u duboko more, nitko ga izvući ne će, ali zemlja ne čeka, valja na njoj raditi.

I povede ih sve iza nogostupa na okapanje krumpira, samo je Józka ostala da pazi na djecu, a i zato, što je bila ponešto bolesna i još nije mogla da utaži tugu. Uz nju je stražario Łapa ne mičući se s mjesta, i ona Witekova roda, koja je stajala u hodniku na jednoj nozi kao na straži.

Kiša nije prestajala ni načas, padala je sitna, gusta i topla, te ptice prestadoše pjevati, a svaki se živi stvor ukucio, cijeli je svijet polagano zanijemio kao da se sav posvetio slušanju tog šuštanja rosnog, zveketavog i neprekidnog, jedino bi negdje gaknule guske, što su se brčkale po sivim pjenušavim kaljužama.

Tek na zalazu privirilo je vatreno sunce i zapalilo crveni oganj po rosi i kaljužama.

— Sutra će zacijelo biti lijepo vrijeme! — govorahu vraćajući se s polja.

— Neka samo još pada, to je čisto zlato, a ne kiša.

— Krumpiri su gotovo izgorjeli.

— A zob zar nije bila opaljena?

— Svemu će to pruditi.

— Da tako pada barem tri dana — uzdahne netko.

I padalo je tako podjednako, obilno i mirno sve do noći, te su s užitkom zastajkivali pred kućama na

razblaženom mirisnom zraku, a Gulbasovi su dječaci sazivali djevojke i momke da pođu van sela i da na uzvisini zapale krjesove, jer je bilo uoči Ivanjdana, no kako je bilo mračno i kišovito, malo se tko dao namamiti, pa je samo pogdjegdje tamo kraj šume bljesnula koja slaba vatrica.

Witek je još od sumraka vrkao Józku, da s njim pođe na krjesove, ali ona mu tužno odvratila:

— Ne idem, što mi je stalo do zabave, što mi je do ičega...

— Samo ćemo zapaliti, preskočiti preko vatre i vratiti se — molio je on usrdno.

— Ostani kod kuće, jer ću inače reći Hanki! — zaprijeti mu ona.

No on je otrčao, a vratio se tek iza večere, gladan i zablaćen kao svinja, jer kiša nije ni na trenutak prestala, a padala je i cijelu noć. Prestala je tek sutradan, kad je nastao dan uveliko, baš kad su ljudi krenuli na rekvijem.

Sunce se ipak nije pokazalo. Svijet se bio zamaglio sivom prašinom, u kojoj su se još većma zazelenjela polja i voćnjaci, a vode se protezale kao srebrnasto predivo. Zrak je bio svjež, hladan i mirisav, rosa je gusto kapala čim bi i najlakše duhnulo, ptice se derale kao lude, psi su veselo štektali utrkujući se po putu s djecom, a svaki je glas odzvanjao visoko i radosno, pa i zemlja, napojena vodom i nabubrena snagom kao da je uzavrela nesavladivim bujanjem.

U crkvi je svećenik odslužio rekvijem i zajedno sa župnikom iz Słupia i s orguljašem stadoše zapijevati latinske pjesme sjedavši prema sebi u klupama pred velikim oltarom.

Boryna je ležao visoko na katafalku okružen bijelom šumom zapaljenih svijeća, a oko njega je skrušeno klečalo cijelo selo, udubeno u molitvi i u sluša-

nju dugačkih naricaljka, što su se kadšto oglašivale tako strašnim krikom, da se čovjeku kosa naježila, a bolna tuga srce stegla; onda bi pritihnule ganutljivim tužnim jaukom, da se duša u čovjeku potresla, a suze same od sebe potekle iz očiju, ili bi se uzdigle nekako divne i neobuhvatne, kao glasovi anđeoskog pjeva i vječne sreće, i narod bi uzdisao teško, brisao oči, a neki bi znali i briznuti u iskreni plač.

Proteklo se to dobar sat, a kad su svršili, nastade žamor, ustajali su s klecala, Ambrozije poče skidati svijeće s katafalka i dijeliti ih ljudima, a pop je još pjevao uz lijes, okadio ga da se sve zaplavilo od dima, poškropio svetom vodom i otegnuo neki napjev krenuvši prema vratima, za križem.

Crkva se sva zatresla od vike, plača i jecanja, jer su se lijesa prihvatili ponajbolji gazde i ponijeli ga na kola s lojtrama, prostrta slamom, a Jagustynka je potajno, da popovi ne vide, gurnula pod lijes somun kruha, zamotan u čisto platno. Pietrek kratko stegne vodice, šine bičem i nestrpljivo se obazre na popove.

Jauknuše tužno zvona, iznesoše crne zastave, planuše svijeće, Stacho ponese križ, a popovi zapjevaše:

— »Miserere mei, Deus«.

I strašna pjesma, pjesma smrti, zajeca nad glavama bezgraničnom tugom i grozotom.

Polagano krenuše na topolov put prema groblju.

Crni barjak s kosturom zalepršao je na vjetru kao neka grozna ptica i uzdignuo se sprijeda, a tek iza njega bljesnuo je srebrni križ i razvila se duga povorka članova bratovštine sa zapaljenim svijećama, a za njima popovi u crnim kapucama.

Lijes se micao u sredini, položen na slami visoko, te su ga neprestano i svi imali pred očima, a tik za njim krenula je porodica, ljuto plačući i jaučući, po-

strance pak, i gdje tko našao mjesta, sabilo se cijelo selo idući u velikoj tuzi i tišini.

Čak ni bolesnici i bogalji ne ostadoše kod kuće.

Magleno, sivo nebo visilo je nisko, kao da se poduprlo o ove goleme topole, što su se nagnule nad put. Sve je stajalo nepomično, pognuto i regbi da je slušalo to žalosno pjevanje, a kad bi duhnuo vjetar i uzbibao polja i drveće, prosula bi se rosa kao da tužno i tiho plače, uzljuljano žito polagano se njihalo teškim klasjem, sagibalo se sve niže, kao da pada gazdi do nogu tim svojim skrušenim, posljednjim poklonom.

Pjesma svećenika rasplinula se negdje u zraku i velika je tišina pritisla dušu, samo su zvona neprestano jaukala, kucala tmurnim glasom, vikala nešto prema oblačnom nebu, prema šumama i prema maglenim daljinama; ševe su pjevale iznad polja, kola bi kadšto zaškripala, lepršali barjaci, prskalo blato pod nogama, a onaj bolni sirotinjski plač neprekidno je cvilio.

— »Miserere mei Deus« — zapjeva opet župnik, pridruži mu se župnik iz Słupia zajedno s orguljašem i kovačem, koji je držao kišobran nad velečasnim, kad je kiša opet počela da prokapljuje.

I pjevali su tako grozovito, tako očajno i tako jaučući, da su čovjeku suze navirale na oči, srce obumiralo, a pogled pomućen u nemoći dizao se u svijet i prema oblačnom nebu moleći smilovanja. Lica poblijediše, duše stadoše grcati u muci, ljuta trešnja prožela ih i uzdisali su sve teže, neki bi već suze brisao, a drugi bi pomodrjelim usnama molitvu šaputao, u prsa se lupao i skrušeno se kajao; sve ih je pomračila teška, beznadna žalost i pritisla beskrajna tuga, te ih zaokupiše poput oštroga dima bolne misli i stenjanje, koje im je zapelo u grlu od straha.

Isuse, smiluj se nama grješnicima! Isuse!

O, udesu ljudski, nemilosrdni udesu!

Čemu su svi ti teški napori? Što li je taj ljudski život, koji kao snijeg otječe bez traga, te se ni rođena djeca njega ne sjećaju?

Samo žalost jedina, patnja jedina...

I što li su sva ona blaženstva, dobrota i nade?

Pûsti dim, truhlež, obmana i posve ništa...

A što li si ti sâm, čovječe, koji se dičiš i nadimlješ i oholo uzdižeš iznad svakoga stvora?

Puki si vjetar, za koji se ne zna, odakle dolazi i ne zna se, zašto mete i ne zna se, kamo se djenuo...

I ti sebe smatraš gospodarom cijeloga svijeta, čovječe?...

Da ti tko raj dade — moraš ga ostaviti.

Da ti tko svu moć dade — smrt će ti je oteti.

Da ti tko udijeli najveći razum — prah ćeš postati.

I ne ćeš nadvladati sudbinu, jadniče, ne ćeš savladati smrt, ne ćeš...

Jer si nemoćan, slab i ništav kao listak kakav, koji po svijetu vjetar tjera.

Jer si, čovječe, u pandžama smrti kao ptičica izvađena iz gnijezda, što pijuče veselo, krilima lepršа, pjevucka, a ne zna, da će je izdajnička ruka odmah zagušiti i lišiti ljubljena života.

O, dušo, zašto dižeš truplo čovjekovo, zašto?

Tako je osjećao narod, tako je razmišljao i prosuđivao, gledao tužno po zelenoj zemlji, čeznutljivo pogledavao širom svijeta i teško uzdisao u neiskazanoj boli, da im se lica u kamen pretvarahu, a duše drhtahu.

Ali isto su tako znali, da je jedina nada čovjekova u milosti Gospodina Isusa i jedino sklonište duše u njegovom svetom milosrđu.

— »Secundum magnam misericordiam tuam«...

Teške su latinske riječi padale kao grude promrzle zemlje, te su se glave sagibale bez otpora, kao pred neumoljivom kosidbom smrti, no išli su ne sustavljajući se; išli su tvrdo, odrekavši se svega, sivi i snažni kao hridine od kamena, što se vide na međama, gotovi na sve i neustrašivi, slični i ugaru i istodobno tim bujnim rascvjetanim poljima, ravni po snazi i krhkoći tom drveću, drveću, u koje je svaki čas mogao udariti grom i dati ga u ruke smrti, a ono se ipak oholo diže prema suncu i pjeva duboku, radosnu pjesmu života...

Išli su kroz cijelo selo gurajući se u gužvi, no svatko je bio tako pogružen u tuzi kao da je išao sam samcat po beskrajnoj pustoši i samoći i svatko se zagledao nekamo i kao da je svojim očima, zastrtim suzama, vidio oceve svoje, djedove i pradjedove, kako ih nose onamo, na groblje, što se već vidjelo između debelih debala topola...

Zvona su neprestano zvonila, a mračna je pjesma brujala jaučući sve jače, groblje je bilo već blizu, dizalo se posred žita skupinama drveća, križeva i humaka, a činilo se da se otvara kao neka strašna nezajaziva raka, u koju polagano i neprekidno silazi sav svijet, pa mnogima se pričinilo da vide, kako u tom kišovitom zraku i sa svih strana zvone zvona, bliješte svijetla, crne se razmotane zastave i navire pjevanje, kako iz svake kuće iznose ljesove, kako svim putovima prolaze tužne povorke i svaki čovjek oplakuje nekoga, nariče i tako jeca, da se sve nebo i sva zemlja napunila tužnim cvijelom i da teče žuborom neprekidnih, kao pelin gorkih suza...

Povorka je već skretala na puteljak prema groblju, kad ih je stigao vlastelin, sišao iz kočije i pošao uz lijes u gustoj vrevi, jer je puteljak bio uzak, zasađen brezama, a žito je bilo s obje strane.

A kad svećenici dovršiše pjevanje, Dominikova, koja se držala uz Jagnu, pogurena i napolak slijepa, zapjeva na svoj način: »Tko se pod zaštitu«.

Dakako, prihvatiše žurno i usrdno, kao da su se preplašenim dušama prihvatili uz tu dragu pjesmu.

I tako pjevajući, puni nekog pouzdanja, uđoše u groblje.

Ponajbolji gazde digoše lijes iz kola, čak se i vlastelin prihvatio da ga u sredini pridrži, i ponesoše ga žutim puteljcima između humaka zasađenih cvijećem, između trave i križeva, iza kapelice, gdje je u grmlju lijeske i jorgovana već čekao grob, tek iskopan.

Grozan plač i vrisak potresoše zrakom.

Barjaci i svijeće okružiše duboku raku, narod se stisnuo i sabio gledajući plaho u tu žućkastu i praznu jamu...

A kad su još malko otpjevali, župnik se popne na gomilu iskopana pijeska, okrene se i reče gromko:

— Narode kršćanski! Narode!

Odjednom se sve stišalo, samo su zvona jecala u daljini, a Józka, obujmivši ručicama očev lijes, naricala je tužno, ne mareći ni za što.

Župnik pak šmrkne iz burmutice, kihne jedanput i drugi put, pa zaokruživši suznim očima oko sebe, reče glasno:

— »Braćo, a koga to pokapate danas, koga?

Maćeja Borynu! velite.

A ja vam velim: prvoga gazdu i poštena čovjeka, pravoga katolika pokapate... Poznavao sam ga godinama i izjavljujem: živio je uzorno, Boga je hvalio, ispovijedao se i pričešćivao, a sirotinju je pomagao.

Velim vam: pomagao!« — ponovi dišući teško.

Plač zacvili uokolo, uzdisanje sve gušće navre, a on, udahnuvši zraka, oglasi se ponovno, samo još tužnije:

— »I umro je siromah, umro!

Smrt ga je izabrala kao što vuk izabire iz stada najtustijega ovna, i to po bijelom danu, svima pred očima, a nitko ga ne priječi.

Kao što grom udara u visoko drvo te ono pada rascijepano, tako je on pao od nemilosrdne kose smrti.

Ali nije umro on sav! — kao što veli Sveto Pismo.

Jer evo taj putnik stao je pred rajskim vratima, kuca i tužno cvili, dok ga ne zapita sveti Petar:

— Tko si i što želiš?

— Boryna sam iz Lipca i molim za milosrđe Gospodnje.

— Zar su ti tako dojadila braća tvoja, da si se lišio života, što li?

— Sve ću reći — veli Maćej — samo mi otvorite vrata, sveti Petre, da me barem malo ogrije milosrđe Gospodnje, jer sam ozebao na putu zemaljskom.

Sveti Petar odškrine malko vrata, ali ga još ne pušta, nego veli:

— Samo ne laži, jer tu nikoga ne ćeš prevariti. Govori, dušo, smjelo, zašto si pobjegla sa zemlje?...

A Maćej pade na koljena, jer je čuo pjevanje anđeosko i zvonjenje kao na podizanje, pa plačući odgovori:

— Istinu ću reći, kao na ispovijedi. Nisam dulje mogao izdržati na zemlji, jer tamo ljudi kao vuci srljaju jedan na drugoga, tamo su samo svađe, kavge i huljenje Boga... To nisu ljudi, sveti Petre, to nisu stvorovi božji, nego su to bijesni psi i svinje smrdljive. Na svijetu je tako zlo, da se sve ni iskazati ne može...

Nestalo je svake poslušnosti, nestalo poštenja, nestalo milosrđa, brat se diže na brata, djeca na roditelje, žene na muževe, sluga na gospodara... Ne poštuju ništa više, ni starosti, ni vlasti, čak ni svećenika...

Nečisti je zavladao u srcima, a pod njegovim vodstvom bludnost i pijanstvo i zlo širi se sve većma.

Svuda hulja do hulje, a s huljom se natječe.

Svuda samo lukavstvo, prevara, ljuta nasilja i krađe, jer što imaš, iz šake ne puštaj, jer će ti oteti.

Ma bila najbolja livada, popast će je i pogaziti. Ma bila i jedna brazda, od tuđega će odorati.

Ma i kokoš pustio iz dvorišta, uhvatit će je kao vuci kakvi.

Komadića željeza ne zaboravi, ni užeta, pa makar bilo popovo, ne će poštedjeti, nego će ukrasti.

Rakiju samo piju, blud čine i službu Bogu zanemaruju, pogani pasji i ubojice Isusovi, te su i židovi sto puta pošteniji i bogobojazniji.

— I tako je zar u lipčanskoj župi? — prekine mu riječ sveti Petar.

— Ni drugdje nije bolje, no u lipčanskoj je najgore.

A sveti Petar stade prstima pucketati, mrštiti se, očima šibati i reče prijeteći se pesnicom prema zemlji:

— Takvi ste vi dakle, Lipčani? Takvi! Vi razbojnici prokleti, vi pogani, gori od Nijemaca! Godine su vam dobre, zemlja plodna, pa pašnjaci, pa livade, a svaki ima po komad šume i tako se vi vladate!... Siti ste i ponosni, hulje vi jedne! Reći ću to Gospodinu Isusu, reći ću, a on će vam već uzde prikratiti...

Maćej sada stade da svoje zemljake brani, ali sveti se Petar još većma razljuti i udari nogom i vikne:

— Nemoj braniti takve gadove! Samo ću ti jedno reći: neka mi se te Jude poprave za tri nedjelje dana i čine pokoru, a ako ne poslušaju, pritisnut ću ih gladom, požarom i boleštinama, da će me zapamtiti hulje jedne!«

Snažno je župnik govorio, k srcu i tako opominjući, prijetio se takvim gnjevom božjim i tako se pesnicama grozio, da je unaokolo nastalo jecanje, narod je zaplakao i lupao se u prsa i kajao se...

Župnik, odahnuvši malko, poče opet da govori o pokojniku, kako je on pao za sve njih...

I pozivao ih, da se slože. Pozivao ih, da budu pravedni. Pozivao ih, da budu umjereni u grijesima, jer se ne zna, kome će prvome kucnuti posljednji čas i tko će prvi stupiti pred strašni sud Gospodnji...

Čak je i vlastelin šakom brisao oči.

Doskora svećenici obaviše svoje i pođoše zajedno s vlastelinom, a kad spustiše lijes u raku i počeše na nju sipati pijesak, da je zatutnjilo, provali, Isuse dragi, toliki vrisak, tolika vika i toliko naricanje, da bi ganulo i najokorjelije srce.

Józka se derala, derala se Magda, derala se Hanka i kćeri od strica, plakale su blize i daleke, rođakinje i posve strane, a možda je najganutljivije jecala Jagusia, koju je tako nešto pritislo pod grudima, da je bila sva izvan sebe vičući iza glasa.

— Gle, sada cvili, a što je sve radila s pokojnim! — promrmlja koja žena po strani, a Płoszkina, brišući suze, dometne:

— Tako hoće da isplače milost, da je ne istjeraju iz kuće.

— Misli, da ima glupana, koji će povjerovati! — reče glasno orguljašica.

Ali Jagna nije znala, što se zbiva na božjem svijetu, srušila se negdje u pijesak i tresla se od tako

tužnog plača, kao da se na nju prosipaju te teške, sipke grude zemlje, kao da zbog nje bruje ti tužni glasovi zvona, kao da radi nje plaču...

A zvona su neprestano zvonila, kao da se tuže nebesima, i to plakanje nad svježim humkom, to jecanje i naricanje također se tužilo na neumoljivu sudbinu i na vječnu nepravdu nanesenu čovjeku.

Odmah se stadoše razilaziti pomalo, netko bi još negdje usput pokleknuo, netko bi izmolio očenaš za pokojnike, a neki bi samo lutali između grobova i tužno razmišljali, a drugi su tromo krenuli kući osvrćući se i čekajući, dok su kovač i Hanka neke pozivali na tužnu gozbu, kao što je to običaj iza pogreba.

Kada nasuše humak i nad njim ukopaše crni križ, uzeše med sebe sirote i krenuše u velikoj gomili razgovarajući tiho i žaleći ih, plačući pomalo.

U Boryninoj je sobi već sve bilo spremljeno kako treba, uz zidove se protegnuše stolovi, uz njih dugačke klupe, a čim posjedaše, odmah poslužiše rakijom i kruhom.

Dostojanstveno gucnuše, tiho i ozbiljno, založiše malko, a orguljaš poče čitati prikladne knjige i molitve, a onda zapjevaše litaniju za pokojnika; pratili su ga rado i usrdno, prekinuli bi samo kad bi kovač pustio flašu da zaokruži i kad bi Jagustynka nudila kruhom.

Ženske su se skupile na drugoj strani, kod Hanke; pile su čaj, jele slatku pogaču i pod vodstvom orguljašice zapjevaše tako nježno i ganutljivo, da su kokoške u voćnjaku zakokodakale. I tako je eto, sjećajući se dolično pokojnika, narod jeo, pijuckao, plakao i pjevao za njegovu dušu pobožne pjesme, kao što je u to doba i pristajalo takvom gazdi...

Daća je bila obilna. Hanka je nudila od sveg srca, nije žalila ni jela ni pila, a u podne, kad se već

mnogi osvrtao, gdje mu je kapa, ponudiše žgance s mlijekom, a zatim prženo meso s kupusom i pasulj, dobro omašten.

— Drugi ni svadbu tako ne slave! — prošapće Boleslavova.

— A zar je pokojnik malo ostavio, a?

— Imaju čime da utješe čovjeka, imaju.

— Mora da su mnogo gotovog novca zagrabili...

— Kovač jadikuje, da je bilo, ali se nekud djelo...

— Jadikuje, a zacijelo je novce dobro spremio.

Ženske su tiho med sobom razgovarale, grecale zdjele do dna, pazeći na Hanku, koja je neprestano gledala, da ne bi kome što ustrebalo; na muškoj je pak strani orguljaš, već malko nakresan, ustao i s čašom u ruci uzeo slaviti pokojnika tako uznosito i s toliko latinskih uzrečica, da su svi, premda nisu baš osobito razumjeli, htjeli da zaplaču kao na propovijedi.

Nastao je žamor, lica su pocrvenjela, jer je flaša često kružila i staklenke su obilno zveckale, pa je mnogi nasumce tražio čašicu, a drugom rukom grlio kuma oko vrata mucajući ukočenim jezikom. Po neki bi još otegnuo tužan napjev i pokušao da govori, ali nitko ga ne bi pratio ni slušao, jer su svi razgovarali, pridružujući se kome im bilo drago, izjavljujući svoje prijateljstvo i pijući, a oni, što su bili brži na čašu, kradom su se odšuljali i pošli u krčmu. Jedino Ambrozije nije danas bio nimalo sličan samomu sebi. Pio je, doduše, koliko i drugi, a možda i više, jer je sam tražio rakiju, no sjedio je negdje u kutu ljuto zabrinut, oči je neprestano tro i teško uzdisao.

Netko ga gurne i nagovori, neka priča vesele zgodice.

— Ne diraj me, jer sam tužan! — otrese se — umrijet ću odmah, umrijet ću... Za mnom će samo psi zaurlati, a baba će zazvoniti u razbijeni lonac — mrmljao je plačljivim glasom. — A kako i ne bi, kad sam bio Maćeju na krštenju!... U njegovim sam svatovima plesao! Njegove sam pretke uzgajao! Dobro se sjećam! Isuse dragi, toliko sam svakakvog naroda pokopao, tolikima sam već zvonio... A sada je na mene red!...

Naglo se digne i brzo ode u voćnjak. Witek je poslije pripovijedao, da je starac sjedio iza kuće do kasno doba i plakao...

Naravno, za njega se nitko nije brinuo, jer je svatko imao dosta svoje brige, a osim toga, već kad se spustilo veče, dođe iznenada župnik s vlastelinom.

Župnik je milostivo tješio sirotice, milovao djecu i razgovarajući s gazdaricama rado popio čaj, kojim ga je ponudila Józka, a vlastelin, porazgovorivši se o koječemu, primi od kovača čašu, nazdravi svima i reče Hanki:

— Ako itko žali za Maćejom, to sam ja zacijelo prvi, jer, da je on sada živ, ja bih se sa selom nagodio s dobre volje. Možda bih dao i ono, što ste prije tražili! — reče glasnije šibajući očima unaokolo. — Ali s kim da se sada porazgovorim? Preko komesara ne ću, a iz sela se nitko prvi ne javlja!...

Slušali su pozorno, prosuđujući svaku njegovu riječ.

Govorio je još tako koješta i zapitkivao, ali kao da je zidu govorio, nitko se nije dao povući za jezik niti je usta otvorio, nego su svi samo odobravali i češali se po glavama gledajući značajno jedan u drugoga, pa kad je vlastelin uvidio, da ne će moći skršiti tu budnu opreznost, zovne popa i pođoše otpraćeni sve do ljese od čitava mnoštva.

A kad oni odoše, stadoše se tek čuditi i duboko razmišljati.

— No, no, da vlastelin sam glavom dođe na seljački pogreb!

— Trebamo mu, pa se ulaguje — reče Płoszka.

— A zašto da ne dođe iz dobra srca? — branio ga Kłąb.

— Imaš dosta godina, ali pameti još nisi nakupio. Kad je još vlastelin dolazio u selo iz prijateljstva, kada?

— Nešto mora da je na stvari, dok traži slogu.

— Dakako, treba mu više nego nama.

— Ali mi možemo počekati, možemo! — vikao je pijani Sikora.

— Vi možete, ali drugi ne mogu! — vikne srdito Grzela, knežev brat.

Stadoše se već svađati i koješta dobacivati, jedan je govorio svoje, a drugi dokazivao svoje, treći se protivio obojici, a ostali su gundali.

— Neka da šumu i zemlju, pa ćemo se pomiriti.

— Ne treba pomirbe, doći će do nove diobe, pa će i onako sve biti naše. Neka ode u prosjake, majku mu pasju, zbog naše krivice.

— Židovi ga gnjave, pa cvili za pomoć u seljaka.

— A prije je znao samo vikati: s puta, prostačino, jer ću te bičem!

— Velim vam, ne vjerujte vlastelinu, jer svaki samo izdajstvo sprema seljačkom narodu — vikao je neki pijaniji.

— Slušajte, gazde! — poviče odjednom kovač. — Reći ću vam pametnu riječ: ako vlastelin hoće da se složimo, treba da se s njim nagodimo i da uzmemo, što se može, ne čekajući kruške na vrbi.

Uto ustane Grzela, knežev brat, i poviče:

— To je sveta istina! Hajdete u krčmu, tamo ćemo se dogovoriti.

— A ja častim cijelo društvo — dometne radosno kovač.

Izađoše doskora svi zajedno u ljesu.

Pomalo se već mračilo, blago se vraćalo s paše, po cijelom se selu čulo rikanje, gakanje, piskutljivo prebiranje na fruli i dječje pjevanje i vrištanje.

Seljaci, uza sve psovanje i protivljenje ženskadije, pođoše svi zajedno u krčmu, samo je Sikora ponešto zaostao za drugima hvatajući se plotova i nešto je dugo kraj plota brundao.

Dugo se čulo, tako su se bučno vladali, jer su mnogi, da im odlane, zapjevali pjesmicu i vriskali od vrele krvi.

Kod Boryninih, čim se spremilo nakon odlaska gostiju i kad je nastupilo mračno veče, nastade nekako neobično tiho, prazno i tužno.

Jagusia je lutala po svojoj sobi kao ptica po krletci i svaki bi čas pojurila k Hanki, ali videći, da svi obilaze tužni i zabrinuti, vratila bi se bez riječi.

Da, u kući je bilo kao u grobu kakvom, a kad su posvršavali gospodarske poslove i odvečerali, premda je svakoga mučio drijem, nitko se nije žurio da izađe iz sobe. Sjedjeli su kraj ognjišta, zagledali se u vatru i plašljivo prisluškivali svaki šušanj.

Veče je bilo tiho, samo bi kadšto vjetar zahvatio drveće, koje bi zašuštalo, kadšto bi zapucketao plot, zveknula okna ili bi zarežao Łapa nakostriješivši se bijesno, a zatim bi se protegla dugačka, beskrajna, prava pravcata grobna tišina.

Oni su pak sjedjeli, sve jače uzbuđeni, tako preplašeni, da se svaki čas netko krstio i počeo moliti očenaš drhtavim usnama, jer se već svima činilo, da se nešto negdje miče, da hoda po tavanu, da škripe grede, da prisluškuje kraj vrata, da zaviruje na prozore i da se češe o zidove, kao da je netko potegnuo

za bravu i da teškim korakom stupajući obilazi oko kuće.

Slušali su blijedi, suzdržana daha, posve bez svijesti.

Odjednom zarže konj u staji, Łapa ljuto zalaje i skoči prema vratima, a Józka, koja nije dulje mogla da izdrži, vikne:

— Otac! Zaboga, otac! — i zaplače od straha.

Nato Jagustynka triput pucne prstima i reče važno:

— Ne plači, smetaš duši da otiđe u miru. Plač je samo drži uz zemlju. Otvorite vrata, neka putnica odleti na Isusova polja... Neka se uzdigne u miru.

Otvoriše vrata, u sobi se sve stišalo i kao da je obamrlo, nitko se nije ni ganuo, samo su zažarene oči šibale na sve strane, Łapa je njuškao po kutovima, pomalo cvilio, mahao repom i kao da se nekom umiljavao, pa sada svi duboko osjetiše, kako negdje među njima luta duša pokojnika.

Dok nije Hanka zapjevala drhtavim, prigušenim glasom:

»Sve poslove dnevne naše!...«

Prihvatili su usrdno i svima je odlanulo.

II

Bio je vrlo krasan, pravi ljetni dan.

Možda je bilo oko deset sati izjutra, jer je sunce visjelo na pol puta između istoka i juga, dizalo se žegući sve jače, kad lipčanska zvona, sva, koliko ih je bilo, glasno i iz sve snage zazvoniše.

A ono zvono, koje su zvali Petar, brujalo je najglasnije i pjevalo je punim grlom baš kao čovjek, kad je malko pripit: ide putem, tetura s jedne strane na drugu i pjevajući cijelom svijetu priča radosti svoje krupnim glasom...

Drugo, nešto manje, o kojem je kazivao Ambrozije, da su ga krstili Pavlom, deralo se, premda ne tiše, nego je samo revnije pratilo, uhvatilo visok glas, otegnuto i visoko pjevalo čistim glasom i kao da je pomahnitalo tako je zvonilo, baš kao kakva djevojka, kad je spopadne ljubav ili proljetni dan, pa leti u polje, kroz žito se promiče i pjeva od sveg srca vjetrima, poljima, vedrome nebu i svojoj svatovskoj duši.

A treće — zvonce, cvrkutalo je kao ptičica, zalud nastojeći da natpjeva druga zvona, ali nije moglo, premda je brbljalo reskim brzim glasom, kao dijete kad prkosi. Zvonila su kao da su kakva fina muzika, u kojoj i berde brunda i gusle cvile i bubnjić sa zvončićima veselo zvekeće, svirala su tako iz petnih žila, svečano i bučno.

Zvona su tako veselo zvala na proštenje, jer je to bio dan svetoga Petra i Pavla, koji se oduvijek u Lipcu svečano slavio.

Vrijeme je bilo kao naručeno, tiho i sunčano, spremalo se na žegu, a od rane zore na prostoru pred crkvom dizahu trgovci razne šatre i dućančiće i stolove natkrite platnenim krovovima.

Čim su zvona zazvonila, čim se njihov veseli glas razlio po svijetu, doskora počeše po osušenim putovima kroz oblake prašine sve češće drndati kola, a i pješaci su mnogi stizali, pa kud si bacio oko, na sve strane, po putovima, stazama, međama crvenjelo se žensko ruho i bijeljele se raskopčane surke.

Išli su u redu kao guske šareneći se u vrućini među zelenim žitom.

Sunce se penjalo sve više i više i plovilo poput zlatne ptice po modrom, čistom nebu, žareći sve većma i grijući tako obilno, da je zrak već treperio nad poljima. Još bi na mahove duhnuo blagi hlad od strane livada i zatalasao raž, što se bijeljela, još bi i zob tiho zašuštala i zadrhtalo mlado pšenično klasje, a rascvjetani lan tekao je plavim pramenom kao voda, no već se polagano sve utapalo u sunčanoj vreloći i tišini.

Hej, radostan je bio to dan, pravi proštenjarski dan. Zvona su dugo zvonila i ti su jecavi glasovi letjeli u svijet tako glasno, da su se vlati njihale, da su se ptice plašile, no brončana su klatna neprestano kucala, kucala odmjereno, snažno, uzvišeno, dižući se prema suncu s tom svojom usrdnom pjesmom i dozivanjem:

— »Smiluj se! Smiluj! Smiluj!«

— »Majko presveta! Majko! Majko!«

— »I ja molim! I ja! I ja! I ja!«

Pjevahu od srca objavljujući u isti mah svečani blagdan.

I u zraku se osjećao sveti dan proštenja; blagdan je bio po kućama ukrašenim zelenilom, što su iz

daljine svjetlucale kao zapaljene svijeće, u radosnim glasovima i u onom nečem, što se ne može iskazati, a što se uzdizalo iznad polja i što je blažilo srca ljupkom tišinom i radošću.

A narod je hrpimice hrlio na taj blagdan i stizao sa svih strana. Oblaci prašine neprekidno su se valjali na svim putovima, drndala su kola, rzali konji, prelijetali različni glasovi, pleli se glasni razgovori, a kadšto bi tkogod izvirio iz šaraga i viknuo pješacima, tamo se žurio zakašnjeli prosjak pjevuckajući i stenjući, a u po nekim su kolima šaptali molitve obziruć se oko sebe s nijemim udivljenjem, jer je sva zemlja bila nacifrana kao za svadbenu svečanost, sva u cvijeću i zelenilu, sva u pjevanju ptičjem, u šuštanju žita i zujanju pčela, a tako divna, neobuhvatna, svadbena i presveta u svojoj životnoj snazi, da je čovjeku dah zastajao.

Drveće je uz međe stajalo kao na straži, zagledalo se u sunce, a niže, kud oko segne, ležala su zelena polja šumeći kao uzburkana voda i poput vode valjala su se s jedne strane na drugu stranu pljuskajući o sve putove, međe i jarke, što su treperili kao vrpce, puni cvijeća isprepletenog prhkom bjelićom, žutilom i modrilom; procvali su naime već oni svakovrsni kokotići, cvali su slakovi vireći iz guste raži pritajenim mirisnim očima, cvali su tako gusto različci mjestimice, gdje je bilo žito slabije, kao da je tamo nebo leglo, cvala je grahorica u čitavim džbunovima, pa zlatica pa mlječika i crveni stričak, pa gorušica i djetelina, pa krasuljci i divlje titrice i hiljadu drugog cvijeća, koje samo Isus zna, jer jedino njemu cvjetaju i tako mirišu, da se naprosto dim dizao s poljâ kao u crkvi kad velečasni kadi sakramenat.

Ponetko bi udahnuo s dragošću miris i ošinuo konja i požurio, jer je sunce sve vatrenije palilo, da je čovjeka drijem spopadao i mnogi su već dobrano glavama klimali.

Tako se ubrzo Lipce napunilo naroda do vrha.

Stizali su naime i stizali bez prestanka, da su već svuda, po putovima, oko jezera, kraj plotova, po dvorištima i gdjegod se moglo uhvatiti malko hladovine, zaustavljali kola, isprezali konje, pa je na prostoru pred crkvom bila takva stiska, a kola su stajala uz kola, da se čovjek jedva mogao progurati.

Lipce je naprosto iščezavalo u tom potopu ljudi, kola i konja.

Metež je rastao sve većma, žamor i vika uzdigoše se nad cijelim selom. Narod je šumio kao ustalasana šuma. Ženskadija posjedala uz jezero da moči noge, obuše cipele i zagrnuše se dostojno za crkvu, muškarci su razgovarali u gomilama, dogovarali se sa susjedima, a djevojke i momci navališe lakomo pod šatre i barake, a ponajviše ih se skupilo oko vergla, koji je svirao, a na njemu je neka prekomorska životinja, obučena u crveno, njuškom slična starom Švabi, tako zgodno poskakivala i kreveljila se, da su se hvatali za slabine od smijeha.

Vergl je uporno svirao i sve takve neke poskočnice, da su mnogima noge zadrhtale, a kao da vergl prate stadoše prosjaci zapijevati svoje prosjačke pjesme. Posjedaše od crkvene kripte sve do prostora pred crkvom, a na ulazu u groblje sjedio je slijepi debeli prosjak, kojega je uvijek pas vodio, i pjevao je najrevnije i otezao najtanjim glasom.

Ali čim zazvoniše na veliku misu, narod napusti zabavu i kao nabujali potok nahrupi u crkvu i taku je zatrpao, da su rebra sve škripala, a neprestano su pridolazili novi, gnjeli se, čak i prepirali, no ve-

ćina je morala ostati vani i pritisla se uz zidove i drveće.

Stiglo je i nekoliko popova iz drugih župa, sjedoše odmah u ispovijedaonice pod drvećem da slušaju ispovijedi ne mareći za gužvu i za pripeku.

Vjetar je posve prestao, vrućina je rasla, da se nije moglo izdržati, živa se vatra prosipala ravno na glavu, no narod se strpljivo stiskao uz ispovijedaonice i vrvio po groblju tražeći uzalud hlada ili makar kakva zakloništa.

Župnik je baš počeo čitati misu, kad su stigle Hanka i Józka, no nisu se mogle progurati ni do crkvenih vrata, pa stadoše na suncu kraj plota obziruć se po svjetini i pozdravljajući znance sa »hvaljen Isus«.

Odmah zabrujaše orgulje i počela se velika misa, poklekoše svi, čučnuše i stadoše da se usrdno mole.

Baš je i podne stiglo, sunce se objesilo ravno nad glavama, sipajući groznu vrućinu, i sve se regbi onesvijestilo od tog žara, ni listak da bi zatreptao, ni ptica da preleti, ni glasak da dopre od strane poljâ. Nebo je visjelo na mrtvoj tišini kao kakva staklena ploča užarena kao krop, zrak je zasljepljivao ispijajući oči. Žegla je zemlja, žegli su vreli zidovi, a oni su nepomično klečali jedva dahćući i kao da su se polagano kuhali u tom sunčanom kropu.

Narod se molio u dubokoj tišini, tko iz molitvenika, tko na čislo, a neki su iskrenom riječi i dubokim uzdisajem hvalili Boga. Svečani su se glasovi orgulja slivali sa zujanjem šaptanih molitava, a kadšto bi od oltara provalila pjesma, kadšto bi zabrbljali zvončići, a kadšto bi zabrujao debeli orguljašev glas, a onda se protegli dugi časovi, kao da su od žege zanijemili, a dim tamjana prodirao je kroz otvorena

crkvena vrata zapredajući plavičastom i mirisnom maglom pognute glave naroda, koji je klečao.

Šapat molitava glasio se kao slabi i sipki šušanj u ražarenoj tišini vreloga podneva, a na suncu su se prelijevale šarene marame, surke i suknje, te se činilo kao da je čitavo groblje posuto cvijećem, što se ponizno prignulo u taj sveti čas pred Gospodom, koji kao da se pritajio u tom ražarenom suncu i u svoj toj tišini svijeta...

Samo bi kadšto tkogod ispravio leđa, raširio ruke i duboko uzdahnuo, negdje bi zaplakalo dijete ili bi se čuo njisak konjski od strane, gdje su stajala kola.

Čak i prosjaci zamuknuše, jedino bi se koji kroz san glasnije javio zdravom Marijom i molbom za milostinju.

Vrućina je toliko rasla i tako je žegla, da su se polja i voćnjaci, poliveni vrelućom, užarili poput ognja trepćući bjeličastim plamenima.

Tišina postajaše sve pospanija i mnogi već zahrkaše dobrano, neki su se klečeći klimali, a drugi izlažahu da se okrijepe, jer su svaki čas negdje zaškripile đerme.

Tek kad se počela procesija, kad se crkva zatresla od pjevanja, kad stadoše da izlaze barjaci, a za njima svećenik pod crvenim nebom s monstrancom u rukama, u pratnji samih vlastelina, tek tada se narod probudio i krenuo zajedno s procesijom.

Zvona zazvoniše, pjevanje se provali iz svih grla i udari prema suncu, snažno, golemo, usrdno, dok je procesija polagano obilazila oko bijelih užarenih crkvenih zidova kao nabujala rijeka. Crveno je nebo plovilo na čelu procesije, sve u dimu tamjana, samo bi načas bljesnula zlatna monstranca, zatreptali redovi svijeća, razmotani barjaci lepršali su nad gla-

vama kao ptice, ljuljale se slike urešene koprenama i vrpcama, zvona su veselo zvonila, orgulje grmile, a narod je pjevao zanosno, od sveg srca i svom se čeznutljivom dušom uzdizao nekuda, čak u nebesa, čak prema tom presvetom suncu.

— — — — — — — — —

Poslije procesije, kad se opet nastavila misa i kad su opet snažno zabrujale orgulje, na groblju se stišalo kao i prije, samo što nitko nije drijemao, nego se jedino pojačalo šaptanje molitava, uzdisanje postalo glasnije, prosjaci su zveketali zdjelicama, a gdjegdje su se već zapodjeli tihi razgovori.

Vlastela su izašla iz crkve tražeći uzalud hlada i gdje da sjednu sve dok Ambrozije nije potjerao ljude ispod nekog drveta i donio im stolce te sjedoše razgovarajući među sobom.

Bio je i onaj vlastelin iz Wole, ali nije mogao da ostane sjedeći, nego se samo vrzao po groblju i čim bi naišao na znanca iz Lipca, pristao bi i prijateljski bi zapitkivao, a kad je ugledao Hanku, odmah se do nje dogurao.

— Je li se već vratio vaš muž?

— Eh, kako bi se vratio!

— Ali kažu, da ste išli po njega.

— Da, odmah iza očeva pogreba pošla sam, no u uredu mi rekoše, da će ga pustiti tek za nedjelju dana, a to bi bilo kao u srijedu.

— A kako je s jamčevinom, hoćete li platiti?

— Za to se brine Rok — odgovori ona oprezno.

— Ako nemate novaca, ja ću jamčiti za Anteka.

— Bog vam platio! — pokloni mu se do nogu. — Možda će Rok nekako izmudriti, jer ćemo inače morati tražiti na drugi način.

— Zapamtite, ako ustreba, ja ću jamčiti za njega.

Pošao je dalje, k Jagusi, koja je sjedjela nedaleko kraj zida s majkom duboko udubenom u molitvi, ali, kako nije našao prikladne riječi, samo joj se nasmiješio i krenuo među svoje.

Ona ga otprati očima i pozorno promotri vlastelinke, koje su bile tako nacifrane, da je bilo pravo čudo, a tako su bile lijepe u licu i tako uske u pasu, o, Isuse! Od njih je mirisalo kao iz kadionice.

Hladile su se nečim, što je izgledalo kao raširen puranov rep. Nekoliko im je mlade vlastele zavirivalo u oči i tako su se smijali, da su se ljudi prilično sablažnjavali.

Odjednom na kraju sela, tamo negdje na mostu kraj mlina, zatutnjiše oštro kola, a magla prašine digla se iznad drveća.

— Neki, što zakasniše — šapne Pietrek Hanki.

— Svijeće će valjada gasiti, gadovi — dobaci netko.

A drugi se stadoše naginjati preko zida ograde i radoznalo pogledavati na put, što je obilazio oko jezera.

Doskora uz vriskanje, viku i lajanje pojavi se cijela povorka golemih kola, pokritih bijelim arnjevima.

— To su Nijemci! Nijemci ispod šume! — povikne netko.

I doista bilo je tako.

Vozili su se u nekoliko kola, u koja su bili upregnuti snažni konji, pod arnjevima su se vidjele domaće potrepštine, sjedjele su žene i djeca, a riđokosi tusti Nijemci s lulama u zubima išli su pješice. Golemi su psi trčali uz njih keseći svoje zube i uzvraćajući lajanjem lipčanskim psima, koji su štektali nasrćući.

Narod stade da ih promatra, a mnogi preskočiše ogradu i potrčaše, da vide izbliza.

Nijemci su se vozili korakom i jedva su se progurali kroz stisku kolâ i konjâ, ali nijedan od njih nije ni kapu skinuo pred crkvom, niti je ikoga pozdravio. Samo su im se oči žarile i brade tresle, kao od bijesa. Oholo su gledali u narod, kao razbojnici kakvi.

— Plundronje, mrcine!

— Kobilići!

— Podrepaši svinjski!

— Pasja bagra!

Padoše poruge kao kamenje.

— Dakle, kako ste se pogodili, Švabe? — vikne im Mateuš.

— Tko je koga pritisnuo?

— Bojite se seljačke pesnice, a?

— Počekajte, danas je proštenje, da se pozabavimo u krčmi!

Oni se nisu oglasili, samo su ošinuli konje i brzo potjerali.

— Polaganije, plundronje, čakšire ćete izgubiti!

Neki se dječak hitnuo na njih kamenom, a drugi se također prihvatiše, da isto učine, no za vremena ih spriječiše.

— Pustite ih na miru, momci, neka ode ta kuga.

— Kuga vas pomorila, paščadi krivovjerska!

Neka je Lipčanka ispružila pesnicu i viknula za njima:

— Pocrkali da Bog da svi do jednoga kao bijesni psi!...

Napokon se provezoše i izgubiše u topolovu drvoredu, samo je iz sjena i prašine dopiralo sve slabije lajanje i drndanje kolâ.

I tada zaokupi Lipčane tolika radost, da se više nitko nije mogao vratiti k molitvi, nego su se sve gušće sakupljali oko vlastelina. A on, veoma obradovan, razgovarao je veselo, nudio burmutom, a napokon laskavo rekao:

— Valjano ste im potprašili, cijeli se roj odselio.

— Jer su im kožusi naši smrdjeli — naruga se netko, a Grzela, knežev brat, reče bajagi zabrinuto:

— Fin je to narod da bude u susjedstvu sa seljacima, jer čim je koji po tikvi dobio, odmah se svalio na zemlju...

— Zar se tko potukao s njima? — zapita vlastelin radoznalo.

— Nije se potukao, nego samo je Mateuš jednoga dodirnuo, jer mu nije uzvratio na hvaljen Isus, pa ga sveg oblila krv i gotovo je izdahnuo.

— Sasvim mekan narod, naoko momci od oka, kao hrastovi, a spustiš li šaku, kao da si u perinu trefio — tiho je tumačio Mateuš.

— I nije im sreća poslužila tamo kraj šume. Krave im, vele, pocrkaše.

— Zbilja, nijednu nisu poveli sa sobom.

— Kobus bi mogao da koješta kaže — izlane neko momče, ali Kłąb poviče strogo:

— Glup si kao batina! Od pošasti su pocrkale, to se zna...

Zgrčiše se od pritajene radosti, ali nitko nije više ni riječi izlanuo, tek kovač, primaknuvši se bliže, reče:

— Što su se Nijemci odselili, to je vaša milost.

— Volim prodati svojima makar napolak badava — uvjeravao je usrdno i kazivao koješta i raspričao se, kako su on i njegovi djedovi i pradjedovi uvijek držali uz seljake, kako su uvijek zajedno kročili...

Nato se Sikora nasmije i reče tiho:

— Tako mi je pokojni vlastelin to dao ispisati batinama po ledima, da još uvijek dobro pamtim.

No vlastelin kao da nije čuo, jer je baš govorio, koliko se muke namučio, da se riješi Nijemaca. Oni su ga slušali i politički su klimali glavama, no mislili su svoje o toj njegovoj dobroti prema seljačkom narodu.

— Dobročinci, i jaje iscijede, a da se ne pozna! — promrlja Sikora, no Kłąb ga mune pod rebro, neka već prestane.

I tako su razgovarali, kad se neki popić u bijeloj roketi stao k njima gurati držeći tanjurić u ruci.

— Gle, čini mi se, da je to orguljašev Jaś — klikne netko.

Zbilja, to je bio Jasio, samo u svećeničkom ruhu, sabirao je za crkvu, što tko da. Svakoga je pozdravljao i marljivo sabirao; poznavali su ga svi i čovjek se nije mogao izmotati a da svog prinosa ne da, pa je svatko iz zavezane čvore izvlačio po koji groš, a često je zveknuo i po koji złoty uz bakreni novac; vlastelin je dobacio rubalj, a vlastelinke prosule srebrnjake. Jasio, uznojen, sav crven od umora i presretan, neumorno je sabirao prinose po cijelom groblju, a propustio nije nikoga i nikomu nije požalio reći po koju dobru riječ, a kad je naišao na Hanku, pozdravio ju je tako toplo, da mu je na tanjurić položila čak četrdeset groša, a kad je stao pred Jagusiu i zvecnuo tanjurićem, ona je podigla oči i kao da se odrvenila od udivljenja, a i on se malko zbunio, promucao nešto i brzo krenuo dalje.

Ona je čak zaboravila dati svoj prinos, samo je gledala za njim i gledala, jer joj se pričinio baš kao onaj svetac, što je naslikan na pobočnom oltaru, tako isto mlad, vitak i lijep. Kao da ju je urekao tim žarkim očima i badava je oči trla i svaki se čas krstila, ništa nije pomagalo.

— Gledaj tog orguljašića, kako se fino nacifrao.

— A i mama mu se nadula kao puran.

— Od Uskrsa je na tim popovskim školama.

— Župnik ga je pozvao na proštenje, da mu pomogne.

— Stari škrtari i guli ljude, ali ne žali dati za njega.

— Pa zar to nije čast, ako mu postane pop?

— A imat će i profita od toga.

Tako su šaptali naokolo, samo Jaguś ništa nije čula, pratila ga je pogledom kud se god maknuo.

Baš se i velika misa svršila, još je samo s propovijedaonice pop oglašavao navještaje i opomene, no narod se polagano već razilazio, prosjaci uzdigoše svoje plačljive glasove i kao u zboru počeše otezati cvileći svoje prosjačke pjesme.

Hanka je također krenula prema izlazu, kad se uz nju stisla Balcerekova kći s velikom novošću:

— Znate — reče sva zadisana — sad je baš naviješten Šimek, sin Dominikove, s Nastusiom.

— No, no, a što će na to reći Dominikova?

— Što bi drugo, protivit će se.

— Ne će ništa pomoći. Šimek je u svom pravu, a ima i godine.

— Priličan će tamo nastati pakao, priličan — reče Jagustynka.

— Zar nema dosta kavge i grijeha! — uzdahne Hanka.

— Jeste li već čuli ono za kneza? — zapita Płoszkina vukući svoju trbušinu i debelo crveno lice uz nju.

— Toliko sam imala brige s ukopom i neprestano novih briga, da i ne znam, što se u selu događa.

— Stražmeštar je kazivao mom mužu, da u kasi mnogo fali. Knez obilazi i moljaka od ljudi zajam,

da skupi barem koliko toliko, jer svaki dan može doći istraga...

— I pokojni je govorio, da će se tako morati svršiti.

— Ponosio se, dizao nos i nadimao se, pa će sada platiti za to svoje gospodstvo!

— Mogu li mu oduzeti sermiju?

— Mogu, dakako, a ako ne bude dosta, za ostatak će odsjediti u kriminalu — govorila je Jagustynka — nauživao se gad, pa neka sada okaje.

— Čudila sam se, što se ni na ukopu nije pokazao.

— Što je njemu do Boryne, kad živi u prijateljstvu s udovicom.

Umuknuše, jer se tik pred njima pojavila Jaguś vodeći majku. Stara je išla pogurena i s još zavezanim očima, ali Jagustynka ne propusti priliku.

— A kad će biti Šimekovi svatovi? Tko bi se nadao, da će danas biti naviješteni s prodikaonice! Pa da, teško je momku braniti, kad mu već omrznuše ženski poslovi. Sad će ga zamijeniti Nastusia... — bockala je ujedljivo.

Dominikova se odjednom uspravi i odlučno reče:

— Povedi me, Jaguś, brže, povedi, jer će me ta kuja još i ugristi.

I krene žurno kao da bježi, a Płoszkina se tiho nasmije:

— Bajagi slijepa je, a prilično je dobro vidjela.

— Slijepa je, ali će pogoditi spopasti Šimeka za kosu...

— Bože sačuvaj, da i koga drugoga ne spopadne.

Jagustynka ne odvrati ništa, a pred vratima je bila tolika stiska, da se Hanka izgubila i zaostala negdje iza njih. Bilo joj je to drago, jer joj je dozlogrdilo to ružno peckanje i poče mirno dijeliti prosjacima po dva groša, a nije izostavila ni jednoga, a onom slijepcu sa psom tutne u šaku deset groša i reče:

— Dođite k nama na ručak, starče! Boryninima!

Prosjak podigne glavu i izbeči slijepe oči.

— Antekova, čini mi se! Bog vam platio! Doći ću, svakako ću doći.

Iza grobljanskih je vrata bilo više prostora, a i tamo su sjedjeli prosjaci u dva reda kao na dvije strane ulice vičući na različite načine, a na samom kraju klečao je neki mladi prosjak sa zelenim zaslonom na očima i svirao u gusle i pjevao pjesme o kraljevima i davnim vremenima, pa se skupiše u gomili oko njega i često bi mu po koji groš kapnuo u kapu.

Hanka se zaustavi kraj groblja obziruć se, gdje je Józka, kad nenadano ugleda svoga oca.

Sjedio je u redu među prosjacima, pružao ruku prema prolaznicima i jaučući stenjao, da mu udijele milostinju.

Kao da ju je netko ubo nožem, no s prva kraja pomisli, da joj se samo činilo, protare oči jedanput i drugi put: ipak je to bio on, on!...

— Otac među prosjacima! Isuse! — gotovo da izgori od stida.

Navuče maramu niže na čelo i progura se do njega straga, od strane kolâ, kraj kojih je sjedio.

— Što vi to radite, zaboga, što? — jaukne čučnuvši iza njega, da je ljudi ne opaze.

— Hanuś... evo ja... tako...

— Hajdete odmah kući! Isuse, tolika sramota! Hodite!...

— Ne ću... Ja sam već davno to smislio... Šta da budem vama na teret, kad pomažu dobri ljudi... Poći ću u svijet s ostalima... pohodit ću sveta mje-

sta... novo ću saznati koješta... Još ću vam i dosta novaca donijeti... Uzmi ovaj zloti i kupi Pietrusiu nešto lijepo... kupi...

Ona ga čvrsto povuče zà jaku i gotovo ga silom odvuče među kola.

— Odmah kući! Zar vas nije stid!

— Pusti me, jer ću se razljutiti!

— Bacite te torbice, brzo, dok još tkogod nije vidio.

— Radit ću, što mi se svidi, da... još da se stidim... kome glad kumuje, tomu je torba majka — istrgne joj se iz šaka, pojuri među kola i konje i izgubi se.

Nije bilo moguće tražiti ga i naći u tolikoj rulji, kakva je bila pred crkvom.

Sunce je pripicalo, da se čovjeku koža ljuštila, prašina je gušila, a narod, premda je bio umoran i do zadnje niti ugrijan, veselo je vrvio i kipio kao u uzavrelom kotlu.

Vergl je glasno svirao, da se po cijelom selu čulo, prosjaci su otegnuto pjevali, djeca su zviždala u glimene pijetlove, psi lajali, konji se grizli i njiskali, jer su danas muhe bile nasrtljive, svatko je razgovarao, dovikivao znance, pridruživao se i gurao k šatrama, gdje je sve vrelo kao u košnici i gdje su cičale djevojke.

Barake sa svetim stvarima ljuljale su se od pritiska ženskinja. Nije bila manja navala tamo, gdje su se prodavale kobasice, što su visjele na štapićima kao podebela užeta. Drugdje se prodavao kruh i štruce. Negdje je židov nudio bonbone, a drugdje su lepršale vrpce ispod platnena krova i nizovi svakovrsnih čisla, svuda je vladalo strahovito guranje, rusvaj i vrisak, kao u židovskoj bogomolji.

Prošlo je dobrih nekoliko očenaša dok se narod počeo pomalo smirivati i stišavati; neki su pošli u krčmu, netko se već spremao kući, a drugi, svladani žegom i umorom, razmjestiše se u hladu kolâ ili nad jezerom, po voćnjacima i dvorištima, da nešto prigrizu i da se odmore.

Vrelo podne tako je pritislo, da se nije moglo disati, a doskora je svakoga prošla volja da govori i da se miče, baš kao i drveće, što je u besvijesti od žari klonulo, a kako je međutim i selo posjedalo uz zdjele, sve se gotovo sasvim smirilo, samo su djeca negdje još znala zavrištati, a konji bi se kadšto trgnuli kraj kolâ.

U župnom je dvoru župnik priredio ručak za popove i vlastelu. Kroz otvorene su se prozore vidjele glave, dopirao je žamor razgovora i čuo se zveket, smijeh i dolazio takav miris, da su mnogi gutali slinu od mirisa onih đakonija...

Ambrozije, svečano obučen, s medaljama na prsima, vrzao se neprestano po trijemu i svaki bi čas istrčao na hodnik vičući:

— Odlazi odavde, gade, odlazi! Batinama ću te izmlatiti, da ćeš zapamtiti!

Ali nije mogao da otjera te nevaljalce, koji kao vrapci posjedaše na ogradu, a smioniji su se i pod prozore došuljali, pa im je samo prijetio župnikovim čibukom i psovao ih.

Uto je stigla Hanka i zastala kraj vratašaca.

— Tražite li koga? — zapita Ambrozije šepesajući prema njoj.

— Niste li gdjegod vidjeli mog oca?

— Bylicu! Vrućina je, da Bog sačuva, zacijelo spava negdje u hladovini... Ej! ti derane! — vikne opet i pojuri za dječakom.

A Hanka, ljuto zabrinuta, krene sada ravno kući i ispriča sve sestri, koja je došla na ručak.

Ali Weronka samo slegne ramenima.

— Kruna mu ne će spasti s glave zato, što se dao u prosjake, a i nama će biti lakše, ipak lakše. Nisu samo takvi svršili pred crkvenim vratima.

— Isuse, tolika sramota, da rođeni otac prosi! Što li će Antek reći na to? Sad će nas ljudi uzeti na jezik i reći će, da smo ga otjerali u prosjake.

— Neka laju, što im se svidi. Drugoga grditi zna svatko, ali nitko se ne žuri, da kome pomogne.

— Ne ću dopustiti, da otac prosi.

— Dovedi ga u kuću i hrani ga, kad si tako ponosna.

— I dovest ću ga! Žao ti je i ono žlice jela! Sada vidim, da si ga baš ti na to natjerala.

— Zar se kod mene presipa? Da djeci od usta uzmem, a njemu da dam?

— Njegovo je uzdržavanje kod tebe, zar ne znaš?

— Kad nemam, ne mogu mu dati iz svojih crijeva.

— Daj, jer otac je prvi. Više puta mi se tužio, da ga glađu moriš i da više mariš za svinje nego za njega.

— Da, istina je, oca morim glađu, a sama uživam kao vlastelinka. Tako sam se ugojila, da mi suknja spada s kukova, a jedva nogama mičem. Živimo samo od pozajmice.

— Ne brbljaj koješta, još bi ti tko mogao i povjerovati.

— Istina je. Da nema Jankiela, ne bih imala ni krumpira ni soli. Pa da, sit gladnome ne vjeruje! — govorila je u pol plača i sve tužnije, kad se dovukao do ljese prosjak, kojega je vodio pas.

— Sjednite pred kuću — reče mu Hanka i lati se posla oko ručka.

On sjedne na prag pred kućom, položi štake, pusti psa i nosom šmrkne, da nanjuši, da li već ručaju i na kojoj strani.

Baš su sjeli za ručak pod drvećem, Hanka poslaže jelo u zdjele, te se raznio miris širom.

— Kaša sa slaninom, dobra je to stvar. Na zdravlje vam bilo! — promrmlja prosjak njušeći miris i oblizujući se lakomo.

Jeli su polagano dušući u svaku žlicu s jelom; Łapa se muvao cvileći tiho, a prosjakov je pas zinuo i isplazio jezik kraj zida. Vrućina je bila strašna, ni hladovina nije čovjeka štitila, pravo je čudo, što se nije sve rastopilo. U vrućoj i pospanoj tišini samo se čulo škripanje žlica, a kadšto bi negdje pod krovom zacvrkutala lastavica.

— Da mi je zdjelica kisela mlijeka, da se čovjek rashladi! — uzdahne prosjak.

— Odmah ću vam donijeti! — mirila ga Józka.

— Jeste li mnogo danas isprosili? — zapita Pietrek potežući pospano žlicom.

— Smiluj se, Gospode, grješnicima i nemoj pamtiti prosjačke krivice! Kako mnogo! Tko prosjaka ugleda, u nebo pozorno pogleda, ili ga obiđe za dûž njivâ. Drugi izvuče koji grošić i htio bi da mu se od deset groša vrati ostatak! Od gladi ćemo izdahnuti.

— Ljetos je teška oskudica za svakoga — šapne Weronka.

— Istina, ali za rakiju nikome ne pofali.

Józka mu tutne u ruku zdjelu, a on stade požudno jesti.

— Kazivali su na groblju — oglasi se prosjak opet — da će se kao danas Lipce pomiriti s vlastelinom. Je li to istina?

— Ako dobiju, što im pripada, možda će se i nagoditi — reče Hanka.

— A Nijemci su se već pokupili, znate? — umiješa se Witek.

— Kuga ih pomorila! — prokune prosjak i prodrma šakom.

— Zar su se i vama zamjerili?

— Naišao sam jučer podveče k njima, nauckali su pse na mene. Mrcine krivovjerske, nakot pasji! Kažu, da su im Lipčani toliko dozlogrdili, da su morali pobjeći. Kožu bih s njih zderao, sve do živoga mesa — nastavi on grabeći obilno iz zdjele, a kad je svršio, nahrani svoga psa i stade se dizati s praga.

— Doba je žetve, žurite se na posao — naruga se Pietrek.

— Žurim se; lani nas je na proštenju bila šestorica svega, a danas ih se triput po petnaestorica deru, da čovjeka uši zabole.

— Pa dođite na konak — pozove ga Józka.

— Udijelio ti zdravlja Isus, kad misliš na sirotinju.

— Sirotinja je to, gad jedan, jedva vuče tu trbušinu — naruga se Pietrek gledajući kako se prosjak valja putem, debeo kao cjepanica, pipajući štapom pred sobom.

Kuća se ubrzo ispraznila. Netko bi prilegao u hladu, da prospava i već je hrkao, a drugi pođoše na proštenje.

Zazvonilo je na večernju. Sunce se već prilično nagnulo prema zapadu, vrućina regbi da je malko popustila, pa premda su mnogi još počivali kraj kuća, ipak se skupljalo sve više ljudi pred crkvom među šatrama i barakama.

Józka je pošla s djevojkama da kupuje sličice, a ponajviše da se sita nagleda onih vrpca, krunica i drugih proštenjarskih divota.

Vergl opet zasvira, prosjaci stadoše opet zapijevati zvekećući tanjurićima, žamor je polagano rastao i punio cijelo selo da je zabrujalo kao u košnici prije rojenja.

Svatko je bio sit i odmoran, rado se pridružio i zajednički veselio. Netko je razgovarao s prijateljima, netko je samo u sve začuđeno gledao, drugi se gurao tamo, gdje su drugi nagrnuli, ovaj bi potegnuo iz čašice sa svojim kumovima, a onaj krenuo u crkvu ili bi sjeo u hlad da razmišlja o koječemu, a sve ih je podjednako zaokupio isti radosni užitak proštenjarski. Pa nije ni čudo, da se svatko namolio i nauzdisao do volje, nagledao se one pozlate, svijeća, slika i drugih svetih stvari, isplakao se baš ljudski, naslušao se orgulja i pjevanja i kao da se okupao na taj blagdan, očistio i okrijepio dušu, nagledao se svakojakoga svijeta, pokupovao uspomene i riješio se barem toga jednoga dana svih svojih briga!

I tako su se, kao što i priliči, i prvi gazde kao i sirotinja, nadničari a i puki siromasi, svi zajedno veselili i u žamoru se gusto stiskali uz barake, da je čovjeku teško bilo progurati se izmed njih. Dakako, najglasnije su čavrljale žene tiskajući se jedna preko druge k šatrama, da barem dotaknu i da se nagledaju ove divote.

Šimek je baš kupio Nastusi jantare, vrpce i crvenu maramu. Ona se odmah okitila i krenuše od šatre do šatre držeći se oko pasa, oboje blaženo i kao pijano od sreće.

Za njima je išla Józka i samo se cjenjkala pregledavajući sve i sva, što je bilo razmetnuto po tezgama i svaki je čas s tužnim uzdisanjem prevrtala jadni svoj złoty u šaki.

Jagusia je šunjala negdje daleko od njih pretvarajući se, da ne vidi brata. Išla je sama, čudnovato

tužna i potištena. Danas je nisu veselile ni te razmotane vrpce, ni sviranje vergla, ni ta stiska i vriska. Išla je kao drugi svijet, povučena ruljom, i zaustavljala se tamo, gdje bi se drugi zaustavili, tiskala se, gdje su je drugi gurali, a da nije zapravo znala, zašto je došla i kamo ide.

Primaknuo joj se Mateuš i ponizno šapnuo:

— Nemoj me tjerati od sebe.

— Eh, zar sam te kada tjerala?

— Zar jedanput? Zar me nisi opsovala?

— Ružno si govorio, pa sam morala. A tko bi moje... — i naglo zašuti.

Jasio se polagano provlačio kroz svjetinu prema toj strani, gdje se ona nalazila.

— I on je došao na proštenje! — šapne Mateuš i pokaže prema popiću, koji se smijehom branio, da ga ne ljube u ruke.

— Kao da je vlastelinski sin! Kako se samo nacifrao! Dobro se sjećam, kako je još nedavno pratio kravske repove.

— Baš! Kako bi takav pasao krave — usprotivi se ona bolno taknuta.

— Kao što kažem. Sjećam se, kako ga je jednom orguljaš isprašio, što je pustio kravu u Pryczkovu zob i zaspao negdje kraj kruške...

Jaguś se odmakne i, premda bojažljivo, ipak se gurala prema njemu, a on joj se nasmiješi, no jer su gledali u njega kao u dúgu kakvu, okrene pogled, pa nakupovavši pod šatorom sličice, stade ih dijeliti djevojkama i tko je god htio.

Ona stane njemu nasuprot kao ukopana, zagledala se u njega ražarenim očima, a s crvenih usnica prolio joj se tihi, blistavi smiješak, tako sladak kao med.

— Uzmi, Jaguś, svoju zaštitnicu — reče i pruži joj sličicu, ruke im se dotaknuše i razmaknuše, kao da su se opekle.

Ona zadršće i ne smjede otvoriti usta. On je još nešto rekao, no ona, kao da je utonula u njegove oči, gotovo ništa nije razumjela.

Razdijelila ih je gužva, i ona, spremivši sliku u grudi, dugo je kružila pogledom po ljudima. Nije ga više nigdje bilo, otišao je u crkvu, jer su već odzvonili na večernju, no ona ga je neprestano imala pred očima.

— Izgleda kao kakav svetac! — šapne nehotice.

— I zato za njim djevojke gotovo oči pogubiše. Glupače, nije za psa kobasica.

Ona se naglo obazre. Kraj nje je stajao Mateuš.

Ona nešto progunđa želeći da ga se riješi, ali on se nije ni za korak maknuo, dugo je nešto razmišljao, pa napokon zapita:

— Jaguś, a što je rekla majka na to, što se Šimek navijestio?

— A što bi; ako hoće da se ženi, neka se ženi, njegova je volja.

On se namršti i zapita uznemirenim glasom:

— A hoće li mu otpisati njegovu zemlju?

— Što ja znam! Meni nije kazala. Neka nju pita.

K njima pristupi Šimek s Nastusiom, a odnekle se našao i Andrija, pa stadoše tako u grupi i Šimek poče prvi:

— Jaguś, ne drži majčinu stranu, kad mi se čini krivica.

— Pa ja sam uz tebe. Nego promijenio si se za to vrijeme, oho!... Postao si drugi neki čovjek! — začudio se, jer je stajao pred njom sav ulickan, uspravan, obrijan, sa šeširom nahero i u surki bijeloj kao mlijeko.

— Iskopao sam se iz majčine stege.

— Zar ti je sada bolje na slobodi? — nasmiješi se ona njegovu ponosu.

— Pusti ptičicu iz šake, pa ćeš vidjeti. Jesi li čula navještaj?

— A kad će biti svadba?

Nastusia se nježno pritisne uz njega i ogrli ga oko pasa:

— Za tri nedjelje, još prije žetve — prošapće ona sva crvena.

— Protraćit ćemo makar u krčmi, ali majku ne ću moliti.

— Imaš li kamo odvesti ženu?

— Nego da imam! Uselit ću se na drugoj strani kod majke. Ne ću tražiti stana kod ljudi. Nek mi samo prepiše moju zemlju, onda ću već izići na kraj! — hvalio se srčano.

— Pomoći ću mu, Jaguś, u svemu ću mu pomoći — odvrati ona tužno.

— Pa i mi ne puštamo u svijet Nastusiu golu. Dobit će hiljadu złotyh gotova novca — reče Mateuš.

Kovač ga povuče na stranu, nešto mu šapne i odjuri.

Razgovarali su još malko, Šimek se naročito dičio, kako će postati gazda, kako će dokupiti zemlju, kako će se prihvatiti zemlje, da će svi ubrzo vidjeti, tko je i što je on, a Nastusia se zagledala u njega udivljeno. Andrija je potvrđivao, samo je Jagusia kružila pogledom po svijetu i čula svaku petu ili desetu riječ. Njoj je bilo svejedno.

— Jaguś, dođi u krčmu, danas će biti muzika — zamoli Mateuš.

— Ni krčma nije više za mene nikakvo veselje — odvrati ona tužno.

On zaviri u njene zamagljene oči, naturi kapu i odjuri gurajući se laktovima između ljudi. Pred župnim dvorom sretne Teresku.

— Kamo juriš? — zapita ga ona plaho.

— U krčmu! Kovač je sazvao na dogovor.

— I ja bih s tobom.

— Ja te ne tjeram, bit će i za tebe mjesta samo pazi, da te ne uzmu na jezike, što samo za mnom ideš.

— I onako me raznesoše jezicima kao psi krepanu ovcu.

— Pa zašto to trpiš! — ljutio se već i bio nestrpljiv.

— Zašto? Zar ti ne znaš, zašto? — potuži se ona tiho.

On se trgne i krene naprijed, te ga je jedva stizala.

— Već cmindriš kao tele! — dobaci on okrenuvši se naglo.

— Ne, ne... samo mi je prašina pala u oko.

— Kad vidim suze, kao da me tko nožem ubo!

Stane uz nju i reče neobično srdačno:

— Uzmi ovo nekoliko groša, kupi nešto na proštenju, a onda dođi u krčmu, poigrat ćemo.

Ona ga pogleda očima, koje kao da su mu zahvalno do nogu pale.

— Što će mi novci, tako si dobar... tako si... — šaptala je sva zažarena.

— A dođi podveče, prije ne ću imati kada.

Ogledao se još s praga na nju, nasmiješio se i ušao u trijem.

U krčmi je već bila stiska i vrućina, da se nije moglo izdržati. U glavnoj je sobi vrvjelo mnogo naroda, pili su i razgovarali, a u sobici po strani sastala se omladina iz Lipca s kovačem i Grzelom, kneževim bratom, na čelu. A došle su i neke gazde, tako Płosz-

ka, kmet, Kłąb i Adam, brat od strica Borynina, a uvukao se i Kobus, mada ga nitko nije zvao.

Kad je unišao Mateuš, baš je Grzela nešto razlagao i pisao kredom po stolu.

Raspravljalo se o nagodbi s vlastelinom, koji je za jutro šume obećavao, da će seljacima dati po četiri jutra na poljima kraj šume, a još isto toliko odstupiti uz otplatu; čak je htio dati u zajam drvo za gradnju.

Grzela je razlagao sve potanko i bilježio kredom, kako će podijeliti zemlju i koliko bi kome pripalo.

— Pazite dobro, što govorim! — vikao je — posao je čist kao zlato.

— Obećanje ludom radovanje — promrmlja Płoszka.

— To je prava pravcata istina, a nikakvo obećanje. Sve će nam prepisati kod javnog bilježnika. Samo zapamtite i promislite dobro! Toliko zemlje za narod! Svatko će u Lipcu imati novu sermiju. Promislite samo...

Kovač još jednom ponovi, što mu je naredio vlastelin da kaže.

Saslušali su pažljivo, ali oglasio se nije nitko, samo su gledali u one bijele črčkarije na stolu, i duboko razmišljali.

— Istina, posao je kao zlato čist, ali hoće li to dopustiti komesar? — javi se prvo kmet, orući zabrinuto noktima po kosi.

— Mora! Kad zajednica pristane, ne će se pitati vlasti za dopuštenje! Ako mi hoćemo, mora pristati i komesar! — zagrmi Grzela.

— Morao ne morao, samo se ne deri! Pogledajte koji od vas, ne njuška li možda stražmetar kraj zida?

— Baš sam ga ovaj čas vidio pred tezgom! — reče Mateuš.

— A kada nam to obećava vlastelin, da će na nas prepisati? — zapita netko.

— Rekao je, da je voljan makar sutra. Čim pristanemo, odmah će prepisati na nas, a mjernik će odmjeriti, što je čije.

— Prema tomu mogli bismo iza žetve već preuzeti zemlju?

— A u jesen obraditi, kako valja.

— Isuse dragi, to će biti posla, oho!

Razgovarali su živahno, veselo, sve jedan preko drugoga. Ponijela ih radost sve, oči su im snažno šibale, ponos im izravnao leđa, a same se ruke pružale da prihvate tu žuđenu zemlju.

Neki su već pjevuckali od radosti i naručivali rakiju od židova, neki su koješta govorili o dijelovima, a svatko je sanjao o novoj sermiji, bogatstvu i radosti. Buncali su koješta kao da su bili pijani i smijali se lupajući pesnicama po stolu i udarajući nogama o pod.

— To će tek biti blagdan u Lipcu!

— Hej, kakve će biti slave i muzike!

— I koliko će biti svatova u poklade!

— Ne će biti dosta cura u selu!

— Kupit ćemo gradske, moći ćemo to sebi priuštiti.

— Majku mu, na ždrijepcima ću se voziti!

— Mir! — poviče stari Płoszka i udari pesnicom o stol — vičete kao židovi na šabes! Htio sam samo reći, nema li u tom vlastelinovom obećanju kakve podvale? Što vi mislite?

Zamuknuše, kao da ih je netko odjednom polio hladnom vodom, ali tek malo kasnije oglasi se kmet:

— Ni ja ne mogu pravo shvatiti, zašto je tako podašan?

— Da, tu mora da je neka podvala, jer zašto bi on davao toliko zemlje gotovo zabadava — nastavi netko od starijih.

A uto skoči Grzela i poviče:

— To ću vam samo reći, da ste glupi kao ovnovi, i ništa više!

I stade im opet tumačiti i žestoko obrazlagati, da se sav oznojio kao miš, a i kovač je ljudski mljeo jezikom i svakome napose dokazivao, no stari se Płoszka nije dao osoliti, samo je glavom klimao i smijuckao se tako zajedljivo, da je Grzela skočio na njega sa stisnutim pesnicama i jedva se svladavao od srdžbe.

— Recite, što vi mislite da je istina, ako mislite da mi lažemo.

— I reći ću. Dobro ja poznam taj pasji nakot, poznam ga i kažem vam: ne vjerujte vlastelinu dok vam ne da crno na bijelom. Uvijek su se oni našom krivdom pasli i sada hoće da se od nas tove.

— Ako tako mislite, nemojte pristati, ali ne smetajte drugima! — vikne na njega Kłąb.

— Išao si s njima u šumu, pa i sada držiš njihovu stranu.

— Išao sam, a ako ustreba, i opet ću ići! A držim uz njega, jer sam za slogu, za pravdu, za cijelo selo. Samo glupan ne uviđa, da je to dobro za Lipce. Samo glupan ne uzima, kad mu daju.

— Svi ste vi glupi, jer vam se žuri da za kaiš prodate čakšire. Glupi ste, jer ako vlastelin daje toliko, onda može i još više.

Stadoše razgovarati sve življe, a kako su i drugi pomagali Kłąbu, to je nastao toliki žamor, da je dojurio Jankiel i postavio na stol omašnu flašu rakije.

— Mir, mir, gazde! Neka bude sloga! Od Podšumlja neka nastane novo Lipce! Svatko neka bude gospodin! — klikne natačući po redu čašicu.

Dakako, počeše piti i još bučnije raspravljati, svi su bili za nagodbu osim staroga Płoszke.

Kovač, kojemu je to zacijelo išlo u račun, govorio je najglasnije i razglagoljao se o vlastelinovu poštenju, a od vremena do vremena počastio bi cijelo društvo ili rakijom ili pivom ili čak i rumom s esencijom.

Veselili su se tako fino, da su mnogi samo oči izbuljili a jezikom jedva mogli micati, kad Kobus, koji cijelo vrijeme nije od sebe glasa pustio, odjednom spopade ljude za jaku i stade vikati:

— A što je s nadničarima? Zar su oni mačji kašalj? I nama pripada zemlja! Ne ćemo pristati da se nagodite! Mora biti po pravici! Zar da jedan jedva može da digne debelu trbušinu, a drugi da krepava od gladi? Podjednako mora biti zemlje za svakoga. Mrcine vlastelinske! Koliko vas ima gola tura, a nos dižete uvis, kao da neprestano kišete! Lopovi prokleti! — vikao je sve glasnije i tako je neprilično o svima govorio, da su ga izjurili napolje, no on je još i pred krčmom psovao i prijetio.

Društvo se doskora počelo razilaziti kući, samo su oni, koji su bili željni zabave, ostali u krčmi, gdje je već zabrujala muzika.

I večer se smrkavala, sunce je zašlo za šume, cijelo se nebo zarumenilo, a vršike žita i krošnje voćnjaka kao da su tonule u crvenilu i u zlatu. Zalahorio je vlažan, ljubak vjetar, žabe počele kreketati, oglašavahu se prepelice, a cvrkut cvrčaka razlijegao se po poljima kao neprekidno šuštanje dozrela klasja. Razilazili su se s proštenja, samo su kola štropotala, a negdje bi netko, dobro oljoljan, glasno pjevao.

Utihnulo je Lipce, ispraznilo se pred crkvom, no pred kućama su još sjedjeli ljudi uživajući u hladovini i odmoru.

Tihi se suton mračio svijetom, potamnješe polja, daljina se već stapala s nebom, sve se smirivalo, drijem je polagano spopadao zemlju i zagrtao ju toplom rosom, a iz voćnjaka bi gdjegdje prsnuli ptičji glasovi kao večernja molitva.

Blago se vraćalo s pašnjaka, na mahove bi se čula otegnuta, čeznutljiva rika, a rogate bi se glave javile nad jezerom, koje je plamtjelo zapadnom vatrom, kao da je puno krvave žeravice. Negdje kraj mlina vrištali su kupajući se dječaci, po ljesama su odzvanjale djevojačke pjesme, čulo se blejanje ovaca i gakanje gusaka.

Samo je kod Boryninih bilo tiho i pusto. Hanka je otišla s djecom nekoj kumi, Pietrek se također nekuda izgubio, a Jagusie nije bilo još od večernje, pa se samo Józka vrzla oko večernjih poslova.

Slijepi je prosjak sjedio u hodniku, okrenuo lice prema svježem vjetru, mrmljao očenaš i pozorno prisluškivao, što radi Witekova roda, koja se tuda kretala i kradom gađala kljunom u njegove noge.

— E... crkla da Bog da, beštijo jedna! Kako me kljucnula! — promrmlja i podvuče noge pod sebe i zamahne velikim čislom. Roda otprhne nekoliko koraka dalje i opet se oprezno došulja sa strane s ispruženim kljunom.

— Dobro te čujem! Ne ćeš me pogoditi. Kako je to domišljat gad! — šaptao je, a kako se u dvorištu začula svirka, poče s užitkom slušati glazbu mašući oko sebe čislom.

— Józia, a tko to tako lijepo svira?

— Witek! Naučio ga Pietrek i sada neprestano gudi, da čovjeku uši nabrekoše! Witek, prestani, prostri djeteline ždrebadi! — vikne.

Gusle zanijemiše, a prosjak se nešto zamisli, pa, čim je Witek dotrčao u kuću, reče mu vrlo blago:

— Uzmi ovih deset groša, kad znaš tako fino svirati.

Dječak se veoma obradovao.

— A znaš li svirati i nabožne pjesme, a?

— Sve što jedanput čujem, to sviram.

— Eh, svaka lisica svoj rep hvali. A bi li ti umio ovo zasvirati, a? — i zableji na svoj način, pišteći otegnuto.

Witek nije ni slušao do kraja, nego donese gusle, sjedne uz njega i zasvira to isto, a zatim zasvira druge pjesme, koje je čuo u crkvi, i to tako okretno, da se prosjak zadivio.

— Gle, dobar bi bio za orguljaša!

— Sve ja znam svirati, sve, i one dvorske i one, što ih po krčmama pjevaju — hvalisao se veselo, i zasvira tako, da su kokoške zakokodakale na pritkama. Čim je stigla Hanka, potjera ga, da pomaže Józki.

Posve se već smračilo na svijetu, posljednje se rumenilo ugaslo, a visoko se tamno nebo orosilo zvijezdama, selo je lijegalo da spava, samo su od strane krčme dopirali daleki uzvici i zvukovi muzike.

Hanka sjedne pred hodnik dojeći dijete i razgovarajući s prosjakom o koječemu; lagao je da se sve pušilo, ali ona mu nije protuslovila vodeći svoje misli i čeznutljivo pogledavajući u noć.

Jagna se još nije vratila, a nije bila ni kod majke, jer je odmah svečera krenula u selo k djevojkama, ali nigdje nije mogla dulje izdržati, sve ju je nešto vuklo. Kao da ju je netko za kosu potezao, tako

je napokon sama samcata lutala selom. Dugo je gledala u vodu, što se gasila i drhtala pod vjetrićem, u malko ustalasanu sjenu, u svijetlo, što je letjelo s prozora na površinu jezera i umiralo ne znaš gdje i zašto. Nešto ju je kidalo i ona pojuri iza mlina, čak na livade, gdje su već ležali topli kožusi bijelih magla, a vivci su šibali nad njima vrišteći.

Prisluškivala je, kako voda pada s ustave u crno ždrijelo rijeke pod jelše, što su visoko stršile i kao da su spavale, ali taj joj se šum činio kao da je tužno dozivanje i jadikovanje, koje će ovaj čas proplakati.

Pobjegla je odatle i zagledala se u mlinareve prozore, što su sukljali svijetlom, slušala žamor i zveket tanjura.

Potucala se od jednog kraja sela do drugog kao voda, koja luta tražeći uzalud ušće, pa tužno udara o branu, koju ne može da probije.

Nešto ju je grizlo, što ne bi mogla iskazati, da li je to bila tuga, da li čežnja, da li ljubav, oči su joj bile pune suhe žeravice, a u srcu se sabirao uskipjeli strašni jecaj.

Nije znala, zašto se našla kraj župnoga dvora. Nekakvi su konji kraj hodnika nestrpljivo lupali kopitima, svijetlo je bilo samo u jednoj sobi; kartali su se.

Sita se nagledala i krenula ljesom, što je dijelila Kłębov posjed od župnikovih vrtova. Šuljala se plašljivo kraj živice, viseće granje višanja milovalo ju po licu rosnim listićima. Išla je bez volje, ne znajući, kuda je noge nose, dok joj niska orguljaševa kuća nije zakrčila put.

Sva četiri prozora bila su rasvijetljena i otvorena.

Pritisla se u sjenu, kraj plota, i zavirila unutra.

Orguljaševi su s djecom sjedjeli pod visećom lampom, pijuckali čaj, a Jasio je hodao po sobi i nešto pripovijedao.

Čula je svaku njegovu riječ, svako škripanje poda, neprekidni tik-tak sata, pa čak i teško disanje orguljaša.

A Jasio je pričao takve divote, da ništa nije razumjela.

Samo je gledala u njega kao u kakvu svetu sliku i pila kao najslađi med svaki zvuk njegova glasa. On je neprekidno hodao i svaki bi se čas izgubio u dubini stana i svaki bi se čas pojavio u krugu svijetla; kadšto bi zastao uz prozor, a ona se pritisla uz plot preplašena, da je ne primijeti, no on je samo gledao u nebo, pokrito zvijezdama, pa rekao nešto veselo, da su se svi nasmijali, a radost im se sjala na licima kao sunce. Napokon je sjeo uz majku, a male mu se sestre stadoše penjati na koljena i vješati mu se oko vrata, a on ih je nježno grlio, cupkao i škakljao, te je cijela soba odjeknula dječjim smijehom.

Sat je otkucao nekoliko puta, a orguljašica ustane i reče:

— Mi tako brbljamo, a vrijeme je da legneš! Moraš prije zore putovati.

— Moram, majčice! Bože, kako je taj dan bio kratak! — uzdahne on tužno.

A Jagusino srce kao da je netko stegnuo tako bolno, da su joj se suze same od sebe prosule po licu.

— Ali skoro će biti ferije! — oglasi se on opet — naš mi je regens obećao, da će me pustiti na neko vrijeme, ako mu naš župnik bude o tome pisao.

— Ne boj se, napisat će on, ja ću ga već namoliti! — reče majka i lati se namještanja posteljine na naslonjaču, nasuprot prozoru. Svi su joj pomagali,

a čak je i sam orguljaš donio omašnu posudu i smijući se gurnuo ju pod naslonjač.

Dugo su se s njim opraštali polazeći, a najduže majka, koja ga je plačući pritiskala na grudi i cjelivala.

— Spavaj, sinko, slatko, spavaj, dijete moje!

— Izmolit ću molitvu i odmah ću leći, majčice!

Napokon se raziđoše.

Jaguš je vidjela, kako su u susjednoj sobi hodali na prstima, tiše govorili, zatvarali prozore i doskora je cijela kuća zamuknula i naglo utonula u tišinu, samo da ništa ne smeta Jasiu.

I ona je htjela da ode kući, već se bila malko podigla, ali nešto kao da ju je pridržalo za noge, nije mogla da se makne s mjesta, pa se još jače pritisla leđima uz plot, šćućurila se još većma i kao začarana ostala na mjestu gledajući u taj posljednji otvoreni i osvijetljeni prozor.

Jasio je kratko vrijeme nešto čitao iz debele knjige, a onda kleknuo kraj prozora, prekrstio se, sklopio ruke na molitvu, podigao oči prema nebu i počeo se moliti usrdnim šapatom.

Noć je bila duboka, bezdana tišina zaokupila je svijet, zvijezde su treperile u visinama, a vreli, mirisni lahor dopirao je s polja; kadšto bi zašuštalo lišće, a neka bi se ptica oglasila pjevom.

A Jagusiu stade nešto kidati, srce joj je udaralo kao mahnito, oči su je žegle, žegla su je nabrekla usta, ruke se same od sebe pružahu prema njemu, a premda se sva zgrčila u sebi, potresala ju je neka čudna i neodoljiva drhtavica, da se protiv svoje volje uprla o plot s tolikom snagom, da je jedna letva zaškripala.

Jasio izviri, pogleda unaokolo i opet se zadube u molitvu.

A s njom se zbivalo nešto nepojmljivo: takva joj je vatra strujala po kostima i polivala ju vrelinom, te je pravo čudo, da nije vrisnula od te slatke muke. Zaboravila je, gdje se nalazi i jedva je dahtala, tako se sve u njoj treslo i plamsalo. Spopala ju je jeza poput munje, u njoj su se valjali neki nabujali ludi poklici, neki vreli vihrovi zanesoše je, neka strašna požuda rastezala ju je i zavijala... Htjela je već da dopuže onamo, bliže njemu, da makar klečeći pred njim dotakne ustima bijele te njegove ručice, samo da klekne pred njim i da izbliza gleda u to lišce i da se moli kao pred čudotvornom slikom. Ali nije se ni ganula, jer ju je podišao neki čudni strah i u isti čas groza.

— Isuse dragi, Isuse milostivi! — ote joj se iz grudi tihi jauk.

Jasio ustane, nagne se kroz prozor cijelim tijelom i kao da je u nju gledao, poviče:

— Tko je tamo?

Ona na jedan časak obamre, zaustavi disanje, srce joj prestalo kucati i kao da se ukočila od nekog svetog straha; duša joj je zapela negdje u grlu i sva puna blaženoga nemira ljuljala se očekujući.

Ali Jasio samo pogleda prema ljesi, a kad nije ništa primijetio, zatvori prozor, brzo se svuče i svijetlo se ugasilo...

Noć pade na njenu dušu, no dugo je još sjedjela gledajući u crni i nijemi prozor. Prožela ju je hladnoća i regbi biserjem srebrne rose posula njenu razblaženu dušu, kad se sve, što je u njoj vrelo u požudnoj krvi, ugasilo i s neizrecivom blagošću razišlo po njenom tijelu. Obujmila ju svečana sveta tišina slična zamišljenosti cvijeća prije no što će izići sunce, zadubla se u molitvu punu sreće, molitvu bez riječi,

punu čudne slasti zanosa, zanijela se u presveto udivljenje duše, u neshvatljivu radost proljetnoga dana, kad se budi, a molitva se njezina ispreplitala krupnim zrnjem blagih suza kao čislom milosti Gospodnje i zahvalnosti.

III

— Hanuś, ja ću izaći — zamoli Józka i nasloni glavu na klupu.

— Podigni rep kao tele i bježi! — ukori ju ona okrenuvši pogled od krunice.

— Tako me nešto tišti u trbuhu i tako mi je mučno...

— Nemoj smetati, odmah će biti gotovo.

I župnik je doista već svršavao tihu, žalobnu misu za Boryninu dušu, koju je naručila porodica u oktavi njegove smrti.

Sva je najbliža svojta sjedjela u klupama po strani, samo je Jagusia sa svojom majkom klečala pred oltarom. Od stranih nije bilo nikoga, jedino se pod korom glasno molila Agata.

Crkva je bila tiha, hladna i mračna, tek se u sredini pružio veliki pramen jarkoga svijetla, jer je sunce nahrupilo kroz otvorena vrata i prolilo se čak do prodikaonice.

Orguljašev je Michał ministrirao i zveckao zvončićima kao uvijek, da je sve brujalo u ušima, uzvikivao ministraciju i zvjerao očima za lastavicama, koje bi na mahove proletjele po crkvi, zalutale, cvrkućući preplašeno.

Negdje od strane jezera dopiralo je plješčući lupanje pratljača, vrapci su cvrkutali iza prozora, a s groblja bi svaki čas kokoš kvocajući dovodila u predvorje čitavo jato pilića, što su pijukali za materom, pa ih je Ambrozije morao tjerati napolje.

Čim je pop svršio, izađoše svi na groblje.

Bili su već kraj zvonika, kad ih zovne Ambrozije:

— Čekajte malo! Velečasni hoće da vam nešto kaže.

Nije prošlo ni koliko bi izmolio Zdravu Mariju, kad on dotrči sav zadisan, s brevijarom pod pazuhom, i brišući ćelu pozdravi ih dobrom riječju i reče:

— Htio sam vam, dragi moji, reći, da ste učinili kršćansko djelo, kad ste naručili svetu misu za pokojnika. To će mu olakšati dušu i pomoći vječnom spasenju njegovu. No, velim vam, pomoći će!

Šmrkne burmuta, kihne valjano, pa brišući nos zapita:

— Danas ćete zacijelo vijećati o diobi, zar ne?

— Da, takav je, vele, običaj, tek iza osam dana — potvrdiše oni.

— Evo to! Baš sam o tome htio da se s vama porazgovorim! Dijelite, ali zapamtite: u slozi i pravedno. Da ne dođe do kavge i svađe, jer ću vas s prodikaonice ukoriti! Pokojni će se u grobu okrenuti, kad vidi, da njegovu muku razdirete kao vuci ovna! I Bog neka sačuva, da nanesete krivicu siroti! Grzela je daleko, a Józka je još ludo dijete! Što kome pripada, treba dati savjesno do posljednjeg groša. Kako je on svojim imetkom raspolagao da raspolagao, treba izvršiti njegovu volju. Možda on, siromah, ovaj čas gleda na vas i misli u sebi: ljude sam od njih stvorio, priličnu sermiju ostavio, valjada se ne će izgristi kod diobe kao psi. Neprestano vam govorim s prodikaonice: na slozi se temelji sve na svijetu, svađom još nitko nije ništa sagradio. No, velim, ništa osim grijeha i uvrede božje. A i na crkvu pomislite. Pokojnik je bio darežljiv, bilo za svijeće, bilo za misu, ili za druge potrebe nije žalio novaca, i zato ga je pratio blagoslov božji...

Dugo je govorio te se ženske rasplakaše i stadoše ga zahvalno grliti oko koljena, a Józka plačući pade mu u naručaj, on je pritisne uz grudi, poljubi u glavu i dobrostivo reče:

— Ne plači, ludice! Gospod Bog naročito se brine za siročad.

— Ni rođeni otac ne bi mogao većma k srcu govoriti — šapne Hanka ganuta. A zacijelo je i velečasni bio potresen, jer je, obrisavši kradom oči, ponudio kovača burmutom i brzo počeo govoriti o drugom.

— Dakle, hoćete li se nagoditi s vlastelinom?

— Hoćemo, danas su već petorica pošla k njemu.

— No, Bogu hvala! Za tu ću slogu zabadava odslužiti svetu misu!

— Mislim, da bi selo trebalo da se složi za zavjetnu misu sa svetim otajstvom! Pa kako ne bi, kad su to, kako da kažem, nove zemlje i sasvim badava!

— Pametan si ti čovjek, Michał, govorio sam vlastelinu o tebi. Dakle, pođite zbogom i zapamtite: samo složno i pravedno! Hej, Michał! — vikne za njima, kad su već krenuli — naiđite poslije da pregledate moja kola, desni se feder češe o osovinu...

— Stisnuo se tako pod velečasnim iz Łaznova.

Pop ne odgovori ništa, a oni pođoše ravno kući.

Jagusia je vodila majku iza sviju, jer se stara teško micala i svaki se čas odmarala.

Bio je obični, radni dan, pa nikoga nije bilo na putovima oko jezera, samo su se gdjegdje djeca igrala u pijesku, a kokoške su čeprkale po razbacanoj balegi. Bilo je još rano, no sunce je već prilično žeglo, na sreću je vjetar malko hladio, pirio jače, te su se uzljuljali voćnjaci puni višanja, koje su već počele crvenjeti, a žito se udaralo o plotove kao uzburkana voda.

Kuće su stajale širom otvorene, kapije svuda razjapljene, po plotovima se gdjegdje vjetrila posteljina, a sve, što se moglo micati, radilo je u polju. Još bi netko vozio zakašnjele otkose sijena, koje je mirisalo tako, da je čovjeka u nosnicama zapeklo, a na granju, što se ispružilo nad putem, gdje su prolazili vozovi sijena, drhtale su pregršti badrljica kao da su to iščupane židovske brade.

Išli su polagano i šuteći, a razmišljali su o diobi.

Odnekle, regbi s polja, gdje su ljudi okapali krumpire, dopirala bi na mahove pjesmica i poletjela s vjetrom Bog bi znao kamo, a kraj mlina je neka baba tako lupala pratljačom, da se sve orilo, a bučno je šumila voda padajući na točkove.

— Mlin sada neprestano radi! — oglasi se Magda prva.

— Za vrijeme oskudice mlinarova je žetva!

— Ljetos je on teži nego lani. Svuda je sirotinja, sve cvili, a kod nadničara je prava glad — uzdahne Hanka.

— Kozłovi već njuškaju po selu, kako da komu ukradu nešto krupnije — dobaci kovač.

— Koješta govorite! Spasavaju se od siromaštine kako mogu. Jučer je Kozłova prodala orguljašici pačiće, pa se malko pomogla...

— Brzo će to prolokati. Ne kažem o njima ništa zlo, samo se čudim, što je perje mog patka, koji se izgubio na dan očeva ukopa, našao moj Maćuś iza njihova svinjca — reče Magda.

— A tko je baš onda odnio našu posteljinu? — umiješa se Józka.

— A kako je s njihovom parnicom proti knezu?

— Ne će biti tako skoro svršena. Njih pomaže Płoszka, pa će kneževima dobro zamijesiti.

— Płoszka uživa da svoj nos zabode u tuđe poslove.

— Kako ne bi! Traži prijatelje, jer mu knežija miriše!

Jankiel im priđe preko puta vukući za grivu sputana konja, koji se ritao i otimao iz sve snage.

— Metnite mu bibera pod rep, pa će smjesta džipiti kao ždrijebac!

— Bila vam šala u zdravlje! Koliko imam kupure tim konjem!

— Napunite ga slamom, nadesite mu nov rep i povedite na vašar, možda će ga tko kupiti za kravu, jer za konja nije podesan! — šalio se Michał, a svi prasnuše u smijeh, jer se konj oteo, skočio u jezero i ne obziruć se na Jankielove molbe i prijetnje, počeo se s najvećim mirom valjati.

— Pametno živinče, mora da je od cigana!

— Postavite pred njega vedro rakije, možda će izaći! — naruga se orguljašica, koja je sjedjela kraj jezera uz jato pačića, što su plivali kao žute loptice, a nakostriješena je kokoš kokodakala na obali.

— Lijepo jato, zacijelo od Kozłove? — zapita Hanka.

— Da, i još mi uvijek bježe na jezero. Lilkice! liga, liga, liga! — poviče i, da ih primami, dobaci šaku heljde.

Ali pačići otploviše na drugu stranu, pa ona pojuri za njima.

— Požurite se, žene! — reče kovač, i kad uđoše u kuću, Hanka se lati spremanja zajutarka, a on opet stade njuškati po sobama i oko kuće, a nije zaboravio zaviriti i u trap za krumpire, pa mu Hanka reče:

— Pregledavate, kao da je nešto pofalilo!

— Ne ću da kupim mačka u vreći.

— Bolje vi sve to znate nego ja! — reče ona kroz zube i nalije kavu u lončiće. — Dominikova, Jaguś,

hodite ovamo k nama! — vikne Hanka na drugu stranu, gdje su se njih dvije zatvorile.

Sjedoše pijući kavu i zalažući kruhom.

Nitko se nije oglasio, nisu znali, kako da počnu, svatko se ustručavao i obzirao na druge. A i Hanka je bila neobično suzdržljiva, doduše nudila je da jedu, dolijevala svakomu, ali gotovo ni na jedan čas nije skidala oka s kovača, koji se vrtio na svom mjestu, šibao očima po sobi i nakašljavao se svaki čas. Jagusia je sjedjela namrštena, uzdisala je, a oči su joj se sjale, kao da je malo prije plakala, Dominikova se nakostriješila kao kokoš i nešto joj šaptala, samo je Józka koješta bez smisla brbljala i vrzla se oko lonaca, u kojima su se kuhali krumpiri.

Svima se to oteglo, pa će prvi kovač:

— Dakle, kako ćemo s tom diobom?

Hanka zadršće i uspravi se pa reče mirno, zacijelo promislivši dobro prije toga:

— A kako da bude! Ja tu samo čuvam muževlje dobro i nemam prava da i o čemu odlučujem. Kad se vrati Antek, onda se dijelite.

— Kad li će se on vratiti, a ovako ipak ne može da ostane.

— Ali ostat će! Kad je moglo da bude za čitavo vrijeme očeve bolesti, može i dok se ne vrati Antek.

— Nije on jedini, kojemu pripada dio.

— No on je najstariji, pa mu pripada pravo da poslije oca preuzme gospodarstvo.

— Eh, njegovo je pravo kao i druge djece.

— Možete preuzeti i vi, ako se tako nagodite s Antekom. Ne ću se s vama svađati, jer tu ne odlučuje moja volja.

— Jaguś! — digne glas Dominikova — podsjeti na svoje pravo!

— Zašto? Oni i onako dobro znaju...

Hanka naglo pocrveni i udarivši nogom Łapu, koji joj se pod noge upleo, reče kroz zube:

— Da, dobro znamo tu nepravdu.

— Rekoste! Radi se o šest jutara, što ih je pokojni zapisao Jaguši, a ne o pukom obećanju.

— Ako imate zapis, nitko vam ga ne će oteti! — progunđa ljutito Magda, koja je cijelo vrijeme mirno sjedjela s djetetom na grudima.

— Nego da imamo, sastavljen je u uredu i pred svjedocima.

— Svi čekaju, pa može i Jagusia.

— Zacijelo, da mora, ali što je njeno, to će uzeti odmah, a ima kravu s teletom i svinjče i guske...

— To je zajedničko i to će se dijeliti — reče kovač čvrstim glasom.

— Dijelit će se! Hoće vam se! Što je donijela u miraz, to joj nitko ne može oteti! A možda biste htjeli da među sobom podijelite i suknje i perine, a? — podignu ona glas još više.

— Rekoh od šale, a vi odmah šapama u oči...

— Da... progledala sam vas ja dobro, dakako...

— I što tu badava klepećemo! Dobro rekoste. Hanka, da treba sačekati dok se vrati Antek. Ja se žurim k vlastelinu, jer me tamo već čekaju — ustane, i opazivši očev kožuh, što je visio u kutu na klinčanici, stade ga skidati.

— Baš bi mi dobro došao.

— Ne dirajte, neka se suši — uskrati Hanka.

— Ali ove ćete čizmetine dati. Jedino su sare još čitave, ali i one su već jednom bile krpane — reče skidajući ih lukavo s klinčanice.

— Ništa ne dopuštam ni taknuti! Ako uzmete bilo što, reći će se poslije, da sam polovicu gazdinstva prorajtala. Neka se najprije sastavi popis. Ni jednog kolca iz plota ne dam, dok ured sve ne popiše.

— Popisa nije bilo, a već se posteljina nekuda djela...

— Rekla sam, što je bilo! Čim je umro, objesiše posteljinu na plot, a preko noći je netko ukrao. Nije se moglo na sve paziti.

— Čudno, da se tako brzo našao, tko će ukrasti...

— A što vi to? Ja sam uzela, pa sada lažem, a?

— Mir žene! Samo bez svađe, mir, Magduš. Tko je ukrao, neka mu bude za mrtvačku košulju.

— Sama je perina imala gotovo trideset funta.

— Velim ti, jezik za zube! — vikne na ženu i povede Hanku na dvorište, tobože da pogledaju prasce.

Ona pođe za njim, no bila je vrlo oprezna.

— Htio sam vam nešto svjetovati.

Ona radoznalo napne uši pogađajući, oko čega on švrlja.

— Znate, trebalo bi da još prije popisa, koje veče, otjerate k meni barem dvije krave. Krmaču možete povjeriti bratu od strica, i sve, što se može, spremiti kod ljudi... Ja ću vam reći, gdje... Za žito reći ćete kod popisa, da je davno prodano Jankielu, a on će vrlo rado potvrditi, zato ćete mu dati koju mjericu. Ždrebicu će uzeti mlinar, kod njega će imati što da pase. A od oruđa bi se štošta moglo spremiti u trap ili pod raž. To vam svjetujem od srca, kao prijatelj! Tako rade svi, koji imaju pameti. Rintali ste kao vol, pa vam po pravici pripada više. A i meni ćete od toga dati štogod, po koju mrvicu. I ništa se ne bojte, ja ću vam pomagati u svemu. A moja je već briga, da vam ostane zemlja. Samo mene poslušajte, još nitko nije stradao, tko je moj savjet poslušao... I vlastelin sluša moj savjet. No, što velite...

— Samo to, da svoje ne dam, a na tuđe nisam lakoma! — odvrati ona polagano i upre u njega preziran

pogled. On se obrne, kao da ga je netko batinom opalio po glavi, ošine je pogledom i zasikće:

— Ne ću ni spomenuti, da ste prilično okrali oca...

— Spomenite samo! reći ću Anteku, da se s vama porazgovori o tom vašem savjetu.

Jedva se svladao, da ne kune, samo pljune, pa odlazeći brzo vikne proz otvoren prozor u sobu:

— Magda, pazi na sve, da lopovi opet nešto ne odnesu.

Hanka gledaše za njim s porugljivim smiješkom.

Odjurio je kao poparen, a naišavši na kneževu ženu, koja je ulazila u ljesu, dugo joj je nešto govorio i tresao pesnicama.

Kneževa je žena donijela nekakav službeni papir.

— To je za vas, Hanka, donio redar iz kancelarije.

— Možda je što o Anteku! — šapne sva preplašena i uzme papir kroz pregaču.

— Kažu, da je o Grzeli. Mog muža nema, otišao je u kotar, a redar je samo kazao, da tu nešto piše, da je umro Grzela, što li...

— Isuse i Marijo! — krikne Józka.

I Magda skoči na noge.

Svi se zagledaše u taj papir sa zgražanjem i strahom, prevrćući ga drhtavim rukama, ne znajući što da urade.

— Možda ćeš ti, Jaguš, moći pročitati — zamoli Hanka.

Stadoše uz nju pune nemira i bojazni, no Jagna nakon dugotrajnog šlabekovanja odgovori mrzovoljno:

— Eh, to nije pisano naški, ne mogu razumjeti.

— Nisu pisali uz nju! Zato zna nešto drugo najbolje — zasikće kneževa žena izazovno.

— Idite k svojoj kući i ne nasrćite na ljude, koji vas obilaze izdaleka kao ono, što smrdi — zareži stara.

Ali kneževa žena, kao da je bila sva sretna, što joj se pružila prilika, pa joj uzvrati milim za drago:

— Druge koriti znate, a zašto ne zabranite kćerčici da ne zavodi tuđe muževe, a?

— Pustite to na miru, ženo! — umiješa se Hanka sluteći, što se sprema, no kneževa se žena još većma uzbudila:

— Moram makar jedanput da kažem, da mi odlahne! Toliko sam se zbog nje jeda nažderala, toliko sam se napatila, da joj ne ću oprostiti dok sam živa.

— Laj samo! Pas te ne bi nadlajao! — progunđa stara dosta mirno, a Jaguś pocrveni kao cikla; i premda ju je žegao stid, ipak joj se u srcu sakupljao neki osvetljivi bijes, te je sve većma uzdizala glavu i kao usprkos upirala je naumice u nju podrugljivi pogled, a izazovni joj je smiješak lepršao na usnicama.

Kneževa žena razjapi gubicu široko kao kapija i razdražena njenim pogledom stade grditi i bijesno nabrajati njene krivice.

— Brbljaš sve koješta, jer si se opojila zlobom! — prekine ju stara — ali tvoj će muž tešku odgovornost podnijeti pred Bogom za Jagusinu nesreću.

— Da, odgovarat će, jer je zaveo nevino djetešce! Jest, djetešce, koje sa svakim traži, gdje je najbliži grm!

— Zatvorite gubicu, jer, mada sam slijepa, još ću napipati, gdje vam je griva — zaprijeti se stiščući u ruci batinu.

— Probajte! Dirni me samo, dirni! — vrištala je kneževa žena izazovno.

— Ej, nažderala se tuđe muke, pa se sada kvači uz ljude kao čičak uz pasji rep.

— Čime sam te ja oštetila, čime?

— Saznat ćeš već, kad ti muža zatvore u kriminal!

Kneževa žena skoči pesnicama, no na sreću ju je Hanka dospjela odgurnuti i oštro napadne na obje:

— Zaboga, žene, što pravite krčmu od moje kuće!

Na jedan tren zašutješe sopćući samo i teško dišući, Dominikovoj čak suze potekoše ispod krpa, kojima su joj bile zavezane oči i curkom procuriše po izmršavjelom licu, no ona se prva sabrala i sjela, uzdahnula i raširila ruke:

— Isuse, smiluj se meni, grješnici!

Kneževa žena izjuri iz kuće kao bijesna, ali se s pol puta još vrati, provuče glavu kroz prozor i dovikne Hanki:

— Velim ti, istjeraj iz kuće tu drolju! Istjeraj ju, dok je još vrijeme, da kasnije ne požališ! Ni jednoga sata nemoj je držati pod svojim krovom, jer će te ta pošast paklena izgristi! Svjetujem ti, Hanka, brani se! nemoj imati prema njoj samilosti i milosrđa! Ona samo čeka dok se tvoj muž vrati, a onda ćeš već vidjeti, što će ti ona zamijesiti! — nagne se još većma u sobu i prijeteći se pesnicama Jagusi zavrišti bijesno iz sveg grla:

— Počekaj ti, vražja ženo, počekaj! Ne ću umrijeti mirno, na svetu ispovijed ne ću ići, dok ne dočekam, da te batinama ne izagnaju iz sela! Idi k soldatima, kučko jedna! Tamo ti je mjesto, pogani svinjska, tamo!

I odjuri, a u sobi nasta tajac, kao u grobu.

Dominikova je još drhtala od svladavana plača; Magda je cupkala dijete, Hanka se zagledala u ognjište duboko zamišljena, a Jaguś, premda joj je na licu još ostao izraz ponosa a na usnama zloban smiješak, poblijedjela je kao platno, jer su je one posljednje riječi ujele za srce; osjetila je, kao da ju je odjednom sto noževa probolo i sve rane da su zakrvarile krvlju

iz srca i od sve snage, ostavljajući za sobom samo neizrecivu tugu, neku sasvim neljudsku tugu, te je htjela da glavom lupa o zid i da se prodere glasom do neba, no svladavala se i, trgnuvši majku za rukav, prošapće grozničavo:

— Hajdemo odavde, majko! Hajdemo brzo! Bježmo!

— Pa dobro! Sva sam klonula, ali ti se moraš ovamo vratiti i do kraja paziti na ono, što je tvoje.

— Ne ću ostati ovdje. Tako mi se sve ogadilo, da više ne mogu podnijeti! Da sam barem noge polomila prije no što sam ovamo koraknula!

— Zar ti je tako zlo bilo uz nas, a? — prošapće Hanka.

— Gore nego onom psu na lancu, pa i u paklu mora da je bolje.

— Čudim se, da si tako dugo izdržala, jer nitko te nije za noge vezao. Mogla si otići! Ne boj se, ne ću te držati za noge, niti ću te moliti, da ostaneš! ...

— Odlazim, a vas neka kuga pomori, kad ste takvi!

— Ne kuni, da ti ne kažem u oči, što sam prepatila.

— Svi su proti meni, cijelo selo, svi! ...

— Živi pošteno, pa ti ne će nitko ni riječi reći!

— Umiri se, Jaguś, Hanka ti nije protivna, umiri se!

— Neka i ona laje! Svejedno! Baš mi je stalo do tog lajanja! Što sam učinila takvo? Jesam li ukrala? Ubila koga? a?

— I još se usuđuješ da pitaš, što? — reče Hanka začuđena, stojeći pred njom. — Ne vuci me za jezik, da ti nešto ne kažem!

— Govorite! Lajte samo! meni je svejedno! — vikala je sve žešće, bijes se u njoj razbuktao kao požar, na sve je bila spremna, čak i na najgore.

Hanki se suzama obliše oči, sjećanje na Antekovu nevjeru tako joj se bolno upilo u srce, da je jedva promucala:

— A što si sve radila s mojim mužem? što? Još će te dragi Bog radi mene pokarati, vidjet ćeš ... Mira mu nisi dala ... jurila si za njim kao kučka kad se tjera ... kao kakva ... — ponestalo joj daha, jecaj ju spopade.

A Jaguś se ustremi kao vuk, kad ga u brlogu napadnu, gotov da dere zubima, što se god namjeri na njega, mržnja joj udari u glavu, a osvetljivost raširi pandže, poskoči i, izvan sebe od ljutine, stade šibati prigušenim riječima kao bičem, koji fijuče:

— Ja da sam jurila za njim, ja! Lažeš kao pas! Svi znadu, kako sam ga izbjegavala i tjerala od sebe! Ali on je ko pašče cvilio pred vratima, da mu pokažem barem svoju cokulu! On me je mučio! On me je omamio i radio je mnome, ludom jednom, što je htio! A sada ću ti reći istinu, samo da kasnije ne požališ to. Milovao me je tako, da se to iskazati ne može riječima. A ti si mu se ogadila kao stara zamusana krpetina, do grla mu je bilo siromahu tvoje milovanje, podrigivalo mu se kao od staroga sala, samo je pljuvao, kad se tebe sjetio. Bio je gotov da sebi kakvo zlo načini, samo da te više ne vidi pred očima. Htjela si, evo ti istine! A zapamti, što ću ti još dometnuti: ako mi se prohtije, makar mu ti noge ljubila, odgurnut će tebe, a za mnom će poletjeti sve do na kraj svijeta! Zapamti to i nemoj se sa mnom mjeriti, razumiješ li, a?

Vikala je zlobno, vladala je potpuno nad sobom, nije se plašila, a bila je tako lijepa kao još nikada. I

majka ju je slušala s udivljenjem i sa strahom, tako se nekako bila uzdigla, nekako drukčija, posve strana i istodobno tako nekako strašna, zla i pakosna, kao oblak, koji baca gromove.

Hanku pogodiše te riječi regbi smrtonosno; šibale su je do krvi, mlatile bez samilosti i milosrđa i gazile kao jadnoga crva; rušila se kao drvo rascijepano gromovima, bez svake snage, bez razbora. Jedva je smogla da udahne zraka pobijeljelim usnama, pala je na klupu, a od te boli sve se u njoj rasulo u sipki drobni pijesak, suze joj pače prestadoše curiti preko lica, a teški joj jecaj trgaše grudi. Plaho pogleda preda se kao u neku dubinu, što je naglo zinula, drhtala je kao vlat, koju vjetar goni u propast...

Jaguś je već davno prestala i pošla s majkom na svoju stranu. Magda je također otišla, jer nije mogla da se s njom porazgovori, čak je Józka otišla s pačićima na jezero, a ona je sveudilj sjedjela na istom mjestu kao obumrla ptica, kojoj oteše ptičiće, pa ne može ni da viče, ni da se brani, ni da pobjegne, nego samo na mahove zamahne krilom i tužno zapijuče...

Napokon se Gospodin Isus smilovao nad njom i pomilovao izmučenu dušu, i ona, došavši k sebi, pade nice pred svetim slikama, zarida velikim plačem i položi zavjet, da će poći u Częstochowu, samo da sve to, što je čula, ne bude istina.

Prema Jagusi nije ćutjela srdžbe, nego ju je samo spopadao strah pred njom i krstila se, kao pred nečastivim, kad bi čula njen glas...

Napokon se latila posla i navikle ruke radile su gotovo same, dok je ona mislima bila negdje daleko, pa nije ni znala, da je djecu odvela u voćnjak, da je pomela i spremila sobu i metnuvši jelo u dvojake potjerala Józku, da ponese jelo što prije u polje.

A kad je ostala sama i malko se smirila, poče razmišljati i prosuđivati svaku riječ. Bila je žena mudra i dobra i lako je prešla preko svih uvreda i krivica, što su joj bile nanesene, ali povredu časti nije mogla pregorjeti i svaki bi je čas zaokupila vatra i srce se grčilo od muke, a po glavi se vrzle misli o krvavoj odmazdi, dok napokon nije i to savladala i prošaptala:

— Jest, ne mogu se s njom u ljepoti mjeriti, sve badava! Ali ja sam njegova vjenčana žena i majka njegove djece! — ponos joj napuni grudi i samosvijest. Ako poleti za njom, ipak će se i vratiti! Ipak se s njom ne će oženiti! — tješila se gorko gledajući u svijet.

Već se podiglo podne, sunce se objesilo nad jezero, žega je tako narasla, da je već i zemlja pekla, a užareni je zrak udarao kao iz peći, ljudi su se već vraćali s polja, a od topolova je drvoreda dopirala s oblacima prašine rika gonjena blaga, kad odjednom Hanku obuze nešto kao odluka, nasloni se o zid i pomislivši toliko, koliko traje Zdrava Marija, obriše oči, pođe trijemom, otvori vrata Jagusine sobe i reče snažno, ali sasvim mirno:

— Pokupi mi se odmah iz kuće!

Jagna ustane s klupe i stadoše jedna nasuprot drugoj mjereći se dugo očima, te se Hanka malko povukla s praga i ponovila promuklim glasom:

— Kupi mi se u ovaj čas, a ako ne ćeš, naredit ću sluzi, da te izbaci... U ovaj čas! — dometne odlučno.

Stara priskoči i poče joj razlagati i objašnjavati, no Jaguś samo slegne ramenima:

— Ne govorite tome omelu! Zna se, do čega joj je stalo.

Izvadi s dna sanduka neki papir.

— Do zapisa ti je stalo, do tih jutara, evo ih i nažderi se!

Reče prezirno i baci joj u lice papir.

— Udavi se time, makar krepala!

I ne osvrćući se na protivljenje majke, poče žurno vezati zavežljaje i nositi ih u ljesu.

Hanki se zamagli, kao da ju je netko tresnuo med oči, ali papir je digla i prijeteći nastavila:

— Brže samo, jer ću pse na tebe nauckati! — gušilo ju je začuđenje, nije joj se moglo u glavi smjestiti, da je to istina. I kako bi! Šest jutara polja bacila je kao razbijen lonac! Kako to! Mora da nije pri zdravoj pameti! — mislila je prateći Jagnu pogledom.

A Jagna, ne mareći za nju, latila se skidanja svojih svetih slika, kad uleti Józka vrišteći:

— Koralje mi dajte, moji su, po majci, moji su...

Jagna ih stade driješiti s vrata, ali se odjednom predomisli:

— Ne, ne dam! Maćej mi je dao, moji su.

Józka se počela derati, te ju je Hanka morala ispsovati, neka pusti to na miru, a Jaguś, kao da je na sve bila gluha, kad je sve svoje iznijela, otrči po Andriju.

Dominikova se više ničemu nije protivila, ali nije odgovarala na Hankina pitanja ni na Józkino klepetanje, nego je, tek kad su stvari pokupili na kola, ustala i rekla prijeteći se pesnicom:

— Neka te zadesi ono, što je najgore!

Hanka se sva stresla, ali prečuvši te riječi, poviče:

— Witek će dotjerati blago i potjerati tvoju kravu u kuću! a po ostalo neka tkogod dođe podveče, da to otjera.

Odoše šuteći, skrenuše na put i pođoše polagano zaokruživši oko jezera, tik uz obalu, da im se vidio odraz u vodi.

Hanka je dugo gledala za njima s čudnom nekom zabrinutošću i tugom, ali kako nije imala vremena za razmišljanje, jer su nadničari stigli s polja, spremi zapis u sanduk i zaključa ga, zatvori očevu stranu i lati se posla oko ručka, no cijelo je vrijeme obilazila kao otrovana, šuteći, čak je nevoljko slušala laskave riječi Jagustynkine.

— Dobro ste uradili! Već ju je davno trebalo istjerati. Razvaganila se kao prosjački bič, jer tko joj što može, kad stara drži sa župnikom! Drugu koju davno bi već prokleo s prodikaonice!

— Zacijelo! — potvrdi ona i odmakne se, da dalje ne sluša, a kad se svi opet raziđoše na posao, povede Józku da plijeve lan, jer je mjestimice tako gusto nadikala grahorica, da su se neki slogovi već izdaleka žutjeli.

Žurno se prihvatila posla oko plijevljenja, no uza sve to pekle su je prijetnje Dominikove i prožimale golemim strahom, a glavne su joj se misli ipak vrzle oko toga, što će Antek na sve to reći.

— Kad mu pokažem zapis, razvedrit će se. Luda! šest jutara, to je gotovo čitava sermija! — razmišljaše pogledavajući po poljima.

— Znate, sasvim smo zaboravile na onaj papir o Grzeli.

— Istina je! Čupaj ti dalje, Józia, a ja ću potrčati k popu, on će mi pročitati.

Drago joj je bilo, što će doći među ljude, pa će doznati, što oni o tome govore.

Malo se opremila u kući, uzela papir iza slike i pošla s njim u župni dvor. Ali nije zatekla župnika;

bio je u polju uz svoje nadničare, koji su čupali mrkvu. Ugledala ga je još izdaleka, stajao je gotovo svučen, samo u hlačama i slamnom šeširu, ali se nije usudila prići bliže, jer se bojala, da on već zacijelo zna i da bi je mogao i izgrditi pred ljudima. Skrene zato k mlinaru, koji je baš s Mateušem za pokus puštao u pokret pilanu.

— Maločas mi je pripovijedala žena, kako ste isprašili maćehu. Ho, ho, mislio bi čovjek, da ste ptičica pliska, a u vas su pandže kao u jastreba! — nasmije se on i uzme onaj papir, i tek što je bacio pogled, klikne: — Kobni glasi! Vaš se Grzela udavio! Još na Uskrs! Pišu da stvari, što su iza njega ostale, možete podići kod načelnika, u kotaru...

— Grzela mrtav! Za ime božje! Tako mlad i zdrav! Bila mu je tek dvadesetšesta. Trebao se vratiti u žetvu. Udavio se! U vodi! Isuse preblagi! — zajauče lomeći rukama, jer ju je ta vijest ljuto zaboljela.

— Nekako vam lako, od ruke, dolazi baština! — oglasi se Mateuš podrugljivo. — Sada samo potjerajte Józku, pa će sve biti vaše i kovačevo...

— Svršio si s Tereskom, pa sada već misliš na Jagusiu? — odbrusi mu ona, a mlinar prasne u smijeh, Mateuš pak poče nešto prtljati oko pile.

— Ne da se ona tako lako smotati, nadžakbaba — reče za njom mlinar.

Hanka usput naiđe k Magdi, koja, kad je čula novost, rasplače se i jecajući bolno reče kroz suze:

— Božja volja, draga moja. Da, momak kao hrast, slabo se koji nalazio u Lipcu njemu ravan, o, sudbino ljudska, nesretna sudbino! Danas živiš, sutra truneš. Michał će otići po te stvari, što su ostale iza njega, zašto da propadnu. Siromah, a tako ga je vuklo kući.

— Sve je u božjim rukama. A s vodom nije nikada imao sreće, sjećate li se, kako se davio u jezeru, pa

ga je Kłąb jedva spasao? Zacijelo mu je bilo suđeno, da od vode pogine!

Najadikovaše se, naplakaše i raziđoše se, jer je svaka imala dosta svojih svagdanjih briga i poslova, a naročito Hanka.

Po selu se u tren oka pronesoše ti glasovi, i kad su se u suton vraćali s polja, o tome su već razgovarali. Grzelu su iskreno žalili, to se razumije, a što se tiče Jagusie, selo se raspolovilo: sve su žene, naročito starije, stale na Hankinu stranu i bijesno su ustajale proti Jagusi, koju su, premda bojažljivo, branili muškarci, pa je mjestimice dolazilo i do svađe...

A čim je palo veče, u selu nastade žamor kao u košnici, kume su letjele jedna drugoj na dogovor, neke su se dovikivale preko plotova i voćnjaka, a druge su, muzući krave u ljesi, razgovarale s prolaznicima. Nastajalo je ugodno veče, mirisavo i svježe, nebo je još čitavo visjelo u blijedom zlatu zapada, s polja je dopiralo cvrčanje cvrčaka i glasovi prepelica, a po jarcima i barama pospano su se javljale žabe. Dječja vreva, pjevanje, rika blaga, rzanje, blejanje, gakanje i drndanje kola treslo se iznad sela, a po putovima, kraj jezera i gdje je tko koga sreo, živo se razgovaralo o događajima i o tome, s čim će se seljaci vratiti s vijećanja kod vlastelina.

Mateuš, vraćajući se iz pilane, prisluškivaše što se govori tu i tamo, no samo je pljuvao, tiho kleo i zaobilazio kume, što su se raspripovijedale, a one, što su blebetale pred Płoszkinima, tako ga ozlojediše, da se nije mogao svladati, nego ljutito reče:

— Hanka nije imala prava da je istjera, ona je bila na svome. Za tu svoju majstoriju mogla bi Hanka dobrano da odsjedi i da plati!

Płoszkina žena, sva crvena, prodere se na njega:

— Hanka joj ne krati zemlje, to se zna! Ali jer će se Antek za koji dan vratiti, bojala se nečeg drugoga! Ej, tko će nadzirati kućnoga tata! A možda je trebala gledati kroz prste?

— Htjeli bi stisnuti i još nešto učiniti, da znate! Govorite, što vam padne na pamet, ali ne po pravici, nego iz čiste zavisti!

Kao da je zabo štapom među ose, sve se baciše na njega.

— A što to imamo njoj da zavidimo, što? što? To, što je bitanga i vucibatina, što jurite za njom kao psi i svaki bi od vas htio s njom da legne pod perinu, to, što sramota i grjehota zbog nje pada na cijelo selo, što?

— Možda vam je i to žao, pas bi vas razumio! Omela neka, sunca se bojite. A da je kao ona Magda iz krčme, pa da stvara čuda i pokore, prostile biste joj, ali jer je ljepša od svih vas, svaka bi od vas htjela da je utopi u žlici vode.

A one ga stadoše grditi i morao je pobjeći.

— Da Bog da vam jezičine otpale, gadure jedne! — kleo je i prolazeći kraj kuće Dominikove zaviri u otvorene prozore. U sobi je bilo svijetlo, no nije mogao da vidi Jagusiu, oklijevao je, bi li unišao, pa zato samo uzdahne i krene prema svojoj kući. Doskora sretne Weronku, koja je išla k sestri.

— Malo prije sam bila kod vas. Stacho je otesao drvo i jamu iskopao, moglo bi se piliti, kad ćete doći?

— Kada? Možda na svetoga Nikada! Tako mi je omrznulo selo, pa ću valjada sve tresnuti o zemlju i otići, kud me noge ponesu — vikne ljutito i žurno ode.

— Mora da ga nešto ljudski ujelo, kad se tako bijesi! — pomisli ona skrećući k Boryninima.

Hanka je već spremala poslije večere, ali je odmah povede na stranu i sve joj ispriča, kako je bilo. Weronka naumice ne takne Jagusinu stvar, nego samo reče o Grzeli:

— Sad, kad je umro, i njegov se dio mora dijeliti.

— Istina, na to nisam ni pomislila.

— A s onim, što vlastelin mora dati za šumu, pripast će na svakoga oko petnaest jutara, a ima vas svega troje! Bože dragi, bogatima i tuđa smrt donosi profit — uzdahne teško.

— Što mi je stalo do bogatstva! — branila se Hanka, ali kad se raziđoše da spavaju, poče ona na svoj način računati i potajno se veseliti.

Zatim klekne da se pomoli i šapne s prijegorom:

— Kad je već umro, to je bila tako volja božja! — I iskreno uzdahnu za njegovu dušu.

Sutradan oko podne uđe u sobu Ambrozije.

— Gdje ste bili? — zapita ona paleći vatru na ognjištu.

— Bio sam kod Kozłovih, dijete im se opeklo smrtonosno. Zvala me, ali tamo treba jedino lijes i ukop.

— A koje je to?

— Ono manje, što ga je proljetos dovezla iz Varšave. Palo je u kotao s kipućom vodom i gotovo da se skuhalo.

— Nekako joj ne polazi za rukom ta nahodčad.

— Ne polazi baš. Ali ona pritome ne gubi. Daju joj za pogreb! Ali nisam zbog toga došao k vama.

Ona podigne na njega uznemiren pogled.

— Znate, Dominikova je otišla s Jagusiom na sud, da vas tuži, što ste joj istjerali kćer...

— Pa neka tuži, što mi ona može!

— Bile su jutros na ispovijedi, a onda su se dugo svjetovale s velečasnim, nisam prisluškivao, čuo sam po koju samo riječ. Velim vam, tako su se na vas tužile, da je župnik prijetio pesnicom.

— Svećenik, a tura nos u tuđe poslove! — reče ona žestoko, a ipak ju je ta vijest tako grizla, da je

cijeli dan obilazila kao bez glave, puna straha i najkobnijih domišljaja.

U mrak stadoše neka kola pred ljesom.

Izleti iz kuće prestrašena i sva drščući. U kolima je sjedio knez.

— Za Grzelu već znate! — poče on. — No, nesreća, šta tu čovjek može! Ali imam i dobar glas za vas: danas, a najkasnije sutra vratit se će Antek!

— Ne varate me? — jer se nije usudila da povjeruje.

— Kad vam knez kaže, onda vjerujte! rekli su mi u uredu...

— Dobro je, da se vraća, već je krajnje vrijeme! — reče ona hladno, tobože bez radosti, a knez malko nešto razmisli i reče vrlo prijateljski:

— Zlo ste učinili ono s Jagusiom! Već je podnijela tužbu proti vama, oni vas mogu kazniti zbog samovolje i nasilja. Niste imali prava da je mičete, ona je bila na svome. Što li će tek biti, kad se vrati Antek, a vas zatvore! Prijateljski vam svjetujem, udesite tu stvar! Ja ću učiniti sve, što budem mogao, da povuku tužbu na sudu, ali nanesenu krivicu morate popraviti.

Hanka se uspravi i reče mu u oči:

— Koga vi to branite, oštećenicu ili svoju ljubaznicu?

On ošine konje tako, da su pojurili trkom.

IV

Zbog tih svakovrsnih i teških briga Hanka nije nikako mogla te noći da zaspi, a osim toga joj se neprekidno činilo, da čuje nečije korake u ljesi, ili na putu ili čak i u kući. Prisluškivala je, a srce joj je kucalo; cijela je kuća spavala dubokim snom, ni djeca nisu cmizdrila, noć je bila gluha, premda vidna, zvijezde su virile na prozore, a kadšto bi zašumilo drveće, jer se baš o ponoći digao vjetar i pokadšto zapirio.

U sobi je bilo zaparno i vruće, od pačića, što su noćivali pod krevetima, zaudaralo je, ali Hanka ne htjede da otvori prozor. San ju je posve napustio, pekla ju je perina. A jastuci kao da su bili užareni kao peć, prevrtala se s jedne strane na drugu sve većma uznemirena, jer su joj se različite misli vrzle po glavi kao po mravinjaku, sva je bila oblivena vrućim znojem i spopala ju je takva drhtavica, da je naglo skočila s kreveta i bosa, samo u košulji, sa sjekirom u ruci, koja joj se nekako sama podmetnula, pođe u dvorište.

Sve je bilo širom otvoreno, svuda je ležala bezdana tišina sna. Pietrek je hrkao ležeći ispružen kraj staje, konji su grizli obrok i zveckali lancima od vođica, a krave, kako nisu bile preko noći privezane, raziđoše se po dvorištu i ležahu preživajući i mljaskajući slinavim gubicama i dižući prema njoj teške, rogate glave i crne, glupe oči.

Vrati se u krevet i ležeći otvorenih očiju stade opet strašljivo prisluškivati, jer joj se kadšto tako činilo,

da bi dala glavu, da razgovijetno čuje neke glasove i mukle daleke korake.

— A možda u nekoj kući ne spavaju, nego razgovaraju — pokuša da sebi rastumači, ali čim su samo malko zasivjeli prozori, digne se i, zagrnuvši se Antekovim kožuhom, izađe pred kuću.

U hodniku je Witekova roda spavala na jednoj nozi podmetnuvši glavu pod krilo, a u ljesi su se bijeljela šćućurena jata gusaka.

Krošnje drveća već su izvirivale iz noći, s vršaka je obilno kapala rosa udarajući o lišće i travu; duhnuo je svjež, okrepljujući hlad.

Niske, sivkaste pare zagrnuše polja, s kojih su pogdjegdje izbijala viša drveta sukljajući uvis kao crni, gusti dim.

Jezero se svjetlucalo kao golemo, slijepo oko, pomračeno polutminom, jelšici su nad njim tiho i plaho šuškali, a sve je još unaokolo spavalo, utonulo u sivoj, neprozirnoj magli i tišini.

Hanka sjedne na prag i, pritisnuvši se uza zid, zadrijema i ne primjećujući na nekoliko dobrih očenaša, jer, kad se probudila, noć je bila već posve bijela, a na istoku je plamsalo crveno rumenilo kao daleki odsjev požara.

— Ako su krenuli za hlada, onda tek što nisu stigli! — mislila je gledajući na put; tako se osjetila okrijepljena tim kratkim drijemom i nije se vratila u krevet, a da lakše dočeka sunce, iznese dječje rublje i pođe do jezera da ga propere.

A dan se dizao sve hitrije, doskora zapjeva negdje prvi pijetao, a za njim stadoše lepetati krilima drugi i nadvikivati se glasno po cijelom selu, a zatim zapjevaše ševe, no spočetka tek po koja, a s prizemnog mraka stadoše polagano izranjati okrečeni zidovi, plotovi i prazni, orošeni putovi.

Hanka je ustrajno prala, kad se odjednom negdje nedaleko oglasilo tiho koračanje. Ona se pritaji na svome mjestu kao poplašena i stade pozorno gledati oko sebe. Neka je sjena prekoračila iz ljese Balcerekove i šuljajući se promicala ispod drveća.

— Jest, od Marysie, ali tko? — razmišljaše, a nije mogla raspoznati, jer se sjena naglo bez traga izgubila. — Tako ponosna, tako ohola na svoju ljepotu, a pušta preko noći momke! tko bi se to nadao!

Mišljaše tako ogorčena, a onda primijeti, kako se mlinarov momak šulja s drugoga kraja sela.

— Zacijelo iz krčme, od Magde! Gledaj ih, povlače se po noći kao kurjaci! Što se to radi! — uzdahne, ali i nju podiđe neka želja, svaki bi se čas s užitkom protegnula, no kako je voda bila dosta hladna, to ju je brzo prošlo, i ona poče pritihlim glasom punim čežnje pjevuckati:

»Kad jutarnja zora sviće!«

Pjesma je letjela nisko, po rosi i upijala se u rumeno svitanje.

Vrijeme je bilo ustajanju, po selu je počela odzvanjati lupa otvaranih prozora, topot cokula i svakojakih glasova.

Hanka, čim je povješala preprano rublje na plot, poleti da probudi ukućane, no njih je još tako čvrsto držao san, da bi im se glava, čim bi se digla, opet teško srušila natrag, ne osjećajući ništa.

Razljutila se veoma, kad je Pietrek na nju viknuo:

— Majku vam pasju! Još ima kada, spavat ću dok ne svane! — i nije se ni maknuo.

I djeca stadoše cmizdriti, a Józka tužno zacvili:

— Još malko, Hanuś! Tek što sam legla...

Hanka stiša djecu, istjera živad iz štale, a počekavši još toliko, koliko treba čovjek da izmoli očenaš, uoči izlaska sunca, kad se visoko nebo posve rasplam-

tjelo, a jezero se zacrvenjelo od jutarnjeg rumenila, podigne takvu paklensku viku, da su se morali izvući iz svojih brloga. Uzjazbila se smjesta na Witeka, koji je pospano teturao i češao se.

— Ako te opalim nečim tvrdim, odmah ćeš se probuditi! Zašto, grdobo jedna, nisi vezao krave? Hoćeš li, da rogovima sebi burage izbodu?

On nešto uzvrati psujući, a ona skoči na njega, no on na sreću nije čekao, pa ona, zavirivši u staju, navali na Pitreka:

— Konji zvone zubima o prazne jasle, a ti lješkariš sve do izlaza sunca!

— Derete se kao svraka na kišu. Cijelo vas selo čuje! — progunđa on.

— Pa neka me čuje! Neka znadu, kakav si lijenčina i bećar! Čekaj, vratit će se gazda, dobit ćeš već svoje, vidjet ćeš! Józka! — zaviče opet na drugoj strani dvorišta — rumenka ima tvrda vimena, vuci čvrsto, da opet ne ostaviš polovicu mlijeka! Žuri se s muzenjem, u selu već tjeraju krave na pašu! Witek! uzmi zajutrak i tjeraj, pazi da mi izgubiš ovce kao jučer, pa ću se s tobom porazgovoriti! — određivala je i vrtjela se svuda kao zvrk: kokoškama dobacivala šaku zrnja, svinjama, što su roktale kraj kuće, iznese čabricu s krmom, teletu, odbitu od krave, dade napoj, prospe kuhane kaše pačićima i potjera ih na jezero, Witek dobije bubotak pesnicom u leđa i zajutrak u torbu, a nije zaboravila ni na rodu, položila joj u hodniku gvozdenjak s jučerašnjim krumpirima, a roda se pritajila, klepetala i kljucala u lonac i jela. Hanka je bila svuda, na sve mislila i u svemu se znala snaći.

A čim je Witek pognao krave i ovce, navali na Pietreka, jer nije mogla trpjeti da besposleno luta.

— Izbaci đubre iz staje! kravama je noću vruće, a zablate se kao svinje.

Sunce je baš provirilo iz daljine i obuhvatilo svijet crvenim, plamenim okom, kad se počeše skupljati nadničarke, što su odrađivale na polju, gdje je bio lani krumpir.

Potjera Józku da ljušti krumpire, nadoji dijete, zagrne se pregačom i reče:

— Pazi na sve! A ako se vrati Antek, javi mi na kupusište. Hajdemo, žene, dok je rosa i hladnije, okopat ćemo nešto kupusa, a poslije zajutarka vratit ćemo se jučerašnjem poslu.

Povede ih iza mlina, na niske livade i na močvarno tlo, koje je bilo još sivo od rose i od magle, što je pala. Tresetno se zemljište sagibalo pod nogama kao pojasi od remenja, gdjegdje je bilo takvo blato, da su morale zaobilaziti, a u dubokim je brazdama, kao u jarcima, stajala pljesniva voda, pokrita zelenim resinama.

Na kupusištima nije bilo još nikoga, samo su vivci letjeli u krugu nad razorima, a rode obilazile gegajući se i pozorno gazeći. Mirisalo je po bari i po vonju šaša i trske, što je obrasla stare duboke jame tresetišta.

— Lijepo je vrijeme, ali mi se čini, da će biti žega — oglasi se neka žena.

— Dobro je da hladi vjetar.

— Ujutro on većma suši nego sunce.

— Davno ne pamte ljudi tako suha ljeta! — razgovarahu lativši se posla na višim razorima kupusa.

— Kako je narastao, već se poneki sabio u glavice.

— Samo da ga ne izjedu bube. Suša je, mogle bi se još nakotiti.

— Mogu. U Woli su već sve požderale.

— U Modlici se kupus sav osušio, morali su ga nanovo saditi.

Razgovarale su tako i kljucale motičicama po zemlji i zagrtale lijehe, što su fino obrasle, no bile su

pune korova, mlječika se popela do koljena, a ljutići i čičak rasli su gusto kao šuma.

— Što čovjek ne sije i ne treba, to bujno raste — primijeti jedna tresući od zemlje istrgnuto dračje.

— Kao svako zlo! Ni grijeha nitko ne sije, pa ipak ga je pun svijet.

— Plodi se on, drage moje! dok ima grijeha, bit će i ljudi. Veli se: bez grijeha ne bi bilo smijeha, ili: da nema grijeha, čovjek bi davno krepao! Mora da je za nešto potreban kao i ova drača, jer je Gospodin Isus oboje stvorio: — razglagoljala se Jagustynka na svoj način.

— Gospodin Isus da je stvorio grijeh! Koješta! Čovjek je kao svinja, sve mora svojom njuškom da zaprlja! — reče Hanka strogo te zamuknuše.

Sunce se već dobrano bilo uspelo, magle padoše na dno, a tek tada počeše stizati žene od strane sela.

— Radinice! Čekaju da rosa usahne, da im se ne bi noge ovlažile — naruga se Hanka.

— Nije svatko tako lakom na posao kao vi!

— Jer i ne mora svatko tako rintati! — uzdahne ona teško.

— Vratit će se vaš, pa ćete se odmoriti.

— Već sam se zavjetovala częstochowskoj Gospi na Porciunkulu, samo da se on vrati. Knez mi je javio, da će se vratiti danas.

— Zna iz ureda, pa će zacijelo biti istina. Oho, ljetos se mnogo naroda sprema u Częstochowu. Kažu, da ide i orguljašica i rekla je, da će sam župnik voditi procesiju!

— A tko će mu ponijeti trbušinu? — naruga se Jagustynka. — On je sam ne će moći vući tolikim putem. Obećava kao uvijek.

— Bila sam nekoliko puta s proštenjem, ali išla bih svake godine — uzdahne Filipka s onu stranu vode.

— Svatko voli da ljenčari.

— Isuse! — nastavi ona žarko, ne mareći za primjedbe. — Kao da čovjek ide u nebo, tako mu je lako i dobro na tom putu. A koliko se svijeta nagleda, čega se sve nasluša, koliko se namoli! Samo nekoliko nedjelja, a čovjeku se čini, da se kurtalisao briga i muka za čitave godine. Kao da se opet nanovo rodio.

— Istina je, milost božja tako krijepi! Da! — potvrđivale su neke.

Od sela, stazom uz rijeku, među ševarom i gustim, mladim jelšikom promicala je prema njima neka djevojčica. Hanka zastre oči od sunca, no nije mogla raspoznati, tek izbliza prepozna, da je to Józka, koja je trčala iz sve snage i izdaleka vikala i mahala rukama:

— Hanuś! Antek se vratio! Hanuś!

Hanka odbaci motičicu i trgne se kao ptica kad će da poleti, ali se u tren oka svladala, spustila potpregnutu pregaču i mada ju je vuklo, mada joj je srce lupalo, a daha ponestalo, te je jedva smogla toliko, da progovori, reče mirno, kao da nije ništa:

— Radite same, a na zajutrak dođite kući.

Ode polako, bez žurbe, ispitujući o svemu Józku.

Žene se pogledaše kao ošinute njezinom mirnoćom.

— Ona je samo naoko tako mirna. Da joj se ne narugaju, da se žuri mužu. Ja, bogme, ne bih izdržala! — reče Jagustynka.

— Ni ja! Samo da se Anteku ne prohtije novog ljubakanja...

— Nije mu pri ruci Jagusia, možda će ga proći volja.

— Draga moja! Kad muškarcu zamiriše suknja, gotov je da za njom pođe na kraj svijeta.

— Istina je, ni marva se tako ne privikne na štetu kao neki muškarci...

Brbljale su tako jedva se mičući pri poslu, a Hanka je išla mirno i kao naumice razgovarala s kim se srela, premda nije znala, što govori ni što joj odgovaraju, jer je na misli imala samo jedno: da se vratio Antek i da je čeka.

— A došao je s Rokom? — pitala je jedno te jedno.

— Da, s Rokom! Već sam vam kazala!

— A kakav je, a? Kakav?

— Šta ja znam, kakav? Došao je i odmah s praga pitao: gdje je Hanka? Rekoh mu i odmah sam potrčala po vas, to je sve!

— Pitao je za mene! Neka ti Gospodin Isus to... Neka ti... — zanijela se od radosti.

Ugledala ga je izdaleka. Sjedio je s Rokom na hodniku, a kad ju je ugledao, izašao joj je u susret, u ljesu.

Išla je prema njemu sve polaganije i sve teže, hvatajući se usput plota, jer su se noge sagibale pod njom, ponestalo joj daha, gušile su je suze, a u glavi joj se tako smutilo, da je jedva mogla projecati:

— Ti si to! Ti si! — suze zališe ostale riječi pune radosti.

— Ja sam, Hanuś! Ja! — zagrli je čvrsto uz prsa i pritiskao ju je dobrostivo i od sveg srca. A ona se pritisla uz njega posve bez razbora, samo su joj sretne suze curkom tekle po poblijedjelom licu, a usne joj drhtale. Predavala mu se u zagrljaju kao čežnje puno dijete.

Dugo nije mogla progovoriti, a i što bi mogla reći i kako da iskaže, što se u njoj zbivalo! Tá htjela bi da klekne pred njim, tá prašinu bi mela pred njim, pa bi joj se samo iz grudi otela po koja riječ, padajući kao teško zrno ili kao cvijet, koji miriše radošću i koji je orošen krvlju iz srca, a oči vjerne i odane, oči pune

beskrajnog milovanja, polagahu mu se pred noge, kao psi, predajući se njegovoj volji i milosti njegovoj.

— Izmršavjela si, Hanuś! — šapne on i pogladi je nježno po licu.

— Pa da... toliko sam prepatila, toliko se načekala...

— Namučila se žena — oglasi se Rok.

— I vi ste došli! Sasvim sam zaboravila na vas! — uze ga pozdravljati i ljubiti u ruke, a on reče u šali:

— Nije ni čudo. Obećao sam, da ću vam ga dovesti, pa evo vam ga...

— Tu je! Tu je! — klikne ona stojeći sva udivljena pred Antekom, a sav je bio bijel, profinjen, tako je izgledao lijep, snažan, gospodski, kao da je to bio netko drugi, te nije mogla da to shvati.

— Zar sam se promijenio, da me tako gledaš?

— Nisi, ali sasvim si nekako drukčiji.

— Čekaj, kad pođem u polje na posao, bit ću ubrzo kao i prije.

Ona odmah poskoči u sobu po najmlađe dijete.

— Još ga nisi ni vidio! — reče noseći dječaka, koji se derao iz sveg glasa — pogledaj samo, sličan je tebi kao jaje jajetu.

— Snažno momče! — zamota ga u krilo surke i stade ga cupkati.

— Zove se Rok! Pietras, hodi i ti k ocu — gurne starijega, koji se počeo penjati ocu na koljena mucajući nešto, a Antek obojicu zagrli čudnom nježnošću.

— Dragi dječaci, mrvice moje mile! Gledaj samo, kako je Pietras narastao i sve nešto govori svojim jezikom.

— A kako je svojeglav, a kako je pametan! Čim se dočepa biča, puca bičem i tjera guske — ona čučne uz njih. — Pietras, reci tata! reci!

A on izgovori i još je koješta mucao svojim jezikom vukući oca za kosu.

— Józka, a što si tako divlja? Hodi bliže! — reče Antek.

— Ne usuđujem se — zapišti ona stidljivo.

— Hodi, ludice, hodi! — zagrli ju nježno, bratski. — Sada slušaj mene u svemu, kao oca. Ne boj se, ne ću biti strog prema tebi i ne ću ti nanijeti krivdu.

Djevojče se rasplače tužno, sjetivši se oca i brata.

— Kad mi je knez rekao, da je umro, kao da me tko lijevčom opatrnuo, tako mi se smrklo pred očima. Tako drag momak, najdraži brat. I tko bi se tomu nadao? Već sam smišljao, kako ćemo podijeliti zemlju, mislio sam i o njegovoj ženidbi — izgovori on tiho, s dubokom boli, a Rok, da od svih odbije tužne misli, klikne ustavši s mjesta:

— Lako je vama pričati, a u meni sviraju crijeva.

— O, Bože, posve sam smetnula s uma! Józka, hvataj brzo one žute pjetliće! Pipice! pi, pi, pi! A možda najprije jaja, a? Možda kruha? svjež je, a maslac je od jučer! Otkini im glave i popari ih vrelom vodom! Odmah ću prirediti. Baš sam luda, kako sam mogla zaboraviti!

— Pusti, Hanuś, pjetliće za poslije, a sada priredi nešto obično. Tako mi se prejelo to gradsko jelo, da bih volio sjesti uz zdjelu krumpira s barščom — nasmije se on veselo. — Samo za Roka priredi nešto drugo.

— Hvala. Imam tek baš na to isto.

Hanka se žurno lati priredbe, a kako su se krumpiri već kuhali u loncu, ona iznese iz komore kobasicu za barščc.

— To sam ostavila za tebe, Jantoś! To je od one krmače, što si odredio da se zakolje prije Uskrsa.

— No, no, prilična komadina, ali dat će Bog da je svladamo. Ali, Roče, gdje su ti naši darovi?

Starac mu primakne omašni zavežljaj, a Antek poče iz njega vaditi različite stvari i dijeliti ih komad po komad, kako je kome donio.

— Evo ti, Hanuś, ovo je za tebe, ako budeš kuda putovala — i pruži joj vunenu maramu, baš isto onakvu, kakvu je imala orguljašica, crnu s crvenim i zelenim prugama u križ.

— Za mene! Kako si se sjetio, Jantoś — uzdahne ona s neizrecivom zahvalnošću.

— Eh, da nije Roka, bio bih zaboravio, ali on me podsjetio, pa smo pošli zajedno da izaberemo i da kupimo.

I mnogo je toga nakupovao, ženi je još dometnuo cipele i svilenu maramu za glavu, modru, sa žutim cvjetićima. Józki je dao isto takovu, samo zelenu, pa šmizlu i par nizova zrnaca s velikom vrpcom za podvezivanje, a djeci je donio paprenjake i harmoniku, imao je nešto i za kovačicu, jer je metnuo na stranu nešto zamotano u papir, a nije zaboravio ni na Witeka ni na slugu.

Kako uskliknuše od udivljenja na tu novu krasotu, pregledavajući i polažući na sebe s tolikom radošću, da su Hanki suze kapale po porumenjelom licu, a Józka se hvatala za glavu od udivljenja.

Rok se smiješio i tro ruke, a Antek samo zviždao.

— Zaslužile ste darove. Rok je pričao, kako je u gazdovanju sve bilo u redu. Pustite to, nisam donio da mi zahvaljujete — kliknu on braneći se, jer se one baciše na njega da ga grle i ljube.

— Ni u snu nisam vidjela takve divote — šapne Hanka kroz suze i sjedne da obuje cipele. — Malko su tijesne, noge su mi nabrekle jer hodam bosa, ali na zimu će biti sasvim dobre.

Rok se stade raspitivati o selu i za različite stvari, a ona je pripovijedala kao preko bundeva, a tako se užurbala oko jela, da je doskora postavila pred njih

omašnu zdjelu dobro omaštenih krumpira i ne manju zdjelu baršča, u kojem je plivala kobasica velika kao točak.

Oni se žurno prihvatiše zajutarka.

— To se zove jelo — usklikne on veselo — kobasica fino miriše. Poslije takvog jela čovjek osjeti, da ima nešto u utrobi. A tamo u tom kriminalu hranili su me tako, da ih vrag odnese.

— Glada si se napatio ti siromaše!

— Jest, na kraju krajeva nisam ništa mogao jesti.

— Kazivali su ljudi, da tamo tako hrane, da bi se samo pas prihvatio toga jela. Je li to istina?

— Nego da je istina, ali najgore je to, što mora čovjek sjedjeti zatvoren. Dok je zima, još kako tako, ali čim je prigrijalo sunce i kad mi je zamirisala zemlja, mislio sam, da ću pobješnjeti. Sloboda mi je jače zamirisala nego ta kobasica. Pokušao sam da kidam rešetke, ali su me spriječili.

— Je li istina, da tamo tuku? — zapita ona bojažljivo.

— A i tuku! Ima ti tamo takvih razbojnika, koji po pravdi trebaju svaki dan da budu bijeni. Mene se nisu usudili ni prstom taknuti. Da je tkogod samo pokušao, zapamtio bi me, oho!

— Pa da, tko bi tebe svladao, silo, tko? — potvrdi ona radosno i zagleda se u njega, pazeći na najneznatniji njegov mig.

Brzo su svršili s jelom i odmah krenuše da spavaju u štaglju, gdje im je Hanka u sjenik donijela perine i jastuke.

— Za ime božje, rastopit ćemo se kao čvarci — nasmije se Rok.

Ona ne odgovori ništa, nego zatvorivši za njima vrata, osjeti tek sada, kako je sva klonula, pa otrči u vrt da plijevi peršun. Časak se obazirala oko sebe, a

onda brizne u plač. Plakala je od radosti, plakala je, što joj je sunce grijalo leđa, što joj se nad glavom ljuljalo drveće, što su ptice pjevale, što je sve mirisalo i cvalo i što joj je bilo tako dobro, tako tiho i tako slatko pri duši, kao nakon svete ispovijedi, pa još i bolje.

— Sve je to tvoje djelo, dragi Isuse! — uzdahne ona i podigne suzne oči prema nebu s najiskrenijom zahvalnošću, koja se ne može iskazati riječima, za toliko dobra, koje je dočekala.

— I to je već prošlo! — uzdahne začuđena, sretna, gotovo blažena, i cijelo je vrijeme, dok su oni spavali, obilazila kao izvan sebe od sreće. Pazila je na njih kao kokoš na piliće. Odnijela je djecu daleko u voćnjak, da ih ne probude svojom vikom. Istjerala je iz dvorišta svu živinu, ne primjećujući, da svinje ruju po ranim krumpirima, a kokoške da čeprkaju po krastavcima, što su već istjerali. Zaboravila je na cijeli svijet zavirujući svaki čas onamo, gdje je su oni spavali.

A dan se tako neugodno protegnuo, da nije znala, što bi sa sobom. Prošao je zajutrak, prošao ručak, a oni su neprestano spavali. Potjerala je svakoga na posao, ne mareći, što se tamo radi bez nje, čuvala je stražu i svaki čas išla od štaglja do kuće.

Sto puta je na sebe metala darove, pregledavala ih i klicala:

— Ima li još koga drugoga, koji bi bio tako dobar i koji bi se sjećao tako?

Napokon poleti u selo, k ženama, a koga bi god srela, viknula bi već izdaleka:

— Znate, moj se vratio. Sada spava u štaglju.

Smijale su joj se oči, smijalo se lice, sva je odisala radošću i srećom, te su se sve žene čudile.

— Što ju je urekao taj obješenjak, što li? Sasvim je poludjela.

— Sad će se ona početi ponositi i dizati nos, vidjet ćete!

— Nek se Antek samo vrati na ono, što je prije bilo, objesit će ona već nos — govorile su tako.

Ona, dakako, nije čula tog razgovora, ali kad je dotrčala kući, latila se žestoko oko spremanja obilna objeda, ali kad je čula kako se guske deru na jezeru, izleti da ih umiri kamenjem, pa se zbog toga gotovo posvađala s mlinaricom.

Tek što je poslala užinu ljudima u polje, kad oni iziđoše iz štaglja. Namjestila im je objed kraj kuće u hladovini i sjeni, počastila ih čak i rakijom i pivom, a za zakusku metnula pol sita zrelih višanja, koje je sama donijela od župnikove gazdarice.

— Obilan ručak, kao na svadbi — našali se Rok.

— Vratio se gazda, zar je to mala radost? — odgovori ona vrzući se oko njih, jedući i sama pomalo.

Kad su svršili, Rok pođe odmah u selo, obećavši, da će doći naveče, a ona plaho zapita muža:

— Hoćeš li da pregledaš gospodarstvo?

— Dobro! Blagdan se svršio, treba se latiti posla! Bože moj, nisam se ni nadao, da će mi tako brzo pripasti očevina!

Uzdahne i pođe za njom. Najprije ga je povela u staju, gdje su brektala tri konja, a u ogradi se muvalo ždrijebe, zatim do praznoga svinjca, a onda u štagalj, ljetošnjem sijenu; pogledao je u hlijev i pod šupu, gdje se nalazilo različito oruđe i spreme.

— Kola bi trebalo odgurati na gumnište, jer će se rasušiti.

— Zar sam to jedanput govorila Pietreku? Ali, što ćeš, kad me nije slušao.

Poče dozivati prasce i živad, hvaleći se, kako ima mnogo mladine, a kad je i to pregledao, raspričala se opširno o poljskim radovima, gdje je što zasijano i ko-

liko čega napose, a usto mu je pomno gledala u oči očekujući, no on je sve to sebi po redu u glavi slágao, ispitivao za ovo i za ono, a tek na kraju reče:

— Teško je i povjerovati, da si sve to ti sama tako vodila.

— Za tebe bih i još više mogla — šapne ona vrelo, sva radosna radi pohvale.

— Junačina si ti, Hanuš, junačina! nisam ni slutio, da si takva!

— A trebalo je, nije se žalilo svojih ruku.

Pregledao je i voćnjak, pun višanja, što su bile već napolak crvene, i lijehe, gdje je rastao luk, peršun i kupus za sjeme.

Vraćali su se u kuću, kad je, prolazeći kraj očeve strane, zavirio unutra kroz otvoren prozor:

— A gdje je Jagna? — gledaše začuđeno po praznoj sobi.

— Gdje bi bila! Kod majke! Istjerala sam je! — reče tvrdo i podigne oči na njega.

On stegne obrve, nešto se zamisli, pa zapalivši cigaretu dobaci mirno, kao nehotice:

— Dominikova je ljuta kuja, ne će nam to oprostiti bez procesa.

— Kažu, da su jučer pojurile na sud, da tuže.

— Od tužbe do odsude širok je put. Ali trebat će to dobro promozgati, da nam štogod ne zamijesi.

Ona ispriča, kako je do toga došlo i kako se dogodilo, mnogo je štošta, dakako, ispustila, a on nije ni prekidao ni ispitivao, nego se samo mrgodio i šibao očima, a tek kad mu je dala zapis, nasmije se podrugljivo:

— Toliko vrijedi, da bi taj papir mogla ponijeti nekuda iza zida.

— Ali to je onaj isti, što joj ga je dao otac.

— I vrijedi koliko i prebita para! Da je bio kod javnog bilježnika sastavljen, onda bi vrijedio. Bacila ti ga je, da ti se naruga.

Slegne ramenima, uzme Pietrusia na ruke i krene prema nogostupu.

— Pregledat ću polje i vratit ću se! — reče preko ramena, a ona ostade, premda je željela da pođe s njim. On pak, prošavši kraj plasta, što je bio obnovljen i pun sijena, pogleda ga ispod oka.

— Mateuš ga je udesio. Odozgo je nabacao tri krstine slame — vikne ona za njim stojeći uz nogostup.

— Dobro, dobro — progunđa on. Nije se zanimao za makar što. Prođe kraj krumpira i krene međom.

Ljetos su na poljima s te strane sela bili gotovo sami zimski usjevi, pa zato nije putem mnogo ljudi sretao, a kad bi koga sreo, kratko bi ga pozdravio i brzo odlazio dalje. Ali išao je sve sporije, jer mu je Pietruś bio težak, a nekako ga je čudno obuzimao ugrijani, tihi zrak. Čas bi zastao, čas sjeo, ali nije prestao da pregleda gotovo svaki razor napose.

— Ho, ho! grahorica guši lan! — klikne stojeći uz slogove plave od cvijeća, ali gusto prorešetane grahoricom — kupila je nečisto sjeme i nije ga provijala!

Zaustavi se zatim kraj ječma, koji je bio slab i već opaljen, a jedva se vidio ispod čička, titrice i štavlja.

— Na mokro su sijali! Izrovao je njivu kao svinja! Da Bog da obogaljio, gade, zbog takve obradbe! I kako je, mrcina, branao! Sam stričak i mišjakinja!

Srdito pljune i uđe na široko polje raži, što se kao voda, okupana na suncu, sagibala njemu do nogu udarajući šuškavim, teškim klasjem. Duboko se obradovao, jer je raž bila lijepo uzrasla, stabljika joj bila debela a klasje kao švigari.

— Kao šuma raste! To je još očeva sjetva! Ni dvorska nije bolja! — zgnječi klas, zrno je bilo lijepo i punano, no još mekano — za dvije će se nedjelje moći kositi. Samo da je led ne potuče.

No najdulje se zadržao veseleći se pšenici, pasao je oči, premda nije rasla ravno, već na gomile i koso, no iz crnkastih, blistavih vlati već se vidjelo ljuskavo, gusto i krupno klasje.

— Prilično će donijeti. Gdjegdje bi trebalo još potkositi. Suviše je bujna. U strani je, a ipak je nije opalilo! Čisto zlato raste!

Išao je sve dalje, polagano se uspinjao na uzbrdicu, na kojoj je rasla crna stijena šume. Selo je ostalo za njim kao na dnu, kupalo se u voćnjacima, a između kuća se sjalo jezero, ili bi koji prozor zatreptao na suncu.

Negdje su kraj groblja kosili djetelinu, kose su bljeskale nad zemljom kao plave munje, a drugdje se crvenilo žensko ruho, jata bijelih gusaka pasla su po uskom ugaru iza sela, na zelenim krumpirištima micali su se ljudi kao mravi, a još više, u nepreglednoj daljini, nazirala su se neka sela, osamljene kuće, pogrbljeno drveće nad putovima, prostrana polja kao da su bila utopljena u plavkastu i uzavrelu vodu.

Duboka je tišina lebdjela nad zemljom, ražareni je zrak zasljepljivao svojim treptanjem, prosipao je toliku žegu, te je kroz tu bjeličastu i raspršenu vatru samo kadšto pretletjela roda bibajući se teško na klonulim krilima, ili bi prhnule vrane krešteći.

Ševe su negdje pjevale nevidljive, nebo je visjelo visoko, ražareno i čisto, a samo bi gdjegdje čuvao stražu na tim poljanama nebeskim koji bijeli oblačić kao zalutala ovca.

Po tlu je nestašno duhao suhi i vrući vjetar, rušio se kao pijan, kadšto bi se dignuo fijučući, da su se

ptice prestrašile, ili bi negdje iz busije iznenada banuo u žito i mrsio ga, brkao, burkao do dna, pa se opet izgubio ne znaš gdje, a uzljuljani su slogovi još dugo gudili i regbi tiho se tužili na nestaška.

Antek stane kraj šume, na ugaru, i opet se razljuti.

— Još nije podorano! Konji stoje bez posla, đubre da izgori na gomili, a ovoga ni brige! Grom te! — prokune i krene kraj šume prema križu na topolovu drvoredu.

Osjećao se umoran, u glavi mu šumilo, a prašina mu osušila grlo. Sjedne kraj križa u sjenu breza, položi na surku Pietrusia, koji je zaspao, pa brišući obilan znoj zagleda se u svijet i zamisli se.

Sunce se nagnulo nad šume, prve plahe sjene izroniše ispod drveća i počeše puzati prema žitu. Šuma je nešto tiho pričala sa svojim krošnjama, što su plamtjele na suncu, a gusto grmlje od lijeske i topole drhtalo je kao u groznici. Djetli su ustrajno kucali, a negdje daleko kreštale su svrake. Kadšto bi među mahovinom obraslim hrastovima zatreptala žuna kao da se netko hitnuo klupkom smotane dúgē.

Hladovina je pirila iz mračnih, tihih dubina, koje su samo gdjegdje bile razderane sunčanim pandžama.

Mirisalo je na gljive, na smolu i na ugrijanu baruštinu.

Odjednom šikne nad šumu jastreb, zaokruži iznad polja, časak se zanjiše i pade kao grom u žito...

Antek potrči da obrani, ali već je bilo kasno: prosula se prašina perja, razbojnik je pobjegao, bolno zapijukaše jarebice, a neki zečić pojuri nasumce u strahu, samo mu se vidjelo bijelo pod repom.

— Kako je samo ugledao! Gad razbojnički! — šapne i opet sjedne — što ćeš, kad i jastreb mora da se hrani baš kao i ona jadna glista. Tako je već udešen

ovaj svijet! — pomisli on i pokrije Pietrusiu usta, jer su pčele nad njim živo zujale, a neki je kosmati bumbar neprekidno brundao.

Sjetio se, kako se još nedavno otimao, da dođe na slobodu, na ta polja, i kako mu je duša gotovo svisnula od čežnje.

— Namučiše me, mrcine! — opsuje, ali se nije maknuo s mjesta, jer su tik pred njim iz raži ispružile plahe glave prepelice dozivajući se svojim glasovima, ali u tren se oka sakriše, jer se cijela rulja vrapčjeg naroda srušila na breze, survala se na pijesak cvrkućući mahnito, tukući se, bijući i svađajući se, kad odjednom zamuknuše pritajivši se na mjestu, jer je jastreb opet stao kružiti tako nisko, da mu je sjena letjela po razorima.

— Naučio vas je redu, brbljavci! Baš je isto tako i s ljudima! Mnoge ćeš lakše utišati prijetnjom nego molbom — razmišljavaše.

Pojaviše se tik uz njega, na putu, pliske, tresle su repovima i obilazile tako blizu, da su odletjele preko jarka, čim je maknuo rukom.

— Lude! Gotovo da sam uhvatio jednu za Pietrusia.

Vrane izađoše iz šume i marširale su po kolotečinama kljucajući što se našlo, ali osjetivši, da je blizu čovjek, počeše oprezno iskrenuvši glave pogledavati u njega i zaobilaziti ga priskakujući sve bliže, izbadajući svoje odurne razbojničke kljunove.

— Mene se ne ćete najesti — baci grudu zemlje, a one pobjegoše kao lopovi.

Zatim, jer je sjedio kao ukočen, zagledavši se u svijet i slušajući svom dušom glasove svijeta, navališe na njega drsko stvorovi svake vrste; mravi su mu puzali po leđima, leptiri na mahove sjedali na kosu, pudarice mare tražile nešto po njegovu licu, a debele ze-

lene gusjenice penjale se žurno na cipele. Šumske su ptičice svaki čas nešto zacvrkutale nad njegovom glavom, a vjeverica, šuljajući se iz šume, podigla je uvis riđi rep i jedan trenutak pomišljala, ne bi li se bacila na nj, no on ni za što nije znao, zadubao se u nešto, što je izbijalo iz te neobujmljive zemlje i sitilo mu dušu opojnom i neizrecivom slatkoćom.

Činilo mu se, da zajedno s tim vjetrom lebdi nad žitom, kao da svjetluca mekom, vlažnom tratinom trave, kao da se valja potokom po vrelom pijesku između livada, prožetih mirisom sjenokoše, kao da s pticama leti nekud visoko, visoko, iznad svijeta i da s nepojmljivom snagom viče prema suncu, a onda kao da se pretvorio u šum poljâ, u ljuljanje šumâ, u snagu i moć raznolikog bilja i u cjelokupnu snagu te svete zemlje, koja rađa u pjevanju i radosti. I znao je, da je on ono, što jest, i da je u isti mah on sve, i to, što se vidi i osjeća, čega se takne i što shvati, ali i to, što se ne može primijetiti, a što samo po koja duša u času smrti spozna, a što u ljudskom srcu vri, buja i što je uzdiže u neku nepoznatu stranu i mami slatke suze i pritište nezasitnom čežnjom kao kamenom kakvim.

Prolazilo je to kroz njega kao oblaci kakvi, pa čim bi nešto razabrao, već bi drugo nadolazilo, novo i još neshvatljivije.

Bio je budan, ali san mu je sipao mak u oči i vodio ga nekud iznad sudbinâ i provodio ga krajem zanosa, pa napokon osjetio kao da se nalazi pred podizanjem, kad se duša nekuda uznese i klečeći plovi u neke anđeoske vrtove, u nebesa neka i u raj pun blaženstva.

Tvrde je on bio ćudi i nije popuštao pred nježnošću, no u taj čudni čas gotov je bio da padne nice, da vrelim ustima pritisne zemlju i da obujmi cijeli taj ljubljeni svijet.

— Nije to ništa, samo me zrak tako omamljuje! — branio se tarući šakom oči, mršteći obrve, ali zar je mogao nadvladati, zar je mogao u sebi prigušiti zadovoljstvo, koje ga je prožimalo?

Opet je osjetio, da se nalazi na zemlji, na očinskoj i pradjedovskoj grudi, među svojima, pa nije čudo, da mu se duša radošću napunila i svaki kucaj srca kao da je širom svijeta snažno i veselo klicao:

— Evo me opet tu! Tu sam i ostat ću!

Napeo se u sebi, spreman da se poduhvati tog novog života, kojim je išao otac, kojim su išli djedovi i pradjedovi, i isto je tako kao i oni prignuo pleća, da preuzme teški napor i da ga ponese bez straha i bez umora, dok ga ne zamijeni Pietruś...

— Tako to mora da bude! Mlađi nakon starijega, sin iza oca, jedan za drugim, neprekidno, dok bude volja Tvoja, Isuse milosrdni — razmišljaše ozbiljno.

Nasloni glavu na ruke i nisko spusti tešku glavu, jer ga zaokupiše raznolike misli i sjećanja velikom vrevom, a neki tvrdi glas, pun korenja, kao glas savjesti, stade muređati gorke i bolne istine, i on se pred njim sagnuo i snizio, priznajući sve te krivice i grijehe...

Teška mu je bila ta ispovijed i nimalo lako to kajanje, no svladao je bahatost, prigušio u sebi preuzetnost i oholost, gledajući u sav svoj život neumoljivim očima treznoće; svaku je svoju stvar prozreo sada do dna i odvagnuo je razumom i strogim sudom.

— Lud sam bio, to je jasno! Na svijetu mora sve ići svojim redom! Da, mudro je kazivao otac: kad se svi voze na jednu stranu, teško onome, tko spadne s kola, pod točkove će pasti! Pješke ne ćeš prestići konja! Zato svaki čovjek mora sve da svojom pameću shvati! Mnogoga to skupo stane! — pomisli tužno, a gorki mu smiješak dođe na usne.

Iz šume stadoše zveckati bronze i čula se rika stada, što se vraćalo.

Podigne Pietrusia i krene postrance topolovim drvoredom pustivši mimo sebe stada, što su se vraćala sa šumskih pašnjaka.

Prašina se dizala ispod papaka i uzdizala se iznad topola kao oblak, u prašini, crvenoj od zapada, ljuljale su se rogate, teške glave, a na mahove bi se stisle ovce, gonjene od pasa, jer su svaki čas srljale u žito kraj puta, roktale su svinje, šibane bičevima, telići su blejeći tražili izgubljene majke, nekoliko je čobana jahalo na konjima, a drugi su išli iza stada, pucketajući bičevima, razgovarajući i pocikujući, a netko bi i zapjevao, da se sve orilo.

Antek je zaostao iza sviju, a kad ga je ugledao Witek, pritrči i pozdravi ga poljubivši ga u ruku.

— Prilično si, vidim, narastao! — reče ljubezno dječaku.

— Da, jer su mi čakšire, što sam ih jesenas dobio. sada do koljena.

— Ne boj se, gazdarica će ti dati nove, dat će. A imaju li krave što da pasu?

— Slabo imaju, svu je travu sunce spržilo. Da im gazdarica ne daje u oboru, presušilo bi im se mlijeko. Dajte mi Pietrusia, da ga malko projašem na konju — zamoli.

— Eh, ne će se uzdržati, past će.

— Kao da ga nisam toliko puta posadio na ždrebicu! Držat ću ga, a dječak sve cvili za konjem. — Uze ga i posadi na neko staro kljuse, što se vuklo spuštene glave, Pietruś se ručicama uhvati za grivu, udari golim petama konja u slabine i veselo klikne.

— Kakva je to junačina! dragi moj dječak! — šapne Antek, skrene odmah u polje i preko međa pođe prema putu, što je išao iza štagljeva.

Sunce tek što je zašlo, cijelo je nebo bilo u zlatu i bljeđanom zelenilu, vjetar je prestao, žito je objesilo svoje teško klasje, a preko rose je letio seoski žamor i neko daleko pjevuckanje.

Išao je polagano kao da ga pritislo spominjanje, jer mu je dolazila na pamet Jagusia, na mahove je vidio pred sobom njene modre oči, blistave zube i one crvene nabubrene usne, koje su disale tako blizu uz njega, da se trgnuo i zaustavio se. Stajala mu je živa pred očima, protirao je oči goneći je iz misli, ali ona je kao uprkos išla uz njega, bok uz bok, kao nekoč, i, kao nekoč, činilo mu se, da od nje udara slatka žeravica, te mu krv navali u glavu.

— A možda je dobro, da ju je istjerala iz kuće! Kao trijeska pod noktom zabola mi se, kao bolna trijeska. Ali, što je bilo, bilo — uzdahnu, a srce mu se čudnovato stegne. — Nije moguće. I uspravi se, dobaci strogo sam sebi:

— Svršila se pasja svadba! — i uđe u ljesu.

Na dvorištu je bilo živo i bučno, svršavali su se večernji poslovi, Józka je muzla krave kraj obora i piskutljivo pjevala, a Hanka je mijesila žgance na hodniku.

Antek izmijeni nekoliko riječi s Pietrekom, koji je napajao konje, i pođe da pogleda očevu stranu, a za njim dotrči Hanka.

— Trebat će to pospremiti, preselit ćemo se ovamo. Ima li vapna?

— Kupila sam na sajmu, odmah ću sutra pozvati Stacha, neka okreči. Na toj će nam strani biti zgodnije.

On se nešto zamisli obilazeći po svim kutovima.

— Jesi li bio u polju? — zapita ona plašljivo.

— Bio sam. Sve je u redu, Hanuś, ni ja ne bih bolje udesio.

Ona strahovito pocrveni, sva sretna radi pohvale.

— Pietrek treba samo da svinje pase, a ne da obrađuje zemlju! Šeprtlja!

— Kao da ja to ne znam! Već sam se ogledavala za novim slugom.

— Ja ću ga već uzeti u svoje šake, a ako ne posluša, otjerat ću ga bez traga.

Ona htjede još nešto da kaže, ali djeca zaplakaše, ona poleti k njima, a Antek pođe u dvorište pregledavajući pomno sve i tako strogo, da se Pietreku koža ježila čim bi dobacio koju riječ, a Witek, bojeći se, da mu se pred očima javi, obilazio izdaleka, postrance...

Józka je muzla već treću kravu i pjevala sve glasnije:

»Stoj, šaruljo, stoj!
Mlijeka daj mi, oj!«

— Dereš se kao da ti netko kožu guli — vikne Antek na nju.

Ona brzo prestane, ali kako je bila ponosna i tvrdoglava, ona zapjeva opet, samo ovaj put tiše i nekako plašljivije:

»Majka veli, dobro znaj,
Dosta mlijeka sada daj,
Stoj, šaruljo, stoj!«

— Zatvori gubicu, gazda je u kući — ukori je Hanka i donese napoj posljednjoj kravi — odmah će biti red — dometne.

Antek joj uzme muzlicu, podmetne je pod kravu, i reče smijući se:

— Deri se samo, deri, Józka, barem će parcovi brže pobjeći iz kuće...

— Radit ću, što mi bude drago! — otrese se ona nabusito i nasrtljivo, ali čim odoše, umirila se, samo se nakostriješila na brata i počela micati nosom.

Hanka se stala vrsti oko svinja dižući žurno teške čabrove s krmom, a on je požali i reče:

— Neka to momci odnesu, to je, vidim, preteško za tebe! Čekaj, pogodit ću sluškinju, jer Jagustynka ti pomaže toliko, koliko pas naplače. Gdje je ona danas?

— Otišla je k svojoj djeci. Hoće da se s njima nagodi! Sluškinja bi mi dobro došla, samo je to velik izdatak. Sama ću već izaći na kraj, ali kako ti zapovijedaš... tvoja volja... — i čudo, da ga nije u ruku poljubila od zahvalnosti, nego samo veselo dometne: — I gusaka bismo mogli više otimariti, a i druge živine za prodaju!

— Gazdinstvo smo preuzeli, pa treba da gazdujemo kako valja, kao što je bilo i prije, za otaca naših! — rče nakon dugog razmišljanja.

A poslije večere izađe pred kuću, jer su se počeli skupljati znanci i prijatelji, da ga pozdrave i da iskažu radost, što se vratio.

Došao je Mateuš sa Grzelom, kneževim bratom, došao je Stacho Płoszka, Kłąb sa sinom, Adam, brat od strica i drugi.

— Čekali smo te kao škanjac kišu — reče Grzela.

— Što ćeš, držali su me i držali kao vuci! Nikako čovjek da se izvuče!

Sjedoše kraj kuće u sjeni, samo je Rok sjedio kraj prozora u svijetlu, što se širokim pramenom prolivalo u voćnjak.

Veče je bilo tiho, toplo i puno zvijezda, kroz drveće su sjala sitna svijetla iz kuća, jezero bi kadšto zamrmljalo kao da uzdiše, a svuda su se kraj zidova hladili ljudi.

Antek se raspitivao za štošta i koješta, kad ga Rok prekine:

— Jeste li čuli, načelnik je navijestio, da se za dvije nedjelje ima skupiti Lipce i odobriti školu!

— Što se to vas tiče, neka ocevi zaključe! — otrese se Płoszka, ali Grzela ga napadne:

— Lako je prebaciti na oceve, a sam da ležiš s pupkom prema stropu! Zato, što nitko od mlađih ne će da mućne glavom, zato nam je tako dobro u selu.

— Kad mi prepišu zemlju, onda ću i ja voditi brigu.

Stadoše se zbog toga žestoko prepirati, dok se ne umiješa Antek:

— Nema govora, škola je u Lipcu potrebna, samo što za tu načelnikovu školu ne treba odobriti ni jednoga groša.

Rok pristane uz njega plašeći ih i nagovarajući, da se usprotive.

— Pristanete li na jedan złoty, naredit će vam, da svaki plaća po rubalj... A kako je ono bilo sa zgradom za sudnicu? A? Dobro su se utovili za vaše novce. Prilične im trbušine narastoše!

— To je moja briga, da skupština ne odobri — šapne Grzela i sjedne kraj Roka, koji ga pozove na stranu, gdje mu je dao nekakove novine i knjižice i nešto ga tiho i važno poučavao.

Drugi su još pomalo pretresali ovo i ono, ali nekako pospano i nevoljko, čak je i Mateuš bio danas tužan, jedva da bi se oglasio, samo je pozorno pratio svaku Antekovu kretnju.

Htjeli su već da se raziđu, jer je sutradan trebalo rano uraniti na posao, kad doleti kovač jadikujući, da je tek sada stigao iz dvora, i stade psovati selo i sve njih.

— Što vas je ujelo? — zapita Hanka provirivši kroz prozor.

— Što? Sramota je reći, ali naši su seljaci glupani, to je sigurno! Vlastelin s njima kao s ljudima, kao s gazdama, a oni kao prosti čobani! Već su se dogovorili s vlastelinom, svi su već bili složni, a kad je došlo

do potpisivanja, jedan se češe za uhom i gunđa: što ja znam! drugi veli: pitat ću još svoju babu; treći cvili, da mu još dometnu onu susjednu livadicu. I neka čovjek radi s takvim ljudima! Vlastelin se tako razljutio, da ne će ni da čuje za nagodbu, pa je čak naredio, da se lipčansko blago ne smije puštati na šumske pašnjake, a tko potjera, da se zaplijeni.

Preplašiše se zbog te neočekivane novosti i počeše psovati krivce i svađati se sve žešće među sobom, kad se Mateuš tužno javi:

— Sve je to zato, što je narod smućen i zaluđen kao ovnovi, a nema tko da ih opameti!

— Zar se malo Michał namučio tumačeći svakomu napose?

— A što Michał?! On ide za svoju hasnu i drži s dvorom, pa mu narod ne vjeruje. Slušaju, ali ne će da idu s njim...

Kovač skoči i poče da živo tumači, kako mu je stalo samo do seoskog dobra, kako još doplaćuje od svoga, samo da provede tu nagodbu.

— I u crkvi da prisegneš, ljudi ti ne će vjerovati — progunđa Mateuš.

— Pa neka pokuša tko drugi, vidjet ćemo, što će on izraditi — klikne kovač.

— Zacijelo, netko se drugi mora toga latiti.

— Ali tko? Možda župnik ili mlinar? — začuše se podrugljivi glasovi.

— Tko? Antek Boryna! A ako ni on ne dovede selo k pameti, onda treba svemu tomu okrenuti leđa...

— Što, ja? Tko će mene slušati? a? — promuca on zbunjen.

— Imaš pameti, prvi si sada gazda u selu, pa će te svi poslušati.

— Istina je! Tako je! Ti si jedini! Mi ćemo za tobom! — rekoše žurno, no kovaču to nekako nije bilo

pravo, pa se nemirno uzmuvao, stao griskati brkove i nasmijao se ujedljivo, kad Antek reče:

— Ne će mi pasti kruna s glave, mogu pokušati, dogovorit ćemo se za koji dan o tome.

Počeše se razilaziti, no svaki ga još napose povede na stranu i stadoše ga nagovarati obećavajući, da će poći s njim, a Kłąb mu reče:

— Nad narodom uvijek mora stajati netko, tko ima pameti i snage i pošteno srce.

— I tko znade raditi kako treba i batinom opipati rebra! — nasmije se Mateuš.

Raziđoše se, samo kraj prozora ostadoše Antek i kovač, a Rok je klečao u hodniku, uduben u molitvu.

Dugo su vijećali u dubokoj tišini.

Čula se samo Hanka, kako se po sobi vrze; pretresala je posteljinu, navlačila čistu prevlaku, dugo se umivala, kao pred veliki svetac, a onda bi, češljajući se kraj prozora, sve nestrpljivije pogledala na njih prisluškujući pomno, kad ga je kovač stao odgovarati, da se okani tog posla, jer da ne će izaći na kraj sa seljacima, a vlastelin da mu je protivan.

— Nije istina! jamčio je za njega kod suda! — dobaci ona kroz prozor.

— Kad znate bolje, onda povedimo razgovor o nečem drugom... — bio je ljut kao pas.

Antek ustane i pospano se protegne.

— Samo ću ti reći naposljetku: pustili su te do rasprave, zar ne? zaplest ćeš se u tuđe poslove, a znaš li, kako ćeš biti suđen?...

Antek sjedne opet i tako se duboko zamisli, da je kovač, ne dočekavši odgovora, otišao kući.

Hanka se vrtjela oko prozora i svaki je čas izvirivala, no on nije čuo ništa, dok se nije oglasila plaho i moleći:

— Hajde Jantoś, vrijeme je spavati... Dosta si se danas izmučio...

— Idem, Hanuś, idem... — i digne se teško.

Ona se stade žurno svlačiti šapćući očenaš drhtavim usnama.

— A ako me odsude na Sibiriju, što će biti onda? — pomisli on zabrinuto, ulazeći u sobu.

V

— Pietrek, donesi drva! — vikne Hanka pred kućom, sva razbarušena i ubrašnjena, jer je mijesila kruh.

U krušnoj je peći buktjela snažna vatra, ona bi ju svaki čas prigrtala i jurila da pospe kruhove brašnom i da ih nosi u hodnik, na dasku, što je bila malko suncu izložena, da brže rastu. Žurno je radila, jer je tijesto gotovo već kipjelo u velikim naćvama, pokrivenim perinom.

— Józka, dometni u peć, jer se ploča još ne crveni!!

Ali Józke nije bilo, a ni Pietrek se nije žurio da posluša, tovario je na dvorištu đubre, izravnavao ga lopatom na kolima, da se putem ne istresa, i mirno je razgovarao sa slijepim prosjakom, koji je kraj štaglja pleo užeta od slame.

Popodnevno je sunce još toliko pripicalo, da su drvene stijene puštale smolu, zemlja je pekla, zrak je pržio kao da je živa vatra, jedva se čovjek mogao micati. Samo su muhe zujeći letjele nad kolima, a čudo je pravo, da konji ne potrgaše štrange i nogu ne polomiše trzajući se i braneći se od muha.

Nad dvorištem je visjela pospana, teška žega, prožeta oštrim vonjem gnoja, pa i ptice u voćnjaku zašutješe, kokoške su ležale kraj plota kao mrtve, a prasci su se stenjući valjali u blatu kraj bunara, kad odjednom prosjak stade oštro kihati, jer je iz staje još jače zavonjalo.

— Na zdravlje, djedo!

— Ne dolazi to iz kadionice, ali mada sam tomu naučen, zaškakljalo me u nosu jače nego burmut.

— Tko je na što navikao, to mu i godi!

— Jesi li lud, da misliš, da samo balegu njušim po svijetu!...

— Rekoh, jer sam se sjetio, kako mi reče moj đađa u vojsci, kad mi je na muštri prvi put dao po gubici...

— I privikao si se tomu, a? Hi! hi! hi!...

— Eh, kako bi! Brzo mi je dojadila ta nauka, pa kad sam ga, mrcinu, ukebao u nekom ćošku, tako sam mu udesio njušku, da mu je natekla kao bundeva. I nije me iza toga više tukao...

— Jesi li dugo služio?

— Punih pet godina! Nije bilo čime da se otkupim, pa sam morao nositi pušku. Samo spočetka, dok sam bio glup, gonili su me, kako je tko htio i muke sam se namučio, no kasnije me kameradi naučiše, pa kad bi što pofalilo, mi bismo ukrali, a dala bi i neka cura, služankom su je zvali, a ja sam joj obećao ženidbu. Mene su ismijavali, da sam krumpirožder i rugali su se mom govoru i našem očenašu...

— Pogani prokleti, rugali su se očenašu!

— Kad sam svakomu opipao rebra, onda su prestali!

— E, zar si ti takva sila!

— Bio ja sila ili ne bio, ali s trojicom ću izaći na kraj! — hvalisao se smiješeći se.

— A jesi li bio u ratu, a?

— Dakako. S Turcima sam ratovao. Potukli smo ih do nogu.

— Pietrek, a gdje su ta drva? — zaviče opet Hanka.

— Tamo, gdje su bila i prije! — progunđa on ispod nosa.

— Gazdarica te zove — opomene ga prosjak.

— Neka zove, valjada ću joj i suđe prati!

— Jesi li gluh, što li? — prodere se ona i istrči pred kuću.

— Ne ću ložiti peć, to se nisam pogodio — vikne joj on za uzvrat.

A ona sada zine na njega na svoj način.

No sluga je vrlo drsko uzvraćao i nije mu ni na kraj pameti bilo da posluša, a kad ga je nekom riječi jače ugrizla, on zabode vile u gnoj i srdito vikne:

— Nemate posla s Jagusiom, mene ne ćete istjerati vikom.

— Vidjet ćeš, što ću ti napraviti! Zapamtit ćeš! — prijetila je taknuta u živac i tako se bijesno užurbala oko kruha, da je oblak brašna napunio sobu i suknuo kroz prozor. Psovala je bezobraznika i nosila kruhove na hodnik, dobacivala drva u peć i obzirala se za djecom. Bila je već umorna od rada i žege, jer ju je u sobi vrućina upravo gušila, a u trijemu, gdje je u krušnoj peći plamsala vatra, jedva se moglo disati, a osim toga su muhe, kojih su bili puni zidovi, neprestano zujale i bolno ujedale, pa se gotovo plačući branila grančicom i tako je bila uznojena i razdražena, da je radila sve sporije i sve nestrpljivije.

Baš je posljednje tijesto mijesila, kad se Pietrek izvezao iz dvorišta.

— Čekaj, dat ću ti južinu!

— Ôha! — zaustavi konje. — Dajte, već mi prilično krči u želucu poslije ručka.

— Zar ti je bilo malo?

— Eh... lako jelo, pa prođe kroz utrobu kao kroz sito.

— Lako! Gledaj ga! Zar da ti mesa dadem? Ni ja ne žderem kobasicu, da nitko ne vidi. U drugim kućama u ovo doba godine nemaju ni to. Pogledaj, kako žive nadničari.

Postavi mu u hodniku teglu kisela mlijeka i somun kruha.

On se lakomo lati jela i stade polagano trpati u sebe dobacujući po koju mrvicu kruha rodi, što se dogegala iz voćnjaka i stala uz njega na straži kao pas.

— Mršavo je to mlijeko, prava sirutka — progunđa, kad se već malo najeo.

— A ako hoćeš samoga vrhnja, onda počekaj.

Kad se sit najeo i prihvatio vodice, dobaci mu ona zajedljivo:

— Pogodi se kod Jagusie, ona će te bolje hraniti.

— To je sigurno, jer dok je ona tu bila gospodarica, nitko nije gladovao — ošine konje bičem, podupre kola ramenom i krene.

Pogodio ju je u slabu stranu, no dok se ona sabrala da odgovori, on je već bio otišao.

Lastavice zacvrkutaše pod strehom, jato golubova gučući pade na hodnik, a kad ih je potjerala, začuje iz voćnjaka neko roktanje, uplašila se, da svinje haraju po luku, no na sreću je samo susjedova krmača rovala ispod plota.

— Zabodi samo njušku i ruj, ja ću te već udesiti!

Tek što se opet latila posla, kad roda doskakuta na hodnik, pritaji se malko, a onda, pogledavši jednim pa drugim okom, poče kljucati po hljebovima gutajući tijesto u velikim komadima.

Navali na nju uz veliko deranje.

Roda pobježe ispružena kljuna gutajući naglo, a kad ju je gotovo već stigla, da je opali drvom, roda se digne i prhne na štagalj i dugo je tamo stajala klepećući i brišući kljun o sljeme.

— Čekaj, lopove, noge ću ti polomiti — prijetila se i izravnavala iskljuvane hljebove.

Dotrči Józka, pa se sve na nju survalo.

— Kuda bazdališ? Neprestano lunjaš kao mačka s mjehurom! Reći ću Anteku, kako si radina! Izgrći iz peći, ali brzo!

— Bila sam samo kod Płoszkine Kasie. Svi su u polju, a sirotici nema tko vode da pruži.

— Šta joj je? Je li bolesna?

— Sigurno ima ospice, sva je crvena i vrela kao vatra.

— Samo mi još bolest donesi u kuću, poslat ću te u špitalj.

— Baš, kao da sam uz jednu bolesnicu sjedjela! Ne sjećate se, kako sam kraj vas čučala, kad ste bili u babinjama. — I klepetala je kao obično, tjerala muhe s tijesta i latila se izgrtanja žari iz peći.

— Trebat će ljudima odnijeti užinu — prekine Hanka.

— Odmah ću otrčati. Da spečem Anteku jaja?

— Speci, samo slaninu ne razbacuj.

— Žao vam je.

— Nije. Ako je premasno, moglo bi Anteku naškoditi.

Djevojče je htjelo da što prije ode, za jedan čas je posvršavala posao i prije no što je Hanka zalijepila peć, već je uzela tri dvojáka s mlijekom, kruha u pregaču i potrčala u polje.

— Pripazi na ono platno, da li se osušilo, a onda ga opet namoči, još će se prije zalaza sunca osušiti — vikne za njom kroz prozor, no Józka je bila već preko nogostupa, samo je pjesmica letjela za njom, a iz raži bi se kadšto vidjela njena plavokosa glavica.

Na njivi kraj šume razbacivale su nadničarke đubre, što ga je dovezao Pietrek, a zaoravao Antek.

Kako je pak zemlja bila glinena, mada je nedavno bila obranana, ipak je bila pečena i tvrda, grude su

se lomile kao kamenje, a konji su vukli plug s tolikim naporom, da su štrange pucale.

Antek, kao da se srastao s ručicama, orao je ustrajno, zaboravivši na cijeli svijet. Kadšto bi bičem ošinuo konje po zatku, a češće bi ih tjerao cmoktanjem, jer su se bili izmorili, posao bio težak i naporan, no on je tvrdom i budnom rukom vodio plug i rezao grudu za grudom, rušeći po redu široke, ravne slogove, jer se oralo za pšenicu.

Vrane su išle brazdama, iskljuvavale gliste, a rijetko ždrijebe, koje je griskalo travu na međi, poletjelo bi od vremena do vremena lakomo prema kobili, da se domogne majčinih vimena.

— Što mu je to palo na pamet, máza jedna — progunđa Antek i ošine ga po nogama, a ždrijebe digne rep i skoči u stranu. Antek je strpljivo orao dalje, a prekidao bi zaparnu tišinu samo kad bi se kadšto oglasio kojoj ženi, ali bio je već tako umoran od rada i žege, da je ljutito uzviknuo, čim je stigao Pietrek:

— Žene čekaju, a ti se vučeš kao truljar!

— Put je težak, a konj jedva vuče noge.

— A što si tako dugo stajao kraj šume? Vidio sam.

— Možete vidjeti, ne zagrćem pijeskom kao mačak.

— Jezičava mrcina! Đi, stari, đi!

No konji su se umarali sve većma, bili su već sasvim u pjeni, a njemu je, premda je bio samo u gaćama i košulji, znoj oblio lice, ruke mu od napora klonuše, pa kad je ugledao Józku, poviče radosno:

— Baš si došla na vrijeme, samo što ne izdahnusmo.

Izvuče brazdu do šume, odveže konje i razulari ih, pusti ih na travom obrasli put uz šumu, baci se u hlad na rubu šume i kao gladan vuk poče jesti iz dvojaka, a Józka mu stade čevrljati nad ušima.

— Pusti me, ne zanimaju me tvoje novosti — zareži ljutito, a ona mu odvrati ljutito i potrči u šumu, u jagode.

Šuma je stajala tiha, ugrijana, mirisna i regbi malko zamagljena u sunčanom požaru, samo bi se kadšto tiho maknulo zeleno grmlje, a iz dubine je dopirala struja prožeta smolom, a čuli su se i neki zalutali glasovi i ptičji pjev.

Antek se ispruži na travi i zapali cigaretu, ali kao da je kroz sve gušću maglu vidio vlastelina, kako jezdi na konju po poljima uz šumu, i neke ljude s motkama.

Goleme grane, kao da su od bakra salivene, dizale su se nad njim i bacale mu na oči treptavu sjenu, koja je drijem donosila. Bio se sasvim zanio u tišinu, kad zaštropotaše neka kola.

— Orguljašev sluga, vozi na pilanu, da — pomisli i podigne tešku glavu, no glava mu opet pade natrag, no nije više zaspao, kad netko reče: Hvaljen Isus!

Nadničarke su izlazile jedna po jedna iz šume noseći bremena drva na leđima, a na samom se kraju vukla Jagustynka pogurena pod teretom gotovo do zemlje.

— Odmorite se, oči već hoće da vam iskoče.

Ona sjedne uz njega, prisloni breme o drvo, jedva je disala.

— Nije za vas takav posao — šapne on samilosno.

— Da, nemam više snage.

— Pietrek, gušće slaži gomilice, gušće! — vikne na slugu. — Zašto ne nađu zamjenu za vas?

Ona se samo naceri i okrene pocrvenjele bolesne oči.

— Tako ste se promijenili, da vas sada ne mogu ni prepoznati.

— I kremen popusti pod čekićem — zastenje ona i objesi glavu — bijeda brže izjede čovjeka nego rđa željezo.

— Teško je ljetos ovo doba oskudice čak i za gazde.

— Tko jede samo lobodu s mekinjama, tome ne treba govoriti o nevolji.

— Nemojte, zaboga! Dođite večeras, pa će se naći još u kući koja mjerica krumpira. Odradit ćete u žetvu.

Ona ganuto zaplače, ali nije mogla ni riječi zahvalnosti da promuca.

— A možda će naći Hanka i što više — reče on dobrohotno.

— Da nema Hanke, već bismo poizdisali — prošapće ona sa suzama. — Jest, odradit ću, kad bude trebalo. Ne govorim ja za sebe hvala! Što je do mene, ja sam smeće, koje se cokulom gazi, a da se i ne zna to, a i na glad sam prilično privikla, nego kad ona moja sitnež zapišti: bakice, jesti! a nemam čime da zatrpam gladne trbuhe, onda velim, da bih svoje noge odsjekla i makar s oltara strgla i židovu odnijela, samo da ih nahranim.

— I opet ste s djecom?

— Pa ipak sam mati. Zar da ih napustim u tolikoj bijedi! A ljetos kao da se svako zlo na njih survalo. Krava im je crkla, krumpiri sagnjili, pa su morali kupovati za sađenje, vjetar im srušio štagalj, a usto snaha iza zadnjeg porođaja neprestano boluje i sve je ostalo na božjoj providnosti.

— Pa da, kad Wojteku samo rakija miriše i žuri se u krčmu.

— Od brige je kadšto i pio, samo od brige, ali kad je dobio posla u šumi, ni ne zaviri k židovu, neka drugi potvrde — branila je sina od sveg srca. — Sirotinji broje svaku čašicu! Ublažio se dragi Isus u srdžbi svojoj, ublažio se i zašto da se okomi baš na takvog glupog seljaka? I zašto? Što je on skrivio? — gunđala je i digla prema nebu prijeteće, pitajuće oči.

— A zar ste ih vi malo psovali? — reče on glasnije.

— Eh, što da sluša Isus to moje glupo lajanje! To je tako — dometne regbi plašljivije i nemirnije — kad majka i proklinje djecu, u srcu im ne želi zla. U pakosti jezičina ne posti. Pa da...

— Je li Wojtek već dao u zakup onu livadu, a?

— Mlinar mu je davao za nju čitavu hiljadu zlotyh, ali ja nisam dala, jer kad takvom kurjaku što padne u pandže, ni sam mu đavo ne će više istrgnuti. A možda će se još netko naći, tko ima novaca.

— Lijepa je livada, nema govora, zacijelo dvije košnje na godinu, samo da imam gotovih novaca! — uzdahne on oblizujući se kao mačka na mlijeko.

— I pokojni je Maćej htio da je kupi, jer leži baš uz Jagusino polje.

On zadršće na to ime, no tek iza neke Zdrave Marije zapita, bajagi nehotice, kružeći pogledom po poljima, daleko:

— A što se zbiva kod Dominikove?

No ona ga je prozrela naskroz, samo joj podsmijeh preleti preko povenulih usana, oči joj se ražariše pa, primaknuvši se, poče žalobito govoriti:

— Eh, što! Pakao je tamo, to je sve! U kući je kao iza pogreba, jeza podilazi čovjeka od tuge, a niodakle ni radosti ni spasenja! Samo oči isplakuju i na smilovanje božje čekaju! A još najvećma Jagusia...

I kao pređu kakvu poče snovati različite priče o Jagusinoj tuzi, žalosti i samoći. Govorila je toplo, umiljavajući mu se i gotovo vukući ga za jezik, no on je tvrdoglavo šutio, jer ga je odjednom spopala tako ljuta čežnja, da je sav uzdrhtao.

Na sreću se vratila Józka i donijela pol pregače crnih jagoda, nasula mu ih u šešir, pa pokupivši dvojake krenula trkom kući.

A Jagustynka, ne dočekavši od njega ni riječi odgovora, poče se dizati stenjući.

— Kanite se toga! Pietrek, povezi je! — zapovjedi kratko.

Lati se opet pluga i neko je vrijeme strpljivo sjekao spečenu tvrdu zemlju, prigibao se pod jarmom kao vol, sav se predao poslu, ali ipak nije utažio onu čežnju.

Dan mu se dužio, pa je svaki čas pogledavao u sunce i nestrpljivim očima mjerio polje, velik je još komad ostao za oranje. U sebi se sve većma ljutio i bez razloga šibao konje i oštro vikao na žene, neka se brže miču! Tako ga je nešto spopalo, da se jedva svladavao, takve su mu se misli vrzle po glavi i pomračivale mu oči, da mu se sve češće plug u rukama zaljuljao zadirući o kamenje, a kraj šume se zabo pod neki korijen, da mu se crtalo slomilo.

Nije se moglo dalje orati, položi plug na kolečke, uspregne konja i krene kući po novo crtalo.

U kući je bilo pusto, sve je ležalo zamrljano i ubrašnjeno, a Hanka se svađala s nekim u voćnjaku.

— Lijepe li reduše! Za svađu ima kada! — progunđa, pođe u dvorište, no tamo se razljuti još većma, jer i drugi plug, koji je izvukao iz šupe, nije bio isto tako ni za što. Dugo je majstorisao oko njega sve nestrpljivije prisluškujući, kako se Hanka svađa, jer je ona bijesno vrištala:

— Plati štetu, pa ću ti pustiti krmaču, a ako ne ćeš, dat ću na sud! Plati za platno, što mi ga je proljetos poderala kad se bijelilo, i ove izrovane krumpire. Imam svjedoke, za sve. Gledaj ju, kako je pametna, ona će pasti svinje na mom dobru! Ne dam ja svoga! A drugi put ću tvojoj krmači i tebi polomiti noge! — derala se bijesno, a kako joj susjeda nije ostajala dužna, svađale su se do bjesnila, mašući preko plota stisnutim pesnicama.

— Hanka! — vikne Antek zabacivši plug sebi na pleća. Ona dotrči usplahirena i raščerupana kao kokoš.

— Dereš se, da cijelo selo čuje!

— Branim svoje! Zar da dopustim, da mi tuđe svinje ruju po razorima! Toliku štetu čine, a ja da šutim? Nema govora, ne dam! — derala se i dalje, a on je oštro prekine:

— Zagrni se, izgledaš kao strašilo.

— Eh, baš ću se za posao oblačiti kao za crkvu!

Pogleda je prezirno, jer je izgledala, kao da ju je netko izvukao ispod kreveta, pa, slegavši ramenima, ode.

Kovač je bio zaposlen. Izdaleka su zvečali snažni bučni glasovi čekićâ, a u kovačnici je hučao oganj i bilo je vruće kao u paklu. Michał je baš okivao s pomoćnikom neke omašne ćuskije, znoj mu polio zagareno lice, no kovao je neumorno i regbi bijesno.

— Za koga su te omašne osovine?

— Za Płoszkina kola! Vozit će na pilanu.

Antek sjedne na prag smatajući sebi cigaretu.

Čekići su neprestano lupali bijesno, udarajući neprekidno jedan-dva, jedan-dva, a crveno željezo, udarano iz sve snage, polagano se svijalo kao tijesto, oni su ga mijesili po svojoj volji te se cijela kovačnica tresla.

— Bi li i ti htio voziti? — reče Michał i gurnu željezo u vatru pokrećući mijeh.

— Kao da bi dopustio mlinar; vele, da je preuzeo voženje u zajednici s orguljašem, a sa židovima je kao brat s bratom.

— Imaš konje, svaku spremu gotovu, a sluga ti se samo potuca oko kuće. Prilično plaćaju — šapne zamamno.

— Dobro bi mi došao koji groš za žetvu, to se zna, ali što se može, mlinara ne ću moliti, da mi pomogne.

— Trebalo bi porazgovoriti se s trgovcima.

— Kao da ih ja poznam! Kad bi ti htio, da se za mene zauzmeš!

— Kad moliš, porazgovorit ću se, još ću danas otići k njima.

Antek uzmakne brzo pred kovačnicu, jer su opet zazveketali čekići, a varnice se prosuše vatrenom i vrelom kišom.

— Odmah ću doći, idem samo da vidim, kako to oni dovoze drvo.

I u pilani je posao vreo kao u košnici, testerilo se bez prekida, pile su s muklom škripom presijecale dugačke cjepanice, a voda se bučno rušila s kolesa u rijeku i zapjenjena, umorna, vrela je i kipjela među tijesnim obalama. S kolâ su valjali debla, s kojih su jedva bile okresane grane, zemlja je tutnjila, šestorica su ih optesavala, a drugi su nosili daske na sunce.

Mateuš je upravljao čitavom fabrikom, pa si ga svaki čas vidio na drugoj strani, ljudski se trudio, nastojeći i sve pozorno nadgledavajući.

Pozdraviše se prijateljski.

— A kuda je otišao Bartek? — zapita Antek obziruć se među ljudima.

— Dosadilo mu Lipce, pa je otišao, kud ga je vjetar ponio.

— I da se neki ljudi tako potucaju po svijetu! Kako se vidi, posla imaš za dugo vremena, toliko drva!

— Dostajat će za godinu dana i duže možda. Kad se vlastelin nagodi sa svima, posjeći će pol šume i prodat će.

— Kraj šume opet danas mjere zemlju.

— Jer se svaki dan netko javlja da pristaje! Glupani, nisu htjeli da te poslušaju, da se nagode svi zajedno, vlastelin bi dao više, nego sada se pogađaju svaki napose, kradom, samo da se brže svrši.

— Neki je čovjek baš kao magarac: ako hoćeš, da krene naprijed, povuci ga za rep! Zacijelo su glupani, vlastelin otkine svakomu malko, jer se pogađaju pojedinačno.

— Jesi li već preuzeo svoju zemlju?

— Još nije prošao rok iza očeve smrti, pa se ne može provesti dioba, no već sam sebi odabrao polje.

Iza rijeke, među jelšama, šmuknulo je neko lice. pričinilo mu se, da je to Jagusia, pa premda je još razgovarao, činio je to sve nemirnije i šibao očima po grmlju uz rijeku.

— Tolika je vrućina, treba čovjek da se okupa! — reče napokon i pođe niz rijeku kao da tobože traži mjesto, ali čim ga je sakrilo drveće, pojuri iz sve snage.

Jest, to je ona bila. Išla je s motičicom na kupusište.

— Jagusia! — zavikne on kad je došao u pravac s njom.

Ona se pozorno okrene, a kad mu je prepoznala glas i lice, što je virilo iza šaša, prestraši se i stade, ne znajući, što da učini; posve se smela i uplašila.

— Zar me ne poznaješ — šapne on toplim glasom i pokuša da prijeđe k njoj na drugu stranu. Ali na tom je mjestu rijeka bila duboka, premda uska, jedva par koraka.

— Kako te ne bih poznala? — stala se plaho obzirati na kupusište, gdje su se crvenjele neke žene.

— Gdje se skrivaš, da te čovjek ne može da vidi?

— Gdje? Tvoja me istjerala iz kuće, pa živim kod majke...

— Htio bih da se o tom s tobom porazgovorim. Izađi, Jagna, podveče na groblje. Reći ću ti nešto, dođi! — molio je toplo.

— Eh, da me još tko vidi! Dosta mi je za ono od prije... — odgovori tvrdo. Ali on je toliko navaljivao, tako cvilio, da joj se smekšalo srce i počela ga žaliti.

— A što ćeš mi novo reći? zašto me zoveš?

— Zar sam ti već sasvim tuđ, Jaguś?

— Nisi tuđ, ali nisi ni moj! Nisu mi na pameti takve stvari...

— Dođi samo, ne će ti biti žao. Ako se bojiš iza groblja, dođi iza župnikova voćnjaka, sjećaš li se, gdje? Ne sjećaš li se, Jaguś?...

Ona okrene glavu, takvo ju je crvenilo oblilo.

— Ne brbljaj koješta, sram me je... — zastidi se ona veoma.

— Dođi, Jaguś, čekat ću makar do ponoći...

— Pa čekaj... — naglo se okrene i požuri na kupusište.

Požudno je gledao za njom, spopala ga takva milina i takav mu plamen uzburkao krv, da je bio voljan poletjeti za njom i obljubiti je makar pred očima cijeloga svijeta... Jedva se svladao.

— Ništa, to me žega tako raspalila! — pomisli skidajući se brzo, da se okupa.

Fino se rashladio i počeo razmišljati o sebi.

— Kako je čovjek slab, ponese ga ma što, kao pljevu...

Zastidio se, obazro, da li ga je tko vidio s njom, i stade uporno da prosuđuje, što su mu kazivali za nju

— Takva si ti, jagodice, takva! — razmišljaše s prezirom i gotovo tužno, onda se zaustavi kraj nekog drveta, stajao je zaklopljenih vjeđa, jer mu se javila pred očima u svoj svojoj krasoti.

— Zacijelo druge takve nema na cijelom svijetu! — zastenje i strahovito poželi, da je još jednom vidi, da je još jednom zagrli, pritisne k srcu i da se napije

iz tih crvenih usana, da do besvijesti pije taj slatki med, do dna da ga ispije...

— Samo taj posljednji put, Jaguś! posljednji put! — šaptao je moleći, kao da govori njoj. Dugo je iza toga tro oči lutajući pogledom po drveću prije no što je došao k sebi, zatim pođe u kovačnicu. Michał je bio sam i baš se latio posla oko pluga.

— A hoće li tvoja kola podnijeti toliki teret? — zapita.

— Samo da imam što da natovarim...

— Kad ti ja obećavam, onda kao da ti je već na kolima.

Antek poče pisati kredom na vratima i računati.

— Do žetve bih zaradio još kojih trista złotyh! — reče veselo.

— Imao bi baš za raspravu — oglasi se kovač kao nehotice.

Antek se namršti naglo, a oči mu mračno bljesnuše.

— Ta je moja rasprava prava mòra za mene. Kad je se sjetim, sve mi ispada iz šaka, život mi omrzne...

— Nije ni čudo, samo ne znam, zašto se ne obazreš, da se nekako spaseš.

— A što ja mogu?

— Trebalo bi ipak nešto uraditi! Zar da se čovjek dâ pod nož kao tele mesaru?

— Glavom ne mogu kroza zid! — uzdahne on bolno.

Michał poče opet žestoko kovati, a Antek se zadube u uzbudljivo i plašljivo razmišljanje, a takve su ga misli snalazile, da je mijenjao boju na licu i skakao s mjesta, nemoćno lutao pogledom po svijetu. Dragi ga je šurjak pustio da se dugo muči uhodeći lukavim očima za njim, a napokon reče tiho:

— Kaźmirz iz Modlice znao je puta...

— Onaj, što je pobjegao u Ameriku?

— Da, taj! Mudrac, obješenjak jedan, nanjušio je, što mu se piše...

— A jesu li mu dokazali da je ubio onoga žandara?

— Nije čekao, da mu dokažu!! Nije bio lud, da sagnjije u kriminalu...

— Lako je bilo njemu, bio je neženja.

— Spasava se, tko mora. Ja te ni na što ne nagovaram, da ne misliš, da u tom imam svoga računa, nego samo kažem, kako su drugi u takvom slučaju radili. Radi, kako je tebi drago. Wojtek Gajda iz Wolice također se vratio iz kriminala, baš na Duhove. Pa što, deset godina to nije cijeli ljudski vijek, može se izdržati...

— Deset godina, Isuse dragi! — jaukne Antek i uhvati se za glavu.

— Toliko je odsjedio na teškoj robiji, to je priličan komad vremena.

— Sve ću podnijeti, samo ne tamnicu. Isuse! odsjedio sam ovih nekoliko mjeseci, već mi se u glavi stalo mutiti...

— A za tri nedjelje bio bi već preko mora, neka ti kaže Jankiel...

— Strašno je daleko! I otići, sve odbaciti, kuću ostaviti, djecu, zemlju, selo, pa u široki svijet, zanavijek! — Jeza ga stresla.

— Toliko ih je otišlo s dobre volje, pa nikome ne pada na pamet, da se vrati u ovaj raj.

— A meni je strašno i kad pomislim na to!

— Dabogme, ali pogledaj Wojteka i poslušaj, što on govori o onom kriminalu, pa ćeš se još većma zabrinuti! Eno, čovjek nema ni punih četrdeset godina, a već je sav sijed i poguren, živu krv pljuje i noge jedva vuče. Tek što nije otišao u župnikov obor. Ali što da ti govorim, imaš svoju glavu, pa radi po njoj.

Zašutio je u pravi čas, primijetivši, da je u njega ubacio nemir, a ostalo je prepustio vremenu, veseleći se potajno plodovima, za koje se nadao, da će mu pasti u krilo. Kad je dovršio plug, oglasi se veselo:

— Sada idem k trgovcima, a ti spremi kola za sutra, jer ćeš voziti. Na raspravu nemoj misliti, ne vrijedi razbijati sebi glavu, bit će i onako, što će biti i što dade dragi Bog. Doći ću k tebi sutra naveče.

Ali Antek nije tako brzo zaboravio. Progutao je to njegovo prijateljsko pričanje kao riba meku, davilo ga, prodiralo mu utrobu te se jedva micao pod strašnim teretom mučnih misli.

— Deset godina! Deset godina — šaptao je od vremena do vremena i kočio se od groze.

Već je padao mrak, ljudi su se vraćali iz polja, u kućištu nastade veliki rusvaj, jer je Witek dotjerao stado, a ženske se stale vrsti oko muzenja i spremanja, na selu se sve treslo od večernjeg razgovora i dernjave djece, što su se kupala u jezeru.

Antek izvuče kola iza štaglja, da ih udesi i spremi za sutra, no smjesta mu prošla volja za sve, pa zovne Pietreka, koji je napajao konje na bunaru:

— Namaži i uredi kola, sutra ćeš voziti na pilanu.

Sluga opsuje nešto bijesno. Nije mu prijao taj posao.

— Zatvori gubicu i radi, što ti se kaže! Hanuś, daj tri mjerice za obrok, a ti, Pietrek, donesi im djeteline s polja, neka se najedu...

Hanka pokuša da ga ispituje, no on je samo nešto progunđao i obišavši po kućištu krenuo k Mateušu, s kojim je sada živio u prisnom prijateljstvu.

Mateuš se tek bio vratio s posla i baš je srkao kiselo mlijeko pred kućom, da se osvježi.

Negdje, kao iz voćnjaka, čulo se tiho, bolno plakanje.

— Tko to tamo tako cvili?

— Nastusia. Na vrh glave izašlo mi je to njihovo ljubakanje: navijestili su se, vjenčanje treba da bude u nedjelju, a Dominikova je jučer po kmetu poručila, da je sermija prepisana na nju i da Šimeku ne da ni jedne brazde i da ga ne će pustiti u kuću. I zacijelo će tako uraditi, dobro ja poznam taj pasji nakot.

— A što Šimek na to?

— Što? Kako je jutros sjeo u voćnjak, tako sve dosad tamo sjedi kao panj, pa ni Nastusi ne odgovara. Bojim se, da mu se nije nešto pokvarilo u glavi.

— Šimek! — vikne prema voćnjaku — hodi k nama; došao je Boryna, možda će ti on što pomoći...

Pojavio se malo kasnije i sjeo kraj kuće ne pozdravivši nikoga. Momak je zbilja bio sav izmršavio i usahnuo kao daska jasikova; samo su mu oči plamtjele, a u upalom licu vrebala je neka čvrsta odluka.

— Pa što si smislio? — zapita Mateuš blago.

— Što? uzet ću sjekiru i ubit ću je kao psa.

— Ludorija! Buncanje ostavi za krčmu.

— Kao što je Bog na nebu, ubit ću je. Što mi drugo preostaje, što? Ne da mi zemlju očinsku, iz kuće me tjera, odštetu mi ne da, pa što ću? Kamo da se djenem, siromah, kamo? I da mi rođena majka takvu krivicu nanosi! — zajauče brišući rukavom suze, ali smjesta se trgne i poviče: — ne dam svoga, majku joj pasju, pa makar istruhnuo u kriminalu, ali ne dam!

Umiriše ga toliko, da je zašutio i sjedio tmuran i tako namrgođen, da nije odgovarao ni na suzno šaputanje Nastusino. A oni su pak razmišljali, kako da mu se pomogne, ali što se moglo, kad to ništa nije hasnilo, jer se nije moglo izaći na kraj s Dominikovom. Dok nije Nastka odvukla brata na stranu i nešto mu predložila.

— Žensko je, pa ipak je našla pametan izlaz! — reče on vraćajući se pred kuću. — Veli, da kupimo od vlastelina na Podšumlju kojih šest jutara na otplatu! Što veliš, dobar savjet! A majci mogu oni onda pokazati starku, neka pobjesni od jada...

— Savjet je dobar kao svaki savjet, ali gdje su novci?...

— Nastusia ima svojih hiljadu złotyh, to je za kaparu dosta...

— A gdje je kuća, inventar, oruđe, sjeme?

— Gdje? Tu! tu! — prodere se Šimek odjednom, iskoči pred njih mašući stisnutim pesnicama.

— Tako se to kaže, ali hoćeš li smoći? — promrmlja Antek sumnjivo.

— Dajte mi samo zemlju, pa ćete vidjeti, dajte! — poviče snažno.

— Onda više nema što da se razmišlja, nego poći k vlastelinu i kupiti.

— Čekaj, Antek, odmah, da sve to sredim u glavi...

— Vidjet ćete, kako ću se snaći! — govorio je Šimek brzo. — Tko je kod majke orao? Tko je sijao? Tko je žeo? Samo ja! A jesam li loše zemlju obrađivao, a? Jesam li ja lijenčina, a? Neka cijelo selo kaže, nek majka posvjedoči! Dajte mi samo zemlju, pomozite mi, braćo rođena, ja vam ni do smrti to ne ću moći uzvratiti. Pomozite, dragi ljudi, pomozite! — vikao je smijući se i plačući naizmjence, baš kao da ga je opila radosna nada.

A kad se malko smirio, počeše zajedno da prosuđuju i pretresaju te misli.

— Samo da vlastelin pristane na otplatu! — uzdahne Nastka.

— Jamčit ćemo Mateuš i ja, pa će, mislim, dati.

Nastusia ga stade ljubiti u ruke radi tolike njegove dobrote.

— Iskusio sam prilično nevolje, pa znam, kako i drugima ide u tek! — reče on tiho, ustane da ode, jer se već posve smračilo nad zemljom, samo je još nebo bilo jasno i zapadno se rumenilo gasilo.

Antek je neko vrijeme stajao kraj jezera razmišljavajući na koju stranu da krene, ali malo kasnije pođe kući.

Išao je polagano, kao pod nekim teretom, svaki bi čas zastao sa znancima, jer je put bio pun ljudi, životinja i djece. Po ljesama je zvonilo pjevanje, negdje bi zagakale preplašene guske, kraj mlina su vrištali dječaci kupajući se, neke su se babe svađale s onu stranu jezera, tamo kod Balcerekovih, a oštri je glas frule probadao uši.

Premda se Antek nije žurio i rado zastajkivao usput i s bilo kim razgovarao, ipak se napokon našao pred svojom kućom. Prozori su bili širom otvoreni i rasvijetljeni, dijete je plakalo kraj zida, svaki čas bi se iz dvorišta čuo vrištavi Hankin glas, a kadšto i ujedljivo Józkino odlajavanje.

Opet se uskolebao, ali kad je Łapa uz njega zacvilio i počeo skakati od radosti, udari ga u naglom gnjevu nogom i vrati se natrag u selo. Stigne do župnikove staze, prokrade se kraj orguljaševih tako tiho, da ga ni psi ne primijetiše, ušulja se pod popov voćnjak tik uz široku među, koja je dijelila Kłębovu zemlju od župnikove.

Mjesečev je srp već visio na mračnom nebu i zvijezde se sve treptavije stadoše raspaljivati; večer je bila rosna i veoma topla, prava ljetna. Prepelice su se dozivale iz žita, s dalekih livada dopirali su duboki glasovi bukavaca, a nad poljima je visjela tako mirisna tišina, da se čovjeku mutilo u glavi.

Ali Jagusia nikako nije dolazila.

Neke pol dûži njiva od Anteka šetao se po međi župnik u bijelom odijelu i gologlav, tako zaduben u molitvu, kao da ne vidi, kako njegovi konji, što su pasli na mršavom izgaženom ugaru, prijeđoše među i lakomo se uvukoše u Klębovu djetelinu, koja se poput šume crnila, divno uzrasla i sva pokrita cvijetom.

Pop je neprestano hodao šapćući molitve, pogledom kružio po zvijezdama i kadšto se zaustavio slušajući pozorno, a čim bi se nešto kraj sela ganulo, žurno bi se okrenuo psujući tobože srdito konje:

— A kud si se to uputio, bijelče? U Klębovu djetelinu, a? Gledajte ih, kakvi su to nevaljalci! Ide im u tek tuđe, a? Hoćete li, da vas kandžijom opalim po zadnjici? No, kad kažem: kandžijom! — prijetio je veoma strogo.

Ali konjici su tako pasli s têkom, da pop nije imao srca, da ih istjera iz štete, nego se samo stade ogledavati govoreći tiho:

— No, pasite samo obadva, pasite... zato ću već izmoliti po koju molitvicu za Klębovu dušu ili ću već čime naknaditi štetu! Lijenčine jedne, kako im prija tuđa djetelina!

I nastavi šetnju gore i dolje, moleći se i pazeći, a nije ni slutio, da ga gleda Antek, da čuje i da sa sve većim nemirom čeka Jagusiu.

Prošlo je tako nekoliko dobrih očenaša, kad odjednom pade Anteku na pamet, da priđe k župniku i da mu izjada svoje brige.

— On je tako učen, pa će možda lakše moći dati dobar savjet! — promisli šuljajući se sjenom do štaglja, pa tek iza ugla smiono izađe na među i glasno se nakašlje.

A pop, kad je čuo, da se netko približava, poviče na konje:

— Gadovi! Odoše u štetu! Čovjek ne smije oka s njih skinuti, odmah će u tuđe, baš kao svinje! Natrag, riđo! — pa podigne mantiju i stade žurno tjerati konje iz djeteline.

— Boryna! Kako si? — klikne prepoznavši ga izbliza.

— Tražim vas, velečasni, bio sam u župnom dvoru.

— Izišao sam da izmolim molitve i da pripazim na konje, jer je Walek otišao k vlastelinu u dvor. No to su takve proklete štetočinje, da Bog sačuva, ne mogu da izađem s njima na kraj. Gledaj, kako je nadikala Klębova djetelina, prava šuma! Od moga sjemena... Zato je moja tako ozebla, da je ostala samo titrica i čičak! — uzdahne tužno i sjedne na kamen. — Sjedi, da se porazgovorimo. Lijepo vrijeme! Za koje tri nedjelje zazvečat će kose! No, velim ti!...

Antek sjedne kraj njega i poče polagano da priča, zbog čega je došao. Župnik je pozorno slušao, šmrkao burmut i od vremena do vremena povikao na konje kišući pri tom snažno.

— Kuda ćeš! Jesi li slijep, na tuđe? Vidiš ih. svinje proklete!...

Anteku nije baš išlo pričanje od ruke, mucao je i bunio se.

— Vidim, da ti je težak teret na srcu. Priznaj iskreno, odlanut će ti, priznaj! Pred kim ćeš da dušu svoju izjadaš, ako ne ćeš pred svećenikom? — Pogladi ga po glavi i ponudi ga burmutom, pa Antek, ohrabrivši se, iskaže mu sve svoje brige.

Pop je dugo vagao njegove riječi, uzdisao i napokon rekao:

— Ja bih ti zbog šumara odredio crkvenu pokoru: bio si na očevoj strani, a kako je bio hulja i krivovjerac, nije se dogodila velika šteta. Ali sud ti ne će

oprostiti. Odsjedit ćeš najmanje četiri godine! I što se tu može učiniti? Bože moj, i u Americi žive ljudi, a i iz kriminala se vraćaju kući. Jedno je zlo, a drugo nije bolje.

Bio je mišljenja, neka Antek pobjegne makar sutra, a onda mu stade svjetovati da ostane i da odsjedi kaznu, a na kraju reče:

— Jedino je sigurno: predati se Providnosti i čekati na smilovanje božje.

— Eh, svezat će me i potjerati u Sibiriju...

— Mnogi se ipak vraćaju, poznavao sam ih mnogo...

— Istina, ali što ostaje u kući poslije toliko godina, što? A zar će žena sama moći to voditi? Sve će propasti! — šapne on nemoćno.

— Od sveg bih ti srca pomogao, ali što ti ja mogu ... čekaj, odslužit ću svetu misu na Preobraženje Gospodnje za tebe. Potjeraj mi konje u staju, kasno je! No, kad ti velim, kasno je, vrijeme je spavanju.

Antek je bio tako zaokupljen brigama, da se tek kad je izišao iz župnikova dvorišta, sjetio Jagusie, i žurno onamo poleti.

Ona je već čekala, zgurena kraj štaglja.

— Čekala sam i čekala!

Glas kao da joj je bio promukao od rose.

— Zar sam mogao odbiti župniku? — Htjede da je zagrli, ona ga odgurne.

— Nisu mi ludorije na pameti ni milovanje!

— Ja ne mogu da te prepoznam! — osjeti se on uvrijeđen.

— Kakvu si me ostavio, takva sam ista...

— Nisi ni nalik na sebe... — Primakne joj se bliže.

— Nisi se toliko vremena za mene brinuo, a sada se čudiš?

— I ne mogu se načuditi, ali zar sam mogao k tebi doletjeti, a?

— A ja sam ostala samo s mrtvacem i s brigama! — Potrese ju jeza.

— A ni na pamet ti nije palo, da zaviriš k meni, drugo ti je nešto bilo na pameti!...

— Zar si me iščekivao, Jantoš, iščekivao? — promuca ona ne vjerujući.

— I još kako! Kao luđak sam svaki dan stajao uz rešetku i oči sam morio izgledujući tebe i svaki sam te dan čekao! — Potresla ga naglo tuga.

— Isuse moj dragi! A tako si me opsovao tamo iza plasta! I tako si prije toga bio ljut! A kad su te vodili, nisi ni pogledao na mene, ni riječi nisi proslovio... Dobro se sjećam, za svakoga si imao po koju dobru riječ, čak i za psa, samo ne za mene! Mislila sam, da ću pomahnitati!

— Nisam se ljutio na tebe, Jaguś, nisam. Ali kad se čovjeku duša u brizi upali, onda bi pogubio i sebe i cijeli svijet...

Šutjeli su stojeći jedno uz drugo, bedro uz bedro. Mjesec im je sjao ravno u lice. Disali su teško, srca su im trgale gorke uspomene, a oči im bile zalivene davnim suzama tuge i boli.

— Nekoć me nisi tako dočekivala! — reče on tužno.

Ona se rasplače naglo i žalosno, kao malo djetence.

— Kako da te dočekujem, kako? Zar si me malo osramotio i krivice mi nanio, te sada ljudi gledaju na mene kao na psa...

— Ja da sam ti krivicu nanio? To da je zbog mene? — spopala ga srdžba.

— Da, zbog tebe! Zbog tebe me istjerala iz kuće ona gadara, ono svinjsko omelo! Zbog tebe sam postala ruglom cijelom selu...

— A kneza se više ne sjećaš? a drugih? a? — provali iz njega bijes.

— Sve je to zbog tebe! Sve! — šaptala je sve jače ucviljena. — Zašto si me silom sebi privukao kao kakvog psa? Imao si svoju ženu. Bila sam luda, a ti si me tako omamio, da osim tebe nisam vidjela svijeta božjega! Pa zašto si me onda ostavio samu, da me izjedaju?

Ali njega spopade tuga i zasikće kroz stisnute zube:

— Zar sam ti ja zapovjedio, da postaneš mojom maćehom? I mene je zacijelo mučilo, što si se vukla sa svakim, tko je god htio.

— A zašto mi nisi zabranio? Da si me volio, ti mi ne bi dao da radim po svojoj volji, ne bi me ostavio samu, nego bi me čuvao od loše prilike, kako to i drugi čine! —tužila se bolno, a bila je tako puna duboke tuge, da se on više nije mogao braniti. Napustila ga sva ljutina, a srce mu zakucalo ljubavlju.

— Umiri se, Jaguš, umiri se, djetešce! — šaptao joj je nježno.

— I takvu mi krivicu nanesoše, a i ti si proti meni, kao svi, i ti, i ti! — jecala je naslonivši glavu o štagalj.

Posadi je kraj sebe na međi i poče ju stiskati k srcu i grliti i milovati po kosi, pa brišući joj uplakano lice ljubio joj je drhtave usne i oči zalivene gorkim suzama, te drage i tako ražalošćene oči. Milovao ju je, tetošio i mirio, kako je znao i umio, a ona je plakala sve tiše, priljubila se uz njega i s tolikom mu se predanošću objesila oko vrata i položila mu glavu na prsa, kao na majčine grudi, gdje se tako slatko mogu isplakati sve boli i sve tuge...

Ali Anteku se već mutilo u glavi, jer je od nje izbijala tolika draž i tako ga je njena toplina palila, da ju je sve žarče cjelivao i sve snažnije obujimao...

Ona spočetka nije ni primjećivala, što se sprema i što se s njom zbiva. Tek kad je osjetila, da se posve nalazi u njegovoj vlasti i kad joj je stao pritiskati usne vrelim poljupcima, počela se trzati i plašljivo moljakati, gotovo plačući:

— Pusti me, Jantoš! Pusti! Zaboga, jer ću vikati!

No nije se više mogla oteti zmaju iz šaka, kad ju je stao grliti, da joj je daha ponestalo, a nju svu obuze vrućina i drhtanje.

— Posljednji put dopusti, posljednji put! — zacvili on jedva hvatajući daha.

S njom kao da se cijeli svijet zavrtio i kao da se survala na dno nekoga raja, a on je uze, kako ju je nekoć uzimao, mahnito, slatkom snagom ljubavi, i predavala mu se kao nekoć, u slatkoj muci nemoći, u neizmjernoj sreći, do same smrti...

Kao nekoć, Isuse dragi! Kao nekoć! Kao uvijek!

Bila je zvjezdana noć, mjesec je visio u pol neba, ugrijani, mirisni zrak grlio je uspavana polja u bezdanoj tišini i cijeli je svijet ležao bez daha u opojnoj zaboravi i u slatkom milovanju nesvijesti.

A u njima nije bilo svijesti ni o čemu, ništa do ognja i bure i ništa do vječno žedne i vječno nezasićene čežnje. Kao kad se usahlo drvo vjenča s gromom i bukne prema nebu plamenom, te zajedno ginu pjevajući bučnu svadbenu pjesmu izgaranja, tako i oni utonuše u neku nezasićenu žeravicu. Oživjela je u njima nekadašnja ljubav i stegnuše se šibajući bujnim, radosnim ognjem u taj trenutak besvijesti, u tu jednu jedinu minutu posljednje radosti.

Jer kad su opet sjeli jedno uz drugo, nešto im je tako pomračilo duše, da su se plaho stali pogledavati, kriomice, uklanjajući se pogledima, kao da se stide i žaloste.

Zalud je usnama tražio njene usne gladne poljubaca kao nekoć; ona se nevoljko okretala.

Zalud joj je šaptao najslađa imena od milja: nije odgovarala, nego se ukočeno zagledala u mjesec; on se u sebi stao burkati i hladnjeti, prožet čudnom sumornošću i tugom.

Sjedjeli su ne znajući što da jedno drugom kažu, nestrpljivi i jedva čekajući, koje će prvo da se makne i da ode svojim putem.

A u Jagusi kao da se sve ugaslo do dna i prosulo u pepeo, pa progovori s pritajenom srdžbom:

— Silom si me uzeo kao kakav razbojnik, no!

— Zar nisi moja, Jaguš, zar nisi moja? — Htjede da je zagrli, no ona ga snažno odgurne.

— Niti sam tvoja niti ičija, znaj! Ničija!

Rasplače se opet, ali on je više nije stišavao ni grlio, nego nakon nekog vremena reče ozbiljnim glasom:

— Jaguš, hoćeš li poći sa mnom u svijet?

— A kuda? — podigne ona na njega uplakane oči.

— Pa makar i u Ameriku! Hoćeš li sa mnom, Jaguš?

— A što ćeš uraditi sa svojom ženom?

On se trgne kao da ga je netko ošinuo bičem.

— Pitam ozbiljno! Hoćeš li je otrovati, što li?

On je obujmi oko pasa, čvrsto je pritisne uza se, i ljubeći je strastveno po cijelom licu, stade je moliti, navaljivati, da s njim otputuje u svijet, gdje će ostati zajedno zanavijek. Dugo je govorio o svojim nakanama i nadama, uhvatio se kao pijan plota naglo te misli, da s njom pobjegne, i kao pijan buncao je, sav zaokupljen grozničavim uzbuđenjem. Ona sasluša sve do kraja i reče zlovoljno:

— Prisilio si me na grijeh, pa znaš, da sam sasvim luda i da ću ti vjerovati u svaku glupost...

On joj se zakune, da govori pravu istinu; no ona nije htjela više da sluša, nego mu se istrgne iz ruku i šapne:

— Nije mi ni na kraj pameti, da s tobom bježim. Zašto? Zar mi je ovako samoj zlo? — Zagrne se pregačom obzirući se pozorno. — Kasno je, moram kući.

— Kud se žuriš, kad te nitko ne izgleda kod kuće?

— Ali tebi je vrijeme. Hanka već vjetri perinu i uzdiše...

Razbjesnio se na te riječi kao pas, pa zasikće podrugljivo:

— Ja ti ne spominjem, tko po krčmama tebe čeka...

— A da znaš, da su mnogi spremni da čekaju sve do zore, da znaš samo! Ponosan si i misliš, da si ti jedini na svijetu! — reče ona smiješeći se ujedljivo.

— Pa odlazi, makar i k židovu pošla! odlazi! — reče kroz stisnuto grlo.

No ona se nije maknula s mjesta; stajali su jedno prema drugome dišući teško i gledajući se raširenim zjenicama, kao da u sebi traže neke riječi, koje će najjače zaboljeti.

— Imao si nešto da mi kažeš, reci, jer više ti ne ću doći...

— Ne boj se, ne ću te ni zvati, ne ću...

— Makar mi cvilio pred nogama, ne ću doći.

— Dabogme, nemaš kada, svaku noć moraš odlaziti k tolikima...

— Pa makar skapao kao pas! — skoči u polje, priječkim putem.

On nije pojurio za njom, nije ju ni zovnuo, videći kako je trčala preko slogova kao sjena i izgubila se kraj voćnjaka. Samo je protro oči, kao da se oda sna probudio i zlovoljno uzdahnuo.

— Posve sam oglupavio! Isuse, do čega može baba čovjeka da dovede!

Nekako se čudno stidio, kad se vraćao kući. Nije mogao sebi oprostiti to, što se dogodilo, i u sebi se bijesno žderao i mučio.

Čekala ga spremna postelja u vrtu u košu, jer se u sobi nije moglo spavati od vrućine i muha.

No nije mogao zaspati; ležao je zagledavši se u daleko treptanje zvijezda, i slušajući tiho koračanje noći razmišljaše o Jagusi.

— Ni s njom ni bez nje! Da te đavo! — tiho opsuje i uzdahne tužno, prevrtao se sa strane na stranu, odbacivao perinu, postavljao noge na hladnu, rosnu travu, no san nije dolazio, a misli o njoj nisu ga napuštale ni na jedan tren.

U kući zaplače dijete, Hanka nešto promrmlja, on digne glavu, začas se utišalo, i opet ga snađoše misli i prolažahu kroz njega kao proljetni, mirisni lahori, koji uljuljavaju dušu slatkim uspomenama, no nije dopuštao, da ga svladaju, nego je, naprotiv, gledao u njih trijezno, te napokon dođe u mislima do toga, da je sam sebi svečano, kao na svetoj ispovijedi, rekao:

— Jedanput mora tome biti kraj! Sramota je to i grijeh! Što bi opet ljudi rekli! Otac sam, imam djecu i gazda sam. Mora biti kraj.

Odlučivao je, ali bilo mu je žao nje, neizrecivo žao.

— Ako čovjek samo jedanput popusti, tako se splete sa zlim, da ga ni smrt ne će osloboditi! — razmišljavaše gorko i zabrinuto.

Već je svitalo, čitavo nebo kao da se obuklo u platnenu košulju, a Antek još uvijek nije spavao, a kad mu je već bijeli dan počeo zavirivati u oči, dojuri Hanka, da ga budi. Podigne prema njoj namrgođeno lice, ali bio je prema njoj tako čudnovato dobar, da ju je pomilovao po neočešljanoj kosi, kad mu je ispričala, kojim je poslom dolazio kovač jučer u kasno veče.

— Kad je uspjelo s voženjem, kupit ću ti nešto na vašaru.

Obradovala se zbog tolike milosti i stade navaljivati, da joj kupi stakleni ormar za tanjure, kao što ga imaju orguljaševi.

— Skoro će ti se prohtjeti da zaželiš dvorsko kanabe! — nasmije se, no ipak obeća, što je molila, ustane brzo, jer je posao čekao, a trebalo je vrat podmetnuti pod jaram i tegliti kao i svaki dan.

Porazgovorio se još s kovačem, a odmah iza zajutarka pošalje Pietreka da vozi đubre, a on se s parom konja poveze u šumu.

U sječi je sve brujalo od posla; mnogo se naroda vrzlo pri obdjelavanju drva, što su bila zimus posječena, tako je odzvanjalo lupanje sjekira i škripanje pila, kao da djetlići neprekidno kuju, a u bujnoj travi sječe pasla su lipčanska stada i pušila se ognjišta.

Sjeti se, što se tu nekoć događalo i zaklima glavom videći, kako složno rade Lipčani i plemstvo rzepečko i drugi.

— Nevolja ih je dovela k pameti. I zar je sve to bilo potrebno? a? — reče Filipu, sinu Jagustynke, koji je okresivao granje.

— A tko je to skrivio, nego vlastelin i gazde! — promrmlja seljak mrko ne prekidajući kresanja granja.

— A možda je najviše skrivila zloba i glupo huškanje.

Zaustavi se na mjestu, gdje je ubio šumara, a tako ga nešto kobno ščepalo pod prsima, da je opsovao:

— Mrcina! zbog njeg je sve to moje zlo! Da mogu, još bih ti malo dometnuo! — pljune i lati se posla.

Tako je dan za danom vozio na pilanu mučeći se radom tako žestoko, kao da se htio naraditi do smrti, no uza sve to nije ubio sjećanja na Jagusiu ni na onu nesretnu raspravu.

Jednoga mu dana reče Mateuš, da su kupili zemlju na Podšumlju, da je vlastelin dao na otplatu i da je još obećao dati grede i letve, a Nastusino su vjenčanje odgodili, dok Šimek nekako uredi svoje gazdinstvo.

Što su ga se ticale tuđe brige, zar je malo imao svojih? A osim toga kovač ga je gotovo svaki dan i na različite načine plašio raspravom i polagano je, oprezno, vanredno lukavo natucao, ako mu je prijeko potrebno, da bi mu mogao dati novaca ovaj ili onaj...

Antek je već po sto puta bio spreman da sve ostavi i da pobjegne, no čim bi pogledao na selo i pomislio, što je naumio, kako će odavde otići zanavijek, tada bi ga takav strah spopao, da mu je bio miliji kriminal, da mu je bilo draže sve drugo, samo ne to.

Ali i na kriminal je mislio s očajem u duši.

Od te borbe sa samim sobom izmršavio je, postao zlovoljan i u kući strog i neuviđavan. Hanka je razmišljala i zalud pokušavala da dozna, što mu se dogodilo. Spočetka je sumnjala, da se opet srepio s Jagusiom, no kako je imala oko bistro, a pothranjena je Jagustynka također uhodila, a drugi su potvrđivali, da se izbjegavaju i nigdje da se ne sastaju, to se s te strane umirila. Ali što je to vrijedilo, što ga je služila što je vjernije mogla, što je imao poizbor-jelo i na vrijeme, a u kući red i čistoću, što je gospodarstvo uspijevalo, kad je on neprekidno bio srdit, namrgođen. radi makar čega psovao, a dobre joj riječi nije izustio.

A najteže je bilo, kad je obilazio tih, zabrinut, tužan, kao jesenska noć, pa se nije ni ljutio niti psovao, nego samo teško uzdisao i preko čitave večeri polazio u krčmu da pije sa znancima.

Nije se usudila da ga izravno zapita, a Rok se kleo, da ništa ne zna, što bi to moglo biti, a dolazio je tada samo preko noći, jer je cijele dane obilazio po okolici sa svojim knjižicama obučavajući ljude u na-

božnoj službi srcu Isusovu, budući da vlasti nisu dopuštale da se ta služba vrši po crkvama.

I tako jedno veče, kad su još sjedjeli u sobi uz zdjele, jer se iza zapada digao vjetar, zalajaše kraj jezera psi u gomili. Rok odloži žlicu i stade pomno prisluškivati.

— Netko stran! Treba pogledati.

I tek što je izišao, vrati se sav blijed i reče brzo:

— Sablje zvekeću na putu! Ako pitaju, recite, da sam u selu.

Skoči u voćnjak i izgubi se.

Antek poblijedi kao mrtvac i skoči na noge. Psi su već lajali u ljesi, a po hodniku se čulo teško stupanje.

— A možda su došli po mene? — jaukne preplašeno.

Svi kao da obumriješe ugledavši na pragu žandare.

Antek se nije mogao ni ganuti, nego je samo šibao očima po otvorenim prozorima i vratima. Na sreću ih Hanka posve sabrano ponudi da sjednu i primakne im klupu.

Uljudno se pozdraviše i spomenuše odmah večeru, pa im je morala prirediti kajganu.

— Kuda tako kasno? — zapita napokon Antek.

— Po službi! Imamo mnogo posla! — odgovori stražmeštar kružeći pogledom po prisutnima u sobi.

— Zacijelo za lopovima? — odbaci Antek smionije i iznese flašu iz komore.

— I za lopovima, a i za drugima! Gucnite s nama, gazdo!

Popio je s njima čašicu. Oni navališe na kajganu, da su žlice sve zvonile.

Svi su sjedjeli tiho tihano, kao preplašeni.

Žandari očistiše zdjelu do dna, gucnuše još rakije, a stražmeštar, brišući brkove, reče svečano:

— A davno su vas pustili iz bajboka, a?

— Kao da vi to ne znate!

Malko zadršće.

— A gdje je Rok? — zapita stražmeštar naglo.

— Kakav Rok? — shvati Antek u jedan tren i prilično se umiri.

— Navodno kod vas stanuje nekakav Rok?

— A, vi možda pitate za onoga starca, što obilazi selom? Da, njega zovu Rok!

Stražmeštar se nestrpljivo trgne i reče prijeteći:

— Ne šalite se, on stanuje kod vas, to se zna.

— To se zna, da je više puta stanovao kod nas, ali stanovao je i kod drugih. Starac prosjak, gdje mu se desi, tamo preko noći glavu prisloni. Danas u kući, onda u oboru, a kadšto i kraj plota. A zašto se baš za njega zanimate?

— Pa ništa, samo po poznanstvu pitam.

— Čovjek poštenjačina, nikomu vode ne će zamutiti — uplete se Hanka.

— No, mi znamo, kakav je on, znamo! — promrmlja značajno i pokuša različitim načinima da ispipa nešto o njemu. Šta više, nudio je i burmutom, no svi su govorili jedno te jedno, pa kad nije mogao ništa da nanjuši, digne se srdito s klupe: — A ja velim, da stanuje kod vas, u kući.

— Nisam ga valjada sakrio u džep! — odbrusi Antek.

— Ja sam ovamo došao službeno, razumijete li, Boryna! — dobaci stražmeštar prijeteći, ali se nekako udobrovoljio, kad je za popudbinu dobio petnaest jaja i omašan komad svježega maslaca.

Antek pođe za njima tragom, a kasnije je pričao, kako su naišli kmetu i pokušali da zavire u neke pro-

zore, što su još bili rasvijetljeni, ali da su psi na njih tako lajali, pa su otišli praznoruki, jer nisu nigdje mogli da potajno zavire.

Taj je slučaj nekako čudno ganuo Anteka, pa čim je ostao nasamu sa ženom, poče joj razlagati svoje brige.

Ona je slušala pozorno, srce joj je lupalo, nije prečula nijedne riječi, a tek kad je na kraju rekao, da im ništa drugo ne preostaje nego da sve prodadu i da pobjegnu u svijet, pa makar u Ameriku, ona stane pred njega, sva blijeda kao krpa.

— Ja ne idem i ne dam, da se upropaste djeca! — reče oštro — ne idem! A ako me prisiliš, onda ću sjekirom djeci glave porazbijati, a sama ću skočiti u bunar! Govorim ozbiljno, tako mi Bog pomogao! Zapamti to! — vikne ona i klekne pred slike, kao pred svečanu prisegu.

— Mir! Ja to samo tako kažem!

Ona malko odahne i reče tiše, jedva svladavajući suze:

— Odsjedjet ćeš svoje i vratit ćeš se. Ne boj se, snaći ću se... ne će ti pofaliti ni jedan slog, ti me još ne poznaš... ne ću dati iz šaka. Pomoći će Gospodin Isus, pa ću i to pokaranje božje podnijeti — plakala je tiho.

On je dugo mislio i napokon reče:

— Bit će, kako Bog da! Treba čekati na raspravu.

I ništa nisu hasnili lukavi kovačevi pokušaji.

VI

— Izvali se već jednom i ne smetaj! — promrmlja Mateuš ljutito prevrćući se na drugu stranu.

Šimek načas prestane, a čim je Mateuš opet zahrkao, poče tiho silaziti sa sjenika, jer mu se činilo, da u štagalj, gdje su spavali, već dopire mutni sjaj prvoga svitanja.

Nasumce je po gumništu sakupljao alat, što ga je pripremio još jučer, a tako se žurio, da mu je svaki čas nešto ispalo iz ruku uz strahovit zveket, a Mateuš kroz san opsuje.

Ali nad zemljom je još ležao mrak, samo su zvijezde bile već bljeđane, na istočnoj se strani malko proziralo, a prvi su pijetlovi lupali krilima kukurijećući promuklim glasom.

Šimek spremi u tačke, što je imao, i šuljajući se kradom tiho kraj kuće, stigne do jezera.

Selo je spavalo kao zaklano, ni pas da bi zalajao, u tišini se čuo samo šum vode, što se provlači kroz spuštene ustave mlina.

Na putovima, zasjenjenim voćnjacima, bilo je još tako tamno, da se jedva negdje zabijelio okrečeni zid, a jezero se samo toliko naziralo iz noći, što je odražavalo sjaj zvijezda.

Kad je stigao do majčine kuće, uspori korak i pozorno prisluškivaše, jer kao da je netko u ljesi hodao gunđajući neprekidno i tiho.

— Tko je tamo? — začuje odjednom majčin glas.

Ukoči se i stade zaustavivši dah, nije se usudio ni da se gane, a stara, ne dočekavši odgovora, poče opet hodati.

Vidio ju je kao sjenu, kako prolazi ispod drveća; pipala je put štapom i hodala moleći u pola glasa litaniju.

— Luta po noći kao grješnik po paklu — pomisli, uzdahne nekako tužno i sasvim tiho i plaho se odmakne dalje. — Grize ju moja nepravda! Grize! — ponovi s dubokom radošću izašavši na širok put pun rupčaga iza mlina i odmah pojuri, kao da ga nešto goni, ne obzirući se više ni na rupe ni na kamenje.

Zaustavio se tek kraj križa, na raskršću putova ispod šume. Bilo je još previše mračno, da se lati posla, pa zato sjedne kraj križa, da malko odahne i da počeka.

— Lopovsko doba, ne može čovjek da razlikuje šumu od polja — progunđa kružeći očima po svijetu. Polja su stajala još utopljena u mračnoj tmini, no na nebu su se sve većma žarili zlatni prameni svitanja.

Vrijeme mu se otezalo pa se počeo moliti, ali čim je rukom taknuo rosnu zemlju, riječi mu se stadoše gubiti i sjeti se s uživanjem, da već ide na svoje, na sermiju.

— Imam te i ne ću te ispustiti — mislio je ponosno, radosno i s beskrajnom mahnitom ljubavlju upre ražarene zjenice u tminu, što se kraj šume stisla, gdje je na njega već čekalo tih šest jutara, koje je kupio od vlastelina.

— Prigrlit ću vas ja, siročadi draga, i ne ću vas ostaviti dok sam živ! — mrmljao je potegnuvši kožuh na razdrljena prsa, jer ga je hladnoća malko podilazila, pa naslonivši se leđima na križ, zagledan u svitanje, zahrče nadvladan brzo snom.

Polja su se već sivjela kao razlivena voda, a od rose sinje žito gurkalo ga uzbibanim klasjem, kad je skočio na noge.

— Dan je svanuo, vrijeme je da se radi — šapne, protegne kosti i klekne kraj križa da se pomoli, ali nije samo šaputao, da što prije svrši, da se što više nauzdiše i u prsa izlupa i da se toliko puta prekrsti, dok ga ruka ne zaboli, — danas je molio posve drukčije, molio je usrdno i iz dna duše, da mu Gospod pomogne, te mu suze potekoše, pa obujmivši Isusove noge zacvili gledajući vjernim očima u Njegovo izmučeno i sveto lice:

— Pomozi, Isuse milosrdni! Rođena mi je majka krivicu nanijela, tebi se samo predajem, ja siroče! pomozi! Evo kao onaj posljednji nadničar polazim na teški posao! Istina, grješan sam, ali mi pomozi, Gospode milosrdni, pa ću dati za misu, a i za dvije! Svijeća ću nakupovati, a kad se pomognem, i nebo ću crkveno nabaviti! — molio je i obećavao, srdačno priljubio usne križu, obišao ga na koljenima, pokorno poljubio zemlju i ustao pun okrepe i pouzdanja u samoga sebe.

Osjetio se jak i spreman na sve i pun nade, te je, uzevši tačke u ruke, gurao kao perce, ponosno gledajući u Lipce, što je ležalo niže, sasvim još u magli, iz koje je samo crkveni toranj visoko stršio u jutarnjem rumenilu pozlaćenim križem.

— Vidjet ćete! Hej! vidjet ćete! — podcikivao je radosno ulazeći na svoje zemljište. Ležalo je ono tik uz šumu, jednim krajem dotičući lipčanska polja, ali Bog neka se smiluje, kakvo je to bilo zemljište! Komad divljega ugara, pun rupčaga od bivše ciglane, šljunka i kamenja, obrasloga trnjem. Divizme, pasja trtica i konjsko štavlje bujno se razraslo po uzvisinama, a gdjegdje bi se s naporom dizao grbavi borić ili neko-

liko jelša i borovice, a po nizini i mlakama ljuljao se šaš i trska kao mlada šuma. Riječju, zemlja je bila takva, da bi i pas nad njom zaplakao, pa i sam ga je vlastelin odgovarao, no momak se tvrdoglavo usićio:

— Baš kao da je stvorena za mene! Udesit ću je i takvu, kakva je.

I Mateuš ga odgovarao gledajući u tu divlju pjeskulju, gdje su samo majurski psi udešavali svoje svatove, ali Šimek je neprestano tjerao samo svoje, a napokon odlučno rekao:

— Rekao sam! Svaka je zemlja dobra, ako je se čovjek valjano prihvati.

I uzeo ju je, jer je vlastelin prodao jeftino, po šezdeset rubalja jutro, i još je obećao pomoć u drvetu i koječem drugom.

— Eh, kako ne bih mogao! — klikne gledajući tu zemlju ražarenim očima, pa položivši tačke na zemlju poče obilaziti svoje granice, označene zataknutim granama.

Išao je polagano i u tako tihoj i dubokoj radosti, da mu je srce kucalo kao čekić, a u grlu mu zapinjalo. Hodao je smišljajući redom, što treba uraditi i kako započeti. Jer to je imao da radi za sebe, za Nastusiu, za buduće pokoljenje Pacześa; tako se snažno napeo i s toliko voljkosti, kao gladan vuk kad uhvati ovna i kad se domogne živoga mesa.

I obišavši cijelo polje poče promišljeno birati mjesto, gdje će podići kuću.

— Baš je najbolje, selo nasuprot, šuma pod rukom, lakše će biti za drvo i tiše zimi — razmišljavaše, pa označivši kamenjem četiri ugla, svuče kožuh, prekrsti se i pljunuvši u šake, prihvati se izravnavanja zemlje i krčenja.

Već se bio podigao zlatan dan, od strane sela dopirala je rika stada, gonjenih na pašu, škripale su

đerme, ljudi polazili na posao, putem štropotala kola, stizali su svakovrsni glasovi zajedno s lagašnim vjetrićem, koji je obijesno duhnuo kroz žito. Sve je bilo kao svaki dan, samo Šimek, ne mareći ni zašto, kao da se zanio radom, kadšto bi uspravio krsta, odahnuo, protro oči zalivene znojem, pa se opet priljubio k zemlji kao nezasitna pijavica, gunđajući po svom običaju neprestano prema svakoj stvari, kao da govori živom stvorenju.

Baš se latio posla da izvali veliki kamen, pa reče:

— Naležao si se, odmorio si se, pa mi sada možeš kuću poduprijeti.

A krčeći trnovo grmlje reče smiješeći se podrugljivo:

— Ne brani se, ludo grmlje! misliš, da ćeš mi se oteti! Ej, da te ostavim, da mi čakšire razdereš, a?

A onom drevnom kamenju reče:

— I vas ću maknuti, teško vam je ovako na gomili. Od vas ću tarac načiniti oko obora, kao što je kod Boryninih.

A kad bi se uspravio, da udahne dublje, obuhvatio bi zaljubljenim pogledom svoju zemlju i prošaptao vrelo:

— Moja si ti! Moja! Nitko mi te ne će oteti!

I osjećajući samilost prema toj sirotici obrasloj korovom, pustoj, neplodnoj i divljoj, progovorio bi mazno, kao djetešcetu:

— Počekaj malko, sirotice, obradit ću te, nahranit ću te, nacifrati, pa ćeš roditi kao i druga zemlja. Ne boj se, ugodit ću ti već, ugoditi.

Sunce se diglo iznad polja i zasjalo mu ravno u oči.

— Hvala ti, Bože! — reče zažmurivši. — Bit će vrućine i suše — dometne, jer se sunce dizalo veoma crveno.

Doskora se oglasilo i zvonce na crkvi, a na lipčanskim se dimnjacima polagano dizahu plavkasti stupovi dima.

— Bi li sada malo prigrizao nešto, gazdo? — i pritegne pojas — samo ti majka ne će donijeti dvojake, ne će — uzdahne tužno.

Na poljima do šume zavrvjelo je od ljudi, laćali su se posla, kao i on, na zemljama, koje su tek stekli. Ugledao je Stacha Płoszku, kako ore s par snažnih konja.

— Isuse dragi, kada ćeš mi dati makar jednoga — pomisli Šimek.

Wachnik Józef dovozio je kamenje za temelj za kuću. Kłąb je sa sinovima kopao jarak oko svoje zemlje, a Grzela, knežev brat, dugo je nešto mjerio motkom kraj puta baš do križa.

— Mjesto kao stvoreno za krčmu — primijeti Šimek.

Grzela, označivši kolcima izmjereno mjesto, pristupi mu s pozdravom.

— Ho, ho! radiš, kako vidim, za desetoricu! — u očima mu bijaše udivljenje.

— A zar mi ne treba? Što imam? Samo čakšire i ove gole šape!

Promrmlja, ali ne podiže ruke od posla. Grzela mu dade nekoliko savjeta i vrati se k svom poslu, a iza njega nailažahu i drugi, netko s dobrom riječi, netko na razgovor, a netko da popuši cigaretu i zube isceri, no Šimek je odgovarao sve nestrpljivije, pa napokon strogo poviče na Pryczka:

— Radi svoj posao i ne smetaj drugima. Gadovi, udesiše sebi blagdan!

I ostade sam, jer su ga zaobilazili.

Sunce se dizalo sve više, visjelo je već nad crkvom, penjalo se ustrajno posipajući svijet zasljep-

ljivom jasnošću i žegom, vjetar se bio nekuda djenuo, pa je vrućina nesmetano obuhvatala zemlju drhtavom koprenom, u kojoj se kupalo žito kao u tihom, uzavrelom kropu.

— Mene ne ćeš tako brzo potjerati — reče prema suncu, a kad je ugledao Nastusiu sa zajutarkom, pođe joj u susret i lakomo se prihvati dvojaka.

Nastusia je nekako turobno gledala po polju.

— Što li će roditi na toj pjeskulji i pištalini!

— Sve će roditi, vidjet ćeš, da ćeš imati i pšenice za pogaču.

— Čekaj, magarče, dok trava naraste.

— Ne boj se, Nastuś! Kad imamo zemlju, lakše je čekati, a cijelih je šest jutara naše — govorio je jedući žurno.

— Dabome, zemlju ćemo jesti! A kako ćemo prezimiti?

— To je moja briga, ti ne brini! Na sve sam mislio i sve će biti u redu! — odgurne prazne dvojake, protegne kosti i povede je pokazujući joj i tumačeći:

— Na ovom će mjestu biti kuća — klikne radosno.

— Bit će! Od blata ćeš je slijepiti kao lastavica!

— Od drveta i granja, od gline i pijeska i od čega se god bude moglo, samo da u njoj izduramo koju godinicu, dok se ne pomognemo.

— Veliki dvor hoćeš da digneš, kako vidim, zareži ona nezadovoljno.

— Milije mi je u drvenjari nego u kiriji.

— Kazivala je Płoszkina, da se k njoj preselimo preko zime, sama je ponudila, da će nam s dobra srca prepustiti sobu.

— S dobra srca. Dabome, hoće da to učini iz prkosa majci, jer se one žderu kao psi. Prokleta baba, ne trebam njene dobrote. Ne boj se, Nastuś, udesit ću ti takvu kuću, da će biti i prozor i ognjište, i sve, što

god treba. Vidjet ćeš, kao amen u očenašu, da će za tri nedjelje biti gotova, pa makar mi ruke od posla otpale, ali bit će.

— Eh, valjada ćeš je ti sam podići!

— Mateuš će mi pomoći, obećao je.

— Zar ne bi majka u čemu pomogla! — zapita plaho.

— Makar skapao, nju moliti ne ću — poviče on, ali videći, da se ona još većma rastužila, ljuto se zabrine, i kad su sjeli uz raž, počeo se mucajući ispričavati.

— A zar bih mogao, Nastuś? Kako bih, kad me je istjerala, a tebe grdi.

— Bože dragi, da nam dade barem kakvu kravicu, a ovako, kao najgori prosjaci, bez ičega, strašno je i pomisliti.

— Bit će i krava, Nastuś, bit će, već sam na jednu bacio oko.

— Jer ovako bez kuće, bez blaga, bez ičega! — zaplače i pritisne se uz njega, a on joj obriše oči, pomiluje po glavici, no kako se i on stužio i gotovo zaplakao, skoči na noge, uhvati lopatu i poviče kao da se vrlo ljuti:

— Zar se ne bojiš Boga, ženska glavo, toliko posla, a ti samo jadikuješ.

Ona ustane puna teških misli i velikih briga.

— Jer ako od gladi ne umremo, vuci će nas pojesti na ovoj pjeskulji.

On se ozbiljno razljuti i, laćajući se posla, reče tvrdo:

— Ako ćeš cmizdriti i brbljati koješta, onda bolje ostani kod kuće.

Ona htjede da mu se primakne i da ga odobrovolji, no on je odgurne.

— Eh, sad je baš vrijeme milovanju, dabome! — ali se ipak dao ublažiti, premda se još srdio na bapsko brbljanje, pa je otišla mirna, čak i vesela.

— Zaboga, i ženska je ljudsko stvorenje, ali ne shvaća kao čovjek. Samo plače i nariče, a s neba ne će pasti samo, ako se ne uradi rukama. Baš kao dijete: čas se smije, čas plače, a onda se ljuti i nariče! O, Bože dragi!

Mrmljao je tako prihvaćajući se posla, pa je smjesta zaboravio na cijeli svijet.

I radio je tako dan za danom, ustao u zoru, čim bi svanulo, a vraćao se u kasno veče, pa često nije cijeloga dana ni s kim ni riječi progovorio. Jelo mu je donosila Tereska ili tko drugi, jer je Nastusia odrađivala kod župnika na krumpiristu.

Spočetka bi mu prišao po koji susjed, ali kako on nije bio rad razgovorima, to su samo izdaleka posmatrali, čudeći se njegovu neumornu radu.

— Tvrda je to glava! Tko bi to mislio — gunđao je Kłąb.

— Pa zar nije on od fajte Dominikove! — uzvikne netko podrugljivo, ali Grzela, koji ga je još od početka pomno promatrao, reče:

— Istina, tegli kao vol, ali trebalo bi mu malko pomoći.

— Dabogme, sam ne će moći, trebalo bi, zavrijedio je! — odobriše drugi, no nije se baš nitko požurio da bude prvi, jer su čekali, da će on sam zamoliti.

Ali Šimek nije zamolio nikoga, niti mu je to palo na pamet, pa se jednoga dana čudom začudio, kad je ugledao neka kola, kako idu prema njemu.

Andrija je vozio i već izdaleka veselo vikao:

— Pokaži, gdje da podorem! To sam ja!

Šimek tek poslije duljeg vremena povjerova svojim očima.

— Kako si se usudio, alaj će te namlatiti majka, vidjet ćeš, jadniče!

— Pa neka! Ako me izmlati, onda ću sasvim k tebi prijeći.

— A jesi li ti to sam smislio, da mi pomažeš?

— Da, ja sâm! Davno sam htio, samo sam se bojao, pazili su na mene, a Jagusia me od toga odgovarala — raspriča se široko i lati se posla, pa su zajedno orali cijeli dan, a Andrija, odlazeći, obeća, da će doći i sutradan.

I došao je zajedno sa suncem, a Šimek smjesta primijeti, da su mu obrazi malko pomodrjeli, no zapitao je tek predveče:

— A majka je rusvaj napravila?

— Eh... slijepa je, pa me nije lako mogla napipati, a sâm se valjada ne ću gurati pod šape — reče nekako turobno.

— A Jagna te nije izdala?

— Jagusia nije protiv nas.

— Dok joj što ne padne na pamet, jer tko bi razumio žensku glavu! — uzdahne on tužno i zabrani mu, da više ne dolazi.

— Već ću ja sam svršiti, pomoći ćeš mi kasnije, u sijanju.

I opet je ostao sam i radio je neumorno kao konj na suvači, ne hajući ni za umor ni za žegu, a dani su bili tako vreli, žarki i zaparni, da je zemlja pucala, voda presahnula, trava požutjela, a žito je jedva ostalo živo u toj paklenskoj vrućini, polja opustješe i ogluhnuše, jer se nije moglo izdržati na poslu, živa se vatra naprosto prosipala s neba, a sunce je grizlo oči. Bijelo je mutno nebo visjelo kao kakva vatrena, ustreptana ponjava, koja je obuhvatala cijelu zemlju s tolikom žestinom, da se ni vjetar nije ganuo, ni drveće da bi se maknulo, ni ptica zapjevala ni glas ljudski da bi se

gdje čuo, i svaki je dan podjednako s istoka na zapad putovalo sunce sijući neumoljivo vatru i sušu.

Ali Šimek je svaki dan pristupao poslu, nije se dao žezi da ga otjera, već je i noći provodio u polju, samo da ne gubi vremena, dok ga nije Mateuš pokušao da suspregne u toj njegovoj upornosti, ali on mu odvrati kratko:

— U nedjelju ću otpočinuti.

I u subotu naveče došao je kući, no bio je tako izmoren, da je zaspao kraj zdjele, a sutradan je spavao gotovo cijeli dan, jer se tek predveče izvukao iz brloga i svečano se obukao, sjeo uz zdjele, što su do vrha bile pune, a oko njega stadoše obilaziti ženske kao oko kakve važne ličnosti, često su dometale u zdjele i pazile na svaki njegov mig, a on, natrpavši se sit, popusti pas, ispruži kosti i veselo klikne:

— Hvala, majko! A sada hajdemo da se malo proveselimo!

I pođe s Nastusiom u krčmu, a za njima Mateuš s Tereskom.

Židov mu se klanjao do pojasa, rakijom služio bez narudžbe i gazdom ga nazivao, što je Šimeku vrlo godilo i, kad se fino napio, gurao se među prve gazde i o svemu je svoje mišljenje izricao.

U krčmi je bilo puno svijeta, muzika je svirala da se narod razveseli, no još nitko nije zaigrao, nego su samo pili u zdravlje, jadikovali na vrućinu i na nestašicu, kao što obično čine u krčmi.

Došli su i Borynini s kovačevima, ali su pošli u posebnu sobu i mora da su prilično uživali, jer im je židov svaki čas nosio rakiju i pivo.

— Antek gleda danas u svoju ženu kao vrana u kost, nikoga ne pozna — reče Ambrozije turobno zirkajući uzalud onamo, odakle se čulo kucanje stakla, drag mu glas.

— Bolja mu je rođena cokula nego bakandže, koje na svaku nogu idu — reče podrugljivo Jagustynka.

— Ali čovjek se nažulji u takvim cipelama! — dobaci netko, a sva krčma prasne u smijeh, znajući, da imaju na misli Jagusiu.

Samo se Šimek nije smijao, nego je ogrlio Andriju oko vrata, ljubio ga i govorio već prilično pripitim glasom:

— Treba da me slušaš, pazi, tko ti to govori.

— Znam, dabome... samo je majka rekla — mucao je plačljivo.

— Šta majka! mene treba da slušaš, ja sam gazda.

Muzikanti udariše tanac u korak, podiže se vrisak, zatutnjiše pete, zacviliše daske, zabrujaše pjesmice, zavrtješe se parovi, pa Šimek uhvati oko pojasa Nastusiu, raskopča surku, naheri kapu, zaijujuče, povede povorku i najglasnije je uzvikivao, najbjesnije udarao nogama o pod, najoštrije zaokretao, vrtio se bujno, veselo, glasno, kao potok kad nabuja proljetnom snagom.

Ali kad je poigrao jedanput i drugi put, dao se, da ga žene odvedu iz krčme i dobro se otrijeznio sjedeći s njima u kući. Došla je i Jagustynka i tako su zajedno razgovarali, jer premda je bilo već kasno i Šimek se spremao natrag, ipak mu se baš nije žurilo, otezao je, odgađao, uz Nastku se priljubljivao i nekako uzdisao, pa majka reče:

— Ostani u štaglju, šta da se potucaš noću.

— Ja ću mu prostrijeti tamo, u šupi — objašnjavala je Nastusia.

— Pusti ga pod svoju perinu, Nastuś — oglasi se Jagustynka.

— Što je to vama na pameti! Eh, još nešto! — branila se ona stidljivo.

— Pa to je tvoj momak! Pa ako i bude malko prije no što pop posveti, to nije grijeh, a momče radi kao vol, pa mu pripada nagrada.

— Sveta je to istina! Nastuś! Nastuś! — skoči on kao vuk k djevojci, spopadne je negdje u voćnjaku i ne puštajući je iz šaka stade je ljubiti cvileći:

— Hoćeš li me istjerati, Nastuś? istjerati, draga moja, u takvu noć?

Majka je nešto radila u trijemu, a Jagustynka reče odlazeći:

— Ne brani mu, Nastuś! Malo ima dobra na svijetu, a kad se trefi, kao zrno slijepoj kokoši, ne puštajte ga iz svojih šaka.

U ljesi srete Mateuša, koji, primijetivši kroz prozor, što se u sobi dešava, poviče Šimeku:

— Na tvom mjestu davno bih već to uradio!

I zviždeći poleti u selo, da potraži zabave.

No sutradan, čim je svanulo, bio je Šimek pri poslu kao uvijek, radio je neumorno, samo, kad mu je Nastusia donijela zajutrak, lakomije je segnuo za njenim crvenim usnama nego za dvojacima.

— A iznevjeri mi se samo, vrelom vodom ću te politi — prijetila je ona naslanjajući se na njega.

— Moja si ti, Nastuś... sama si mi se dala... ne ću te više pustiti — buncao je toplo i zavirujući joj u oči tiho dometnuo: — prvo mora biti dječak.

— Baš si lud! Kakve su mu ludorije u glavi! — gurne ga i sva crvena pobjegne, jer se nedaleko pojavio pan Jacek, pušio lulicu, gusle stisnuo pod pazuhom i pozdravivši s »hvaljen Bog!« stade raspitivati o koječemu. Šimek se veselo podičio onim, što je već bio svršio, ali odjednom zanijemi i izbeči oči, jer je pan Jacek odložio gusle, skinuo surku i latio se miješanja gline.

Šimek ispusti lopatu i zine široko.

— Šta se čudiš, he?

— Pa kako? zar će pan Jacek sa mnom raditi?

— Hoće, pomoći ću ti da digneš kuću, misliš, da ne umijem? Vidjet ćeš.

Radili su u dvoje, starac doduše nije imao velike snage i nije bio navikao seljačkom radu, ali tako je domišljato umio raditi, da je posao krenuo znatno brže i skladnije. Dabome, Šimek ga je točno slušao u svemu, samo bi kadšto progunđao:

— Zaboga, toga još nije bilo na svijetu... Da spahija...

Pan Jacek se samo smiješio i stao pričati o različitim stvarima i takva je čudesa pripovijedao o svijetu, da bi mu Šimek gotovo do nogu pao od zahvalnosti, samo što se nije usudio. Naveče je poletio, da sve ispriča Nastusi.

— Kazivali su, da je glupan, a on ti je živa mudrost, kao naš pop! — dovrši.

— Jedan mudro govori a glupo radi! Da je pri zdravoj pameti, zar bi ti pomagao, a? Ili bi pasao Weronkine krave?

— Istina, ali ništa se ne može primijetiti.

— Ništa, samo mu se u glavi muti.

— Ali boljega čovjeka ne ćeš naći na svijetu.

I bio mu je neizmjerno zahvalan za tu njegovu dobrotu, no premda su zajedno radili, iz istih dvojaka jeli, pod jednim kožuhom spavali, ipak se nije nikako mogao s njim prisnije združiti.

— Ipak je to spahijnska fajta — mislio je s dubokim poštovanjem i zahvalnošću, jer je uz njegovu pomoć kućica rasla kao kvasac, pa kad je stigao Mateuš da pomogne, a Kłębov Adam iz šume dovezao, što je bilo potrebno, građevina je tako fino bila podignuta, da se vidjela iz Lipca. Mateuš je gotovo cijelu nedjelju dana naporno radio, druge gonio na rad, pa

kad su u subotu poslije podne svršili, zataknuo je zelenu granu na dimnjak i požurio se k svom poslu.

Šimek je još krečio sobu i meo iverje i smeće, a pan Jacek se obukao, uzeo gusle pod pazuho i rekao smijući se:

— Gnjezdašce je gotovo, sada nasadi kokoš...

— Sutra je vjenčanje poslije večernje — i stade mu zahvaljivati.

— Nisam radio badava! Kad me izbace iz sela, doći ću k tebi u kiriju — zapali lulicu i krene prema šumi.

A Šimek, premda je sve posvršavao, još je obilazio, protezao umorne kosti i gledao u kuću s neočekivanom radošću.

— Moja je, dabogme, moja! — govorio je i kao da nije vjerovao očima svojim, dodirivao je zidove, obilazio oko kuće i pogledavao kroz prozor, udišući s užitkom kiseli miris vapna i sirove gline, pa je tek u sumračje krenuo u selo, da se spremi za sutrašnji dan.

Dakako, svi su već znali za vjenčanje, pa je to i Dominikovoj javila neka susjeda, ali stara se prenavljala, kao da ne razumije, što joj govore.

Sutradan pak, u nedjelju, već od ranoga jutra Jagusia se svaki čas šuljala iz kuće s velikim zavežljajima, kradom, preko vrtova, noseći ih Nastusi, ali starica, premda je točno razabirala, što se radi, nije se ničemu protivila, nego je samo obilazila šuteći i tako mrka, da se Andrija tek poslije velike mise usudio da joj se približi.

— Ja sada idem, majko! — šapne držeći se podalje, iz opreza.

— Bolje da si potjerao konje u djetelinu...

— Danas je Šimekova svadba, zar ne znate...

— Hvala Bogu, da nije tvoja! — nasmije se podrugljivo. — Samo se opij, pa ćeš vidjeti, što ću ti učiniti! — zaprijetila mu se srdito, a kad se momak počeo svečano oblačiti, odlunjala je nekuda u selo.

— A opit ću se, baš ću se uprkos opiti! — gunđao je žureći se kroz selo do Mateušove kuće, jer su baš kretali u crkvu, ali tiho, bez pjevanja, bez podcikivanja, bez muzike. Vjenčanje se obavilo sasvim siromaški, samo uz dvije svijeće, pa se Nastusia ljuto rasplakala, a Šimek se nekako kočoperio i oholo, izazovno gledao u ljude i po praznoj crkvi. Na sreću je, kad su izlazili, orguljaš zasvirao neku podskočnicu, da su noge same od sebe zadrhtale, pa je svima pri duši postalo nekako vedrije i veselije.

Jaguś se odmah nakon vjenčanja vratila k majci, samo bi kasnije kadšto zavirila svatovima, jer je Mateuš svirao u gusle, Pietrek Borynin pratio ga je na flauti, a netko je žestoko lupao u bubanj, pa su zaplesali u tijesnoj sobi, a oni, što su bili veseliji, zaigraše pred kućom, među stolovima, gdje posjedaše svatovi jedući, pijuckajući i tiho razgovarajući, jer nikako nije pristajalo da se za dana i trijezni raziđu.

Šimek je neprestano išao za ženom, vukao je u kutove i tako ju je mahnito ljubio, da su mu se počeli rugati, a Ambrozije reče tmurno:

— Veseli se, čovječe, danas, jer ćeš sutra zaplakati! — i dade se u potjeru za čašicom.

Doduše baš velikog raspoloženja nije bilo i nije izgledalo, da će se zabava razviti, jer su neki, kad su malko založili i po običaju neko vrijeme prosjedjeli, stali da se spremaju kući, kad je zašlo sunce i nebo zaplamtjelo zapadnim rumenilom. Samo se Mateuš široko raspoložio, svirao je, pjevao, silio djevojke da igraju, častio rakijom, a čim se je javila Jagusia, tijesno joj se pridružio, zavirivao joj u oči i tiho je i toplo nešto govorio, ne obzirući se na suzama raspaljene oči Tereske, koja ga je u korak pratila.

Jaguś se nije tuđila od njega, bio joj je ravnodušan, strpljivo ga je slušala, pazeći pri tome samo na to, ne dolaze li Antekovi, s kojima se nikako nije htjela da sastane. Na sreću, oni nisu došli, a isto tako nije bilo nijednog boljeg gazde, premda poziv nisu odbili, a prinos su po bičaju za svadbu poslali, pa čim bi tko to spomenuo, Jagustynka bi po svom običaju uzviknula:

— Da su đakonije spremili i da zamiriše čabar rakije, ne bi ni toljagom otjerao te bolje gazde, ali ovako zabadava oni ne vole tresti trbuhe i suhim jezikom mljeti.

Kako je već bila malko nakresana, pa kad je ugledala Jaška Razvratnika, kako negdje u kutu tužno uzdiše, nos briše i zapanjeno u Nastusiu gleda, privuče ga k njoj šale radi.

— Poigraj s njom, naužij se barem toga, kad ti je majka zabranila da se ženiš, pa vrti se oko nje, možda će ti se malko smilovati, muža već ima, pa joj može biti svejedno, da li je jedan ili ih bude više.

I govorila je takve komedije, da su čovjeka uši zaboljele, a kad se i Ambrozije domogao čašice i počeo glagoljati na svoj način, onda njih dvoje povedoše glavnu riječ šaleći se tako, da se svima drob tresao, pa nisu u toj zabavi ni primijetili, kako im je prošla ta kratka noć.

Odjednom od stranih ostade samo Ambrozije, koji je cijedio flaše do dna, a mladenci odlučiše, da se odmah presele na svoje, premda ih je Mateuš nagovarao, da još neko vrijeme ostanu kod njega u kući, no Šimek se usićio, posudio od Kłęba konje, spremio sanduke i posteljinu i pokućstvo na kola, Nastusiu posadio paradno, do nogu se poklonio punici, šurjaka poljubio, rodbini se do pojasa poklonio, prekrstio se, ošinuo konja i krenuo, a uz njega krenuše oni, što su ih pratili.

Išli su šuteći, a sunce tek što se pokazalo, polja su bila pokrita rosom, koja se iskrila, ptice pjevale, uzbibalo se teško klasje, a nad cijelim svijetom grunula je svadbena radost dana, koji se kao sveta molitva dizao iz svake vlati i uspinjao se prema vedrom nebu.

Tek iza mlina, kad dvije rode stadoše nad njima visoko kružiti, oglasi se majka pucketajući prstima:

— Na psa urok! Dobar znak, imat ćete djece.

Nastusia malko pocrveni, a Šimek, koji je na džombama pridržavao kola, drsko zafićuka i oholo zaokruži pogledom.

A kad su već ostali sami, Nastusia, obazrevši se po svom novom gazdinstvu, rasplače se tužno, te Šimek zavikne:

— Ne plači, ludo! Druge nemaju ni toliko! Još će ti zavidjeti — dometne, a kako je bio veoma izmoren i malko nakresan, svali se u kut na slamu i smjesta zahrče, a ona sjedne kraj zida plačući pomalo i gledajući u bijele zidove kuća u Lipcu, što su virile iz voćnjaka.

I mnogo je puta još plakala zbog svoga siromaštva. ali sve rjeđe, jer selo kao da se dogovorilo, da ih pomogne. Prvo je došla Kłębova s kokoškom pod pazuhom i jatom pilića u košari i zacijelo je dala dobar početak, jer bi gotovo svakoga dana k njoj zavirila po koja gazdarica, ali nikada s praznim rukama.

— Dragi ljudi, a čime ću vam ja uzvratiti — šaptaše ona ganuta.

— Pa makar i dobrom riječju — odgovori Sikorinka, darujući joj komad platna.

— Kad se pomogneš, dat ćeš siromašnijima — dometne zadisana Płoszkina izvlačeći ispod pregače omašan komad slanine.

I donesoše joj toliko, da je to moglo dugo potrajati, a jednog sumračja dovede im Jasiek svoga garova, pa, svezavši ga kraj kuće, pobježe kao oparen.

Mnogo su se smijali kad su to pričali Jagustynki, koja se vraćala iz šume, no starica se naceri prezirno i reče:

— Dopodne je za tebe, Nastuś, brao jagode, ali majka mu ih je otela.

VII

Pošla je k Boryninima noseći crvenih jagoda za Józku, a kako je baš Hanka muzla krave pred kućom, sjela je do nje na prag i naširoko se raspripovijedala, kako svi daruju Nastusiu.

— Eh, rade to samo da napakoste Dominikovoj — dovrši Jagustynka.

— Nastki to može biti svejedno, ali trebalo bi, da i ja štogod odnesem — šapne Hanka.

— Spremite, a ja ću ponijeti — nametne se brzo, kad se iz sobe začu slab, molećivi Józkin glas:

— Hanuś, dajte joj moju krmačicu! Zacijelo ću umrijeti, pa će se Nastuś za mene kojiput pomoliti.

Hanki je to bilo po volji pa odmah zapovjedi Witeku, da priveže prase užetom i da ga otjera Nastusi, jer se nije mogla odlučiti da pođe sama.

— Witek, ali reci, da je ta krmačica dar od mene! A neka brzo dođe, jer se ja više ne mogu ni micati! — zajadikuje bolno. Bolovala je sirotica već nedjelju dana, ležala je na drugoj strani kuće sva natečena, u vrućici i sva obraštena krastama; spočetka su je preko dana iznosili u voćnjak, pod drveće, jer je tužno cviljela, da je iznesu, no bolest se tako pogoršala, da je Jagustynka zabranila, da je nose na zrak.

— Moraš ležati u mraku, jer će na suncu sve kraste ući pod kožu.

I ležala je sama u pomračenoj sobi, stenjala je samo i tiho jadikovala, što ne puštaju k njoj ni djecu

niti ikoju prijateljicu, jer je Jagustynka, koja je na nju pazila, svakoga otjerala batinom.

A sada, kad se izrazgovarala s Hankom, primakne bolesnici jagode i lati se pravljenja masti od čistog projinog brašna umiješanog u mnogo svježega neosoljenoga maslaca sa samim žumancima, pa debelo namaže lice i vrat Józki, a na to položi mokre krpe. Djevojčica se strpljivo prepuštala liječenju, samo je plašljivo zapitkivala:

— A ne će li ostati rupe na obrazima?

— Ne grebi se, pa će proći bez znaka, kao Nastusi.

— Ali kad to svrbi, Isuse dragi! Bolje bi bilo da mi svežete ruke, jer ne ću izdržati! — molila je sa suzama jedva se suzdržavajući da se ne češe, a starica promrmlja nad njom neko bajanje, okadi je suhim žednjakom, priveže joj ruke uz kukove i ode za svojim poslom.

Józka je ležala mirno slušajući kako zuje muhe i kako joj čudnovato šumi u glavi, čula bi kao kroz san, kad bi tko od ukućana zavirio u njenu sobu i otišao bez riječi, a onda bi joj se pričinilo, da grane, teške od rumenih jabuka, vise nad njom tako nisko, a ona se uzalud diže i ne može da ih dosegne, a onda da se oko nje guraju ovčice i nekako tužno bleje, ali čim je Witek šmuknuo u sobu, odmah ga je prepoznala.

— Jesi li otjerao krmačicu? Što je rekla Nastusia?

— Tako se obradovala prasetu, da ga je gotovo u rep poljubila.

— Gledaj ga! I ti ćeš se rugati Nastusi!

— Čista istina! I poručila je, da će sutra naići k tebi.

Ona se odjednom stade bacati po postelji i preplašeno vikati:

— Otjeraj ih, jer će me pogaziti, otjeraj! Bićke! Kit! Kit!

I kao da je usnula, tako je ležala mirno. Witek izađe, ali je svaki čas zavirivao k njoj. Ona ga uznemireno zapita:

— Je li već podne?

— Mora da je oko ponoći, svi spavaju.

— Da, mrak je. Izvadi vrapce ispod sljemena, pište kao da im tko čupa perje.

On joj poče pričati nešto o gnijezdima, a ona poviče kušajući da ustane:

— A gdje je sivulja! Witek, ne puštaj je u štetu, jer će te otac izmlatiti!

Jednom mu reče, neka sjedne bliže i šapćući mu ispriča:

— Hanka mi ne da da idem na Nastusinu svadbu, ali ja ću baš usprkos otići, obući ću plavi mider i onu suknju, u kojoj sam bila na proštenju. Kako će svi gledati za mnom, vidjet ćeš! Witek, naberi mi jabuka, samo pazi, da te Hanka ne uhvati. Dabogme, igrat ću samo s momcima! — odjednom zašuti i zaspi. Witek je cijele sate uz nju sjedio, granom ju branio od muha, davao joj vode, pazio na nju kao kokoš; Hanka ga je ostavila kod kuće, da pomaže, a mjesto njega je blago pasao zajedno sa svojim Kłębov Maćuś.

Spočetka je dječak čeznuo za šumom i nestašlucima, ali tako se ražalio nad Józinom bolešću, da bi joj htio nebesa skinuti i samo je smišljao, čime da je zabavi i nasmije.

Jednoga joj dana donese jato mladih jarebica.

— Józia, pomiluj ptičice, pa će zapijukati, pomiluj!

— A kako, čime? — jaukne ona i podigne glavu.

A kad joj je odvezao ruke, ona prihvati ukočenim, nemoćnim rukama drhtave ptičice i pritisne ih uz lice i oči.

— U njima tako lupa duša, tako se boje, sirotice!

— Našao sam ih, pa da ih sada pustim — branio se, ali ih je pustio.

A drugi put joj je donio maloga zečića i držeći ga za uši posadi ga pred nju na perinu.

— Zeka draga, zekica, od majčice te uzeše, siroče, od majčice.

Šaptala je pritiščući ga uz grudi kao djetešce, milovala ga i tetošila, ali zec se prodere, kao da mu kožu gule i istrgne joj se iz ruku, skoči u trijem u jato kokošaka, koje se razletješe uz strašnu dernjavu, bane na hodnik i preko Łape, koji je drijemao u trijemu, skoči u voćnjak, pas za njim u potjeru, a za njima Witek derući se iza glasa, pa nastade takav rusvaj, da je Hanka dojurila s dvorišta, a Józka se smijala da pukne.

— Je li ga uhvatio možda pas, a? — zapita kasnije malko uznemirena.

— Dabogme, vidio mu je samo ono pod repom, zec je skočio u žito, izgubio se kao kamen u vodi, to je trkač! Ne žalosti se, Józia, donijet ću ti nešto drugo.

I donosio je, što je mogao: prepelice, koje kao da su zlatom bile posute, ili ježa, ili pripitomljenu vjevericu, koja je neobično smiješno skakala po sobi, ili mlade lastavice, koje su tako tužno cvrkutale, da su stare cvileći ulijetale u sobu, te mu Józka naloži, da ih metne natrag u gnijezdo, ili drugo što, a i ne spominjući, da joj je toliko nanosio jabuka i krušaka, koliko su potajno od starijih mogli pojesti, ali to je više nije zabavljalo, jer je često gledala kao da ih i ne primjećuje i okretala se umorna i zlovoljna.

— Ne ću, donesi mi nešto novo! — cmizdrila je gledajući na stranu i ne osvrćući se na rodu, što je šetala po sobi, kljucala po svim loncima i zalud vrebala na Łapu kod vratiju, no tek kad joj je donio živu žunu, razvedrila se malko.

— Isuse dragi, kakva je to divota, kao da je namaljana!

— Pazi, da te ne kljucne u nos, ljuta je kao pas.

— E, ne će ni da bježi, zar je pripitomljena, što li?

— Ima svezana krila i noge, a oči sam joj zalio smolom.

Igrali su se neko vrijeme pticom, ali kako je žuna bila neprestano nepomična i tužna, nije htjela da jede, pa je uginula na veliku žalost cijele kuće.

I tako su im prolazili dani.

A na svijetu je neprestano žarilo, čim je bliže bila žetva, tim je jače peklo, pa se već danju nije moglo izdržati na polju, a ni noći nisu donosile hlada, bile su sparne i vrele, te se ni u voćnjacima nije moglo spavati od vrućine. Nevolja je pala na selo, trave su se tako sažegle, da se blago vraćalo s pašnjaka gladno i rikalo je po oborima, krumpiri su povenuli, zgrčili se kao oraščići i tako ostadoše, ofurena se zob jedva digla nad zemlju, ječam požutio, žita se osušila prije vremena bijeleći se praznim klasjem. Ljuto ih je to zabrinulo, s tužnom su nadom gledali svaki dan na zapad, ne će li biti promjene, a nebo je neprestano bilo bez oblaka i čitavo kao da je stajalo u staklenastom bjelkastom žaru, sunce je zalazilo čisto, ni najmanjim oblačićem nije bilo zastrto.

Mnogi su već od srca naricali pred slikama Preobraženja Gospodnjega, ali ništa nije pomagalo, polja su se sve većma sušila, venula, a nezrelo je voće padalo s drveća, bunari presahnuše, čak je i u jezeru tako ponestalo vode, da ni pilana nije mogla raditi, a i mlin je bio zatvoren, pa narod, doveden do očaja, složi se da dade za zavjetnu misu s izlaganjem Sakramenta. Na tu se misu sakupilo čitavo selo.

Molili su se tako vruće i svim srcem, da bi se i kamen smilovao.

I mora da je Gospodin Isus popustio u svom milosrđu, jer je sutradan nastala takva vrućina, žega, zapara i zagušljivost, da su ptice padale omamljene, krave tužno rikale po pašnjacima, konji ne htjedoše izaći napolje, a ljudi, izmoreni do kraja, bez snage, lutahu po izgorjelim voćnjacima, bojeći se izviriti makar i u vrt, no nekako oko podneva, kad se činilo, da sve već izdiše u tom bijelom, treptavom kropu, potamni odjednom sunce, zamuti se, kao da je netko u nj bacio šaku pepela, a doskora zatutnji negdje visoko, kao da je preletjelo jato ptica s golemim krilima, i sivi nabrekli oblaci navališe sa svih strana spuštajući se sve niže i sve opasnije.

Strah dahne, sve se stišalo i stalo u pritajenom drhtanju.

Zatutnji daleka grmljavina, podiže se kratak vjetar, po putovima se digoše gvaljasti oblaci prašine, sunce se razlilo kao žumanjak po pijesku, naglo se smračilo i po nebu se prosuo roj munja, kao da je netko zatreperio vatrenim štrangama, i prvi grom tresne negdje blizu, te ljudi istrčaše pred kuće.

Odjednom je uzavrelo sve do dna, sunce se ugaslo, nastade divlji vir, razbješnjela se takva salauka, da su se u debelom mraku samo prosipali pramenovi zasljepljive jasnoće, gromovi udarali, grmljavina se kotrljala po nebu, šumio pljusak, jaukali vihri i drveće.

Gromovi su udarali jedan za drugim, oči su ljudima zasljepljivali, a spustio se takav pljusak, da se nije vidjelo ništa na svijetu, a po strani se spustila tuča.

Bura je trajala možda jedan sat, žito je leglo, a putovima potekoše čitave rijeke zapjenjene vode, prestalo bi na mahove i počelo se vedriti, a onda bi opet zagrmjelo, kao da se voze hiljade kola po smrznutoj zemlji, pa se nanovo prolila kiša kao iz čabra.

Plašljivo provirivahu u svijet, tu i tamo već zapališe kandila pjevajući: »Pod Tvoje okrilje...«, a drugdje iznesoše na pragove slike, da ih obrane od nesreće, no, hvala Bogu, bura je prolazila, a da nije nanijela veće štete, a tek kad se gotovo posve smirilo i padala sve sitnija kiša, iz nekog posljednjeg oblaka, što je visio nad selom, tresne grom u knežev štagalj.

Bukne plamen i dim i u tren oka bio je štagalj u plamenu, po selu zaori strašan vrisak i tko je god mogao, poletio je na požar, no nije bilo ni govora o spasavanju, štagalj je gorio odozgo i odozdo, kao gomila suhoga triješća, a Antek i Mateuš i ostali uporno su branili kuću Kozlovih i druge zgrade; na sreću nije falilo vode i blata na putu, jer se neki krovovi već počeše pušiti, a iskre su gusto letjele na obližnja kućišta.

Knez nije bio kod kuće, još je ranim jutrom otišao u općinu, a kneževa je žena ljuto naricala, trčala naokolo kao raskokodakana kokoš, a kad je opasnost već bila minula i kad su se ljudi stali razilaziti, približi joj se Kozlova i podbočivši se zaviče podrugljivo:

— Vidiš, obračunao je s tobom Gospodin Isus, gospođo kneževice, obračunao je! To ti je za moju krivicu!

I bilo bi došlo do tučnjave, jer je kneževa žena već skočila na nju s pandžama, te je jedva uspjelo Anteku da ih rastavi, a pritom je tako izgrdio Kozlovu, da se kao udaren pas vratila u svoju kuću režući još i štekćući:

— Nadimlji se, gospođo kneževice, nadimlji, ja ću svoje od tebe izvući s procentom!

No nitko je nije slušao, štagalj je izgorio, oni blatom natrpaše garište, koje se još dimilo, i raziđoše se kući, ostade samo kneževa žena jadikujući pred Antekom, koji je strpljivo slušao, dok je mogao, a onda mahne rukom i ode.

Bura se već odvaljala na šume, pojavilo se sunce, po modrom se nebu protegoše čopori bijelih oblaka, ptice zapjevaše, zrak je bio svjež i hladovit, ljudi izađoše da propuste skupljenu vodu i da izravnaju jaruge.

Antek gotovo pred kućom naiđe nenadano na Jagusiu; išla je s košaricom i motičicom. On je žurno pozdravi, no ona ga pogleda vučjim očima i prođe bez riječi.

— Gle, kako je ohola! — promrmlja Antek srdito, a ugledavši Józku u ljesi strogo je ispsuje, što ide po vlažnom.

Djevojci je naime bilo već toliko bolje, da je po cijele dane mogla ležati u voćnjaku, kraste su već fino zarasle i osušile se, ne ostavljajući za sobom nikakva traga, a samo ju je Jagustynka još kradom mazala mašću, jer se Hanusia ljutila, da se suviše troši maslaca i jaja.

I ležala je tako oporavljajući se polagano, a bila je gotovo sama samcata po cijele dane, jer se Witek opet vratio kravama, samo bi kadšto dotrčala koja prijateljica na kratak razgovor, ili bi Rok časak posjedio, a stara je Agata prepričavala jedno te jedno: kako će u žetvu zacijelo umrijeti u Kłębovoj sobi kao gazdarica; ponajviše se bavila s Łapom, koji se nije od nje micao, i s rodom, koja bi došla na poziv, i s pticama, što bi slijetale na mrvice kruha.

Jednoga dana, kad u kući nije bilo nikoga, prigledala ju je Jagusia i donijela punu šaku bonbona, no prije nego što je Józka dospjela da zahvali, začuo se negdje Hankin glas i Jagna preplašena otprhne.

— Bilo ti u zdravlje! — viknula je preko plota i iščezla.

Žurila se k bratu noseći mu nešto u njedrima.

Zatekla je Nastusiu uz kravu, koja je laptala iz čabrice, Šimun je radio na nekoj dogradnji i glasno zviždao.

— Kravu već imate? — začudi se beskrajno.

— Imamo! Što, zar nije lijepa? — reče Nastusia oholo.

— Krasna krava, mora da je iz dvora, kada ste je kupili?

— Naša je, ali nismo je kupovali. Kad ti sve ispričam, uhvatit ćeš se za glavu i ne ćeš vjerovati! Jučer nekako u zoru primijetila sam, da se nešto češe o ćošak, da se cijela kuća zatresla, pa pomislim, to tjeraju na pašnjak, pa je došla neka svinja da se očisti od blata. Opet sam legla i još nisam ni zaspala, a opet nešto kao da tiho riče. Izađem, gledam, krava stoji privezana uz vrata, pregršt djeteline leži pred njom, vimena joj nabrekla, a prema meni pruža gubicu. Protarem oči, jer mi se činilo, da me još san drži, ali nije, krava živa stoji, pomalo riče i liže me po prstima. Dabome, bila sam uvjerena, da se odbila od čopora, a i Šimek kaže: odmah će netko doći po nju! Samo me to bunilo, što je bila privezana. Kako je to moguće, sama se nije štrangom vezala. Ali prošlo je podne, nitko ne dolazi po nju, pomuzem, da joj odlahne, jer joj je već curilo mlijeko iz sisa. Prođe veče, prođe i noć, propitkivala sam po selu, pitala sam čak i dvorskog čobanina, ali nitko nije čuo, da se komu krava izgubila. Stari Kłąb reče, da bi to mogao biti i neki lopovski posao, pa bolje da odvedem kravu u kancelariju! Dabome, bilo mi je žao, ali što se može, no pred podne dođe Rok i veli:

— Poštena si i potrebna, pa ti je Gospodin Isus poslao blagoslov i kravu.

— Dabogme, krave zacijelo s neba padaju, u to ni luđak ne će povjerovati — a on se samo nasmije i odlazeći reče:

— Krava je vaša, ne bojte se, nitko vam je ne će oteti.

Shvatila sam, da je to njegovo djelo, pa mu padoh do nogu zahvaljujući, ali on se odbranio.

— A kad sretnete pana Jacka — reče i nasmije se — ne zahvaljujte mu za kravu, jer će vas još i batinom opatrnuti, on ne voli zahvaljivanja!

— To vam je dakle pan Jacek dao kravu?

— Ima li još koga, tko je tako dobar prema siromašnom narodu?

— Istina je, dao je Stachu drvo za kuću i tolike pomaže!

— To je zbilja svet čovjek, svaki ću dan za njega izmoliti očenaš!

— Samo da ti tko ne odvede to goveče.

— Šta, da mi ukradu kravu! Isuse, oči bi mu iskopala, do na kraj svijeta bih za njom pošla! Ne će dopustiti Gospodin Isus, da nas snađe takva nepravda! Uvest ću je u sobu preko noći dok Šimek ne podigne staju. A i Jacekov će garov pripaziti na goveče! Drago, milo moje, radosti moja! — šaptala je grleći kravu oko vrata i ljubeći je po gubici, a krava zamuče, pas poče radosno štektati, kokoši se preplašene raskokodakaše, a Šimek je sve glasnije fićukao.

— Po tom se vidi, da vas je Gospodin Isus blagoslovio! — uzdahne Jagusia kao s tihom tugom, gledajući pozorno u njih dvoje. Činili su joj se tako promijenjeni, da ih ne prepoznaje, naročito se najviše čudila Šimeku, jer ga je poznavala kao šeprtlju, koji ne bi ni do tri mogao nabrojiti, kući je bio omelo, mogao je s njim svatko raditi, što je htio, a sada je eto posve drukčiji, radio je razborito, držao se dostojanstveno, a govorio kao neki mudrac.

— A koje je vaše polje? — zapita ona poslije dugog razmišljanja.

Nastusia joj počela pokazivati govoreći, gdje će što zasijati.

— A odakle ćete uzeti sjeme?

— Šimek je rekao, da će biti, pa mora biti, on ne govori uludo.

— Brat mi je, a slušam to kao da je neki stran čovjek.

— A tako je valjan, tako pametan i tako vrijedan, da mu zacijelo nema para na svijetu — izjavi Nastusia oduševljeno.

— Zacijelo — ponovi ona tužno — a čije su ovo njive s mrginjima?

— Anteka Boryne! Ne rade na njima, jer vele, da čekaju diobu iza Maćeja.

— Bit će oko petnaest jutara, no! Prilično im ide od ruke.

— Nek im Gospodin Isus da deset puta obilnije, Antek je jamčio kod vlastelina za naš grunt, a i pomogao nam je u koječemu.

— Antek se zauzeo za Šimeka? — reče i zastane od udivljenja.

— A Hanka nije gora od njega, dala mi je krmačicu, to je još prase, ali bit će prava radost, jer je iz plodne fajte.

— Čudesa kazuješ. Hanka ti dala krmačicu, to se naprosto ne može vjerovati.

Vratiše se do kuće, Jagusia razveže iz maramice deset rubalja i tutne ih u ruku Nastusi.

— Uzmi ovo nekoliko groša, nisam mogla prije, jer mi nije platio židov za guske.

Zahvališe joj od sveg srca, a ona im odlazeći reče:

— Počekajte, majka će se već odobrovoljiti, pa će vam dati i ovo i ono.

— Ne trebam, neka mojom krivdom sebi lijes prostre! — plane Šimek tako naglo i s tolikim bijesom, da je otišla bez riječi.

Vraćala se kući duboko zamišljena, tužna i nekako puna čežnje.

— A što sam ja? kao suha badrljica, za koju nitko ne mari — uzdahne kao siroče.

Nekako na pol puta sretne Mateuša, žurio se k sestri, ali okrenuo je s njom natrag i pozorno slušao, što je pripovijedala o Šimeku i Nastusi.

— Nije svakom tako dobro — reče on tmurno.

Razgovor im nije tekao, on je nešto uzdisao, zabrinuto se češao po glavi, a Jagusia se zagledala u Lipce, što je ležalo čitavo u rumenilu zapada.

— Hej, zagušljivo je na tom svijetu i tijesno — reče on kao samome sebi.

Ona mu pitajući pogleda u oči.

— Što ti je? Imaš kiselo lice, kao da si se octa napio.

On stade jadikovati, kako mu se ogadio život i selo i sve, i da će zacijelo poći u svijet, kud ga oči povedu.

— Oženi se, pa će ti biti drukčije — našali se ona.

— Da me hoće ona, koju imam na pameti — pogleda ju u oči nasrtljivo, a ona okrene glavu nekako nevoljko i u isti čas zbunjeno.

— Zapitaj ju! Svaka će poći za tebe, a mnoge čekaju prosce.

— A ako me odbije! Bit će sramota i jad.

— Onda pošalji prosce s vudkom drugoj.

— Ja nisam čovjek te vrste, obegenisao sam jednu, pa me druge ne privlače.

— Muškarcu svaka jednako miriše, sa svakom bi htio da se spetlja.

On se nije branio, nego počne s drugoga kraja:

— Znaš, Jaguš, momci jedva čekaju, da ti pošalju prosce s vudkom.

— Neka je sami poloču, ja ne ću poći ni za koga! — reče tako snažno, da se on začudio. A rekla je to

iskreno, jer joj se ni jedan nije činio da joj je draži od drugoga, dabogme, osim Jasia, ali Jasio...

Uzdahne teško i s užitkom se prepusti mislima o njemu, a Mateuš, kad se nije mogao sporazumjeti, krene natrag k sestri.

Ona pak, gledajući plahim očima po svijetu, pomisli:

— Što on sada tamo radi, što?

Naglo se trgne, jer ju je netko iznenada obujmio i zagrlio.

— Ne ćeš mi sada utećí — šaptao je knez strastveno.

Otela mu se iz šaka ljutito:

— Još jedanput me samo dodirnite, oči ću vam iskopati i takvu ću galamu podići, da će se strčati cijelo selo.

— Mir, Jaguš, evo sam ti poklon donio — i gurne joj koralje u ruke.

— Zarinite taj poklon sebi u neku stranu, marim ja za vaše poklone kao za lanjski snijeg.

— Jagusia, što ti to govoriš, što? — mucao je zapanjen.

— To, da ste svinja i ništa više! I da se niste usudili napastovati me!

Odjuri od njega bijesna i kao bura bane u kuću. Majka je ljuštila krumpire, a Andrija muzao krave u ljesi, a ona se žustro prihvati večernjih poslova, no sva je drhtala od srdžbe, a kako se nije mogla umiriti, čim se smračilo, spremi se opet da luta.

— Naići ću k orguljaševima — reče majci.

Sada je često onamo zalazila, da im bude od pomoći u raznim prilikama, samo da kadšto čuje koju riječ o Jasiu.

Žurila se, željna glasa o njemu, a s nekom tihom nadom, da će danas čuti nešto novo.

I doskora se u mraku zasjaše rasvijetljeni prozori Jasiove sobe, gdje je sada Michał nešto pisao pod visećom lampom, a orguljaševi su sjedili pred kućom, u hladovini.

— Jasio dolazi sutra poslije podne! — pozdravi je orguljašica novošću, od koje se gotovo mrtva srušila, noge joj klonuše, srce joj stalo udarati tako, da je izgubila dah, sva se vatrom upalila i zadrhtala, pa da se ne pozna, posjedjela je časak i utekla, kao da je nešto tjera u topolov drvored, prema šumi...

— Isuse moj dragi! — provali iz nje krik zahvalnosti, ispruži ruke, suze joj potekoše iz očiju, tako se u njoj raspjevala radost, da joj se prohtjelo da se smije, da viče i da nekud juri, da ljubi to drveće, da se priljubi uz ta polja, što su usnula na mjesečini.

— Jasio dolazi, dolazi — šapnula bi kadšto, onda bi se naglo trgla kao ptica i poletjela nošena svom snagom iščekivanja i čežnje, kao da ide u susret usudu svom i neiskazanoj sreći.

Bilo je već kasno veče, kad se vratila. Prozori su bili već tamni, samo je bilo svijetlo kod Boryninih, gdje se sakupilo mnogo naroda, a ona pođe kući, da čeka taj sutrašnji dan i da sanja o Jasiovu povratku.

Ali uzalud se vrtjela s jedne strane na drugu, pa, čim je majka zahrkala, ustane tiho, zagrne pregaču i sjedne pred kuću, da čeka san ili svitanje.

U Boryninoj kući, preko jezera, sjalo je još svijetlo na jednoj strani, a odande bi kadšto dopirali prigušeni glasovi razgovora.

Zagledala se spočetka u drhtave odraze svijetla na vodi i zaboravila je na sve, zadubla se u maglene i drhtave misli, koje ju opredoše kao paučina i iznesoše u neko tiho predvečerje, crveno od zapadnog rumenila, u široki svijet neutažive čežnje.

Mjesec je već bio zašao, blijedi je mrak grlio polja, zvijezde su visoko sjale, a kadšto bi koja pala s to-

likom brzinom negdje tako strašno daleko, da joj je zaostajao dah u grudima, a jeza prošla kroz kosti; kadšto bi je topli, lagani lahor pomilovao dragajući poput dragih ruku, a kadšto bi se s polja digao vreli mirisni dah i prožeo srce, da se protegla šireći ramena. Sjedjela je tako sva udubena u misli, u osjećaju neiskazane slatkoće, kao pupoljak, koji buja i bubri... a noć je kročila kroz nju tiho i oprezno, kao da ne će da preplaši čovječju sreću.

Kod Boryninih je neprestano još bilo svijetlo, a na putu je budno pazio Witek, da ne bi tko prisluškivao, jer su se sastali na tih, prijateljski dogovor uoči sutrašnjeg vijeća u kancelariji, na koje je pozvao knez sve lipčanske gazde.

U sobi je bilo mračno, neka je svjećica slabo žmirkala pod badžom, samo su se neke glave mogle razaznati u mnoštvu; sastalo se naime dvadesetak ljudi, svi, koji su držali uz Anteka i Grzelu.

Rok, sjedeći negdje u mraku, objašnjavao je na široko, kako bi prošlo selo, ako pristanu da se u Lipcu digne škola; a zatim je Grzela svakoga napose učio, što ima da kaže načelniku i kako da glasuje.

Dugo su vijećali u noći, jer nije prošlo bez svađe i opiranja, no napokon su se složili i čim je počelo svanjivati, razišli su se žurno, jer je sutradan trebalo krenuti dosta rano.

Samo je Jagusia ostala još na pragu, kao da se sva izgubila u mislima i u noći. Sjedjela je slijepa i gluha prema svemu, samo bi kadšto šapnula kao vrele riječi beskrajne molitve:

— Doći će, doći će!

I bez svoje volje nagnula se regbi nad sutrašnjim danom, kao da je htjela prozreti, što joj nosi to svitanje, što je sivjelo nad zemljom, sa strahom i radošću predajući se onome, što se imalo dogoditi.

VIII

Pristizalo je podne, žega je bivala sve jača, sav se narod već skupio pred kancelarijom, no načelnika još nije bilo. Pisar je svaki čas izlazio na prag, zastirući rukom oči gledao na široki put, zasađen grbavim vrbama, no tamo su se ljeskale samo kaljuže, što su ostale od jučerašnjeg pljuska, valjala su se polako neka zakašnjela kola, a gdjegdje bi se među drvećem zabijeljela seljačka surka.

Svijet je strpljivo čekao, samo je knez jurio kao poparen, izvirivao na put i sve glasnije požurivao ljude, što su zatrpavali jaruge i rupe na trgu pred kancelarijom.

— Brže momci! Zaboga, samo da svršite prije no što stigne.

— Da vam se samo nešto ne omakne od straha — oglasi se iz mnoštva netko.

— Mičite se, ljudi! Ja sam tu službeno lice, nije vrijeme za šale.

— Kneže, pa vi se samo Boga bojite — naruga se netko od Rzepčana.

— Ako još netko što lane, dat ću ga u buvaru zatvoriti — poviče knez strogo i pojuri da pogleda s groblja, što se nalazilo na brežuljku, pod kojim je bila kancelarija.

Golemo, drevno drveće dizalo se nad njom, crkveni se toranj sivio kroz granje, a crna su ramena križeva virila iza kamene ograde na krovove i na put, što je prosijecao selo.

Knez, pošto nije ništa izvidio, postavi uz ljude kmeta, uđe u kancelariju, gdje je neprestano netko ulazio i izlazio, jer je pisar svaki čas prozivao po kojega gazdu i tiho ga opominjao, da je u zaostatku s porezom, da nije uplatio prinos za sud ili što drugo, još gore. Dabogme, nikome nisu godila takva upozorenja, no slušali su uzdišući, jer što su mogli sada, za vrijeme teške oskudice? Zar da plate, kad mnogi od njih nije imao ni za sol, pa su mu se zato do pojasa klanjali, netko bi ga u ruku poljubio, a netko bi mu i posljednji złoty tutnuo u podmještenu ruku, a svi su kao jedan cviljeli, da ih počeka do žetve ili do slijedećega sajma.

Pisar je bio lukavac i prefriganac, gulio je kožu s naroda, da je sve škripalo, bajagi je sve obećavao, jednoga plašio žandarima, drugomu laskao u oči, s onim bio tobože pobratim, ali od svakoga je nešto izmamio, jer mu je ponestalo ili zobi, ili je trebao mladih gusaka za načelnika, ili se preporučivao za slamu za užeta, te su mu hoćeš - ne ćeš obećavali, što je god htio, a on je poznatije, kad bi odlazili, pozvao na stranu i svjetovao im tobože prijateljski:

— Glasajte za školu, jer, ako se budete protivili, načelnik se može naljutiti i još bi vam mogao pokvariti nagodbu s vlastelinom zbog šume — opominjao je ljude iz Lipca.

— Kako to, mi se nagađamo s dobre volje! — zamisli se Płoszka.

— Istina, ali zar ne znate: zbog gospodskoga sklada seljak uvijek strada.

Płoszka ode, ljuto zabrinut, a pisar je dalje prozivao ljude iz drugih sela, svakoga je strašio nečim drugim i silio na isto, pa se u tren oka pronio o tome glas među svijetom.

A skupilo se prilično mnoštvo naroda, sabralo se naime preko dvjesta seljaka, koji su spočetka stajali

prema svojim selima, svoji uz svoje, pa si lako mogao poznati, koji su iz Lipca, koji iz Modlice, a koji iz Przyłęka ili iz Rzepaka, jer se svako selo drukčije nosilo, ali čim se pročulo, da treba glasati za školu, jer da to želi načelnik, stadoše se miješati jedni s drugima, prelaziti iz jedne gomile u drugu i pridruživati se, kako se komu svidjelo, jedino se rzepečko plemstvo držalo po strani, ponosno i izazovno gledajući na seljake, premda su bili isto takva sirotinja, te su im se rugali, da ih trojica otpada na jedan kravski rep; ostali se narod spleo kao grahorica i rasuo se po trgu, a mnogi se skloniše u hladovinu groblja i uz kola.

Ponajviše se skupiše uz veliku krčmu, što se nalazila nasuprot kancelariji među drvećem kao u kakvom sjenatom hladu, tamo su se najgušće skupili, jer, premda je hladovit vjetar prilično uzbibao polja, ipak se dizala sve jača žega, grijalo je tako, da su mnogi jedva disali i pošli da u pivu potraže osvježenja. Krčma je zato bila puna puncata, a pod drvećem su stajali u gomilama razgovarajući tiho i razmišljajući o toj novini, a istodobno su budno pazili na kancelariju i na pisarov stan s druge strane kuće, gdje je gungula i graja bivala sve veća.

Od vremena do vremena pružila bi pisarova žena kroz prozor debelo lice i vikala:

— Žuri se, Magda! Makar noge polomila, mrcino jedna!

Sluškinja je svaki čas jurila kroz sobe da je sve tutnjilo, okna su zvečala, neko se dijete počelo derati da se do neba čulo, negdje su iza kuće kokodakale preplašene kokoške, a zadisani je redar počeo goniti piliće, što su se raspršili po žitu i po putu.

— Čini mi se, da će pogostiti načelnika — reče netko.

— Vele, da je pisar dovezao jučer pune šarage pića.

— Nalokat će se kao i lani.

— A kako ne bi, zar im narod daje malo poreza, a nitko im ne gleda na prste — reče Mateuš, ali netko zaviče:

— Šutite, žandari su došli.

— Šuljaju se kao vuci, ne vidiš ni kada ni kuda.

Zašutješe ipak preplašeni, jer žandari sjedoše uz kancelariju, okruženi gomilom ljudi, među kojima je bio knez, mlinar, a malko dalje se vrzao kovač prisluškujući pozorno, što govore.

— Mlinar se umiljava kao gladan pas!

— Jer, koga se boje, taj mu je najdraži!

— Kad su tu žandari, onda načelnik tek što nije došao! — poviče Grzela, knežev brat, i pođe na onu stranu, gdje je stajao Antek, Mateuš, Kłąb i Stacho Płoszka. Porazgovoriše se i raziđoše među ljude govoreći im nešto i tumačeći nešto važno, te su slušali u velikoj tišini, samo bi kadšto netko uzdahnuo, zabrinuto se počešao ili strignuo očima prema žandarima pritiskujući se u gomilu sve tjesnije.

Antek, naslonjen leđima o ćošak krčme, govorio je kratko, snažno i regbi zapovijedajući, a u drugoj je skupini pod drvećem Mateuš govorio podrugljivo, pa se mnogi nasmijaše, a u trećoj je gomili kraj groblja govorio Grzela tako mudro, kao da čita iz otvorene knjige, da je teško bilo razumjeti.

A sva trojica nagovarahu na isto: neka ne slušaju načelnika ni one, koji uvijek drže s uredima i da ne glasuju za školu.

Narod je pozorno slušao kolebajući se na tu ili na onu stranu, baš kao šuma, kad duhne vjetar s mećavom.

Nitko nije prihvatio riječi, samo su klimali odobravajući glavama, jer je i najgluplji shvatio, da će

od nove škole biti samo toliko koristi, što će za nju plaćati nove poreze, a nikomu baš nije do toga stalo.

Ipak je nemir zaokupio svjetinu, premještali su se s noge na nogu, počeli se nakašljavati i hrakati, ali nitko još nije znao, što da se radi.

Istina, Grzela je zborio mudro, Antek je pogodio ravno u srce, ali strah ih je bilo usprotiviti se načelniku i doći u sukob s uredima.

Jedan se obazirao na drugoga, svaki je promišljao svojom glavom, a svi su pogledavali na bogatije, no mlinar i najugledniji iz drugih sela držali su se nekako po strani stojeći kao navlaš pred očima žandara i pisara.

Antek priđe k njima, da im rastumači, ali mlinar se otrese:

— Tko ima mozga, taj sam zna, kako će glasovati — i okrene se prema kovaču, koji je svakome odobravao, ali se nemirno vrtio među gomilom njuškajući, što se sprema, pristupao je pisaru, s mlinarom se razgovarao, Grzelu nudio duhanom i tako je skrivao svoje planove, da se sve do kraja nije znalo, uz koga pristaje.

Ali većina je bila spremna da glasuje protiv škole, raspršiše se po trgu, i ne mareći za podnevnu žegu, govorili su sve živahnije i sve smionije, kad pisar zovne kroz prozor:

— Neka jedan od vas dođe ovamo!

Nitko se nije ni ganuo, kao da nisu čuli.

— Neka koji od vas skoči u dvor po ribu, trebali su poslati još jutros, a nikako ne šalju! Samo brže! — zagrmi zapovijedajući.

— Nismo došli da služimo! — oglasi se jedan ponosni glas.

— Neka on sam odjuri, žao mu je da potrese trbušinu — naruga se netko, a pisar je imao trbuh kao bubanj.

Pisar opsuje nešto, a malko kasnije izađe knez od dvorišne strane, prokrade se iza krčme i odjuri od stražnje strane sela prema dvoru.

— Previo je i obrisao djecu gospođe pisarice, pa će se malko izvjetriti.

— Dabogme, gospođa pisarica ne voli u sobama takvog smrada.

— Doskora će mu zapovjediti, da nosi i ono od porculana napolje — stadoše se rugati.

— Eh, kako to, da još nema vlastelina — začudi se netko, ali nato reče kovač s lukavim smiješkom:

— Nije lud da dođe!

Pogledaše ga pitajući.

— Dabogme, tko će mu zapovjediti, da se zamjeri načelniku, a za školu glasovati ne će, zar bi malo morao da za nju plaća! Pametnjaković je on!

— Ali, Michał, ti držiš s nama, zar ne? — pritisne ga nasrtljivo Mateuš.

Kovač se svijao kao pogažena glista, progunđao nešto i stao se gurati k mlinaru, koji je prišao k seljacima i govorio starom Płoszki glasno, da i drugi čuju.

— A ja vam svjetujem, glasujte, kako želi vlast. Škola je potrebna, pa makar bila i najlošija, ipak će biti bolja od nikakve. A onakvu, kakvu vi želite, ne će dati. Što se tu može učiniti? Glavom ne ćeš zida probiti. Ako ne odglasujete, i onako će je bez vašeg dopuštenja podići.

— Ako ne damo novaca, čime će podići? — javio se netko iz gomile.

— Lud si! Sami će uzeti, a ako ne daš s dobre volje, prodat će ti posljednju kravu i još ćeš poći u buturnicu, što si se opirao! Razumiješ li? To nije spor s vlastelinom — obrati se Lipčanima — s načelnikom nema šale. Velim vam, učinite, što nalažu i hvalite Bogu, da nije što gore.

Odobravali su mu oni, koji su isto tako mislili, a stari Płoszka, nakon dugog razmišljanja reče neočekivano:

— Govorite istinu, Rok je narod zavodio i gura ga u propast.

A nato istupi neki gazda iz Przyłęka i reče glasno:

— Jer Rok drži s gospodom i zato ucka protiv vlasti.

Nadvikaše ga sa svih strana, ali čovjek se nije prestrašio, nego, čim se stišalo, podigne opet glas:

— Luđaci mu pomažu! rekoh! — i zaokruži plavim očima — a komu to ne prija, neka stane ovamo, pa ću mu u oči ponoviti, da su to luđaci! Jer ne znaju, da je uvijek tako bilo, da se gospoda bune, narod uckaju, u nesreću ga vode, a kad dođe do toga, da se to plati, tko onda plaća? Seljaci! A kad vam po selima ukonače kozake, tko će izvući batine? Tko će trpjeti? koga će u kriminal odvući? Samo vas, seljake! Gospoda se ne će zauzeti za vas, ne, odreći će se svega kao Jude, pa će one od vlasti još častiti po dvorovima.

— Jer što je za njih narod? Samo da za njih radi.

— A da samo mogu, sutra bi uspostavili tlaku! — podigoše se glasovi.

— Grzela veli — poče on opet — neka se u školi uči naški, a ako ne dadu, ne treba pristati na školu, ne dati ni groša, usprotiviti se. Dakako, slugi je lako proderati se na gazdu: ne ću da radim, poljubi me nekuda, pa uteći, da ga ne stigne kazna. Ali narod ne može uteći, a za bunu izvući će batine, jer nitko ne će mjesto njega podmjestiti svoja leđa... Velim vam zato, jeftinije će biti podići školu nego protiviti se vlasti. A da ne će učiti naškim jezikom, to je istina, ali i onako nas ne će u Rušnjake pretvoriti, jer nitko se ne će moliti niti će između sebe govoriti drukčije, nego što ga je majka naučila! A naposljetku ću vam

još ovo reći: držimo mi svoju stranu! Ako se gospoda među sobom čupaju, to nije naša briga, neka se svađaju i grizu, oni su nam takva braća jedni i drugi, neka ih samo kuga pomori.

Stisnuše se oko njega tijesno i stadoše na njega vikati kao na bijesna psa; zalud ga je uzeo mlinar u obranu, zalud su se i drugi za njega zauzimali. Grzelini pristaše već mu stadoše prijetiti pesnicama, možda bi došlo i do čega gorega, ali stari Pryczek poviče:

— Žandari slušaju!

Odjednom se sve stišalo, a stari istupi i poče gotovo ljutito:

— Svetu je istinu rekao, na svoje dobro treba da pazimo! Šuti, rekao si svoje, pa neka i drugi kaže svoje! Deru se i misle, da su najpametniji. Dabome, kad bi u vikanju bila pamet, svaki bi bebukavac imao više pameti nego sam župnik! Rugajte se, gadovi, ali ja ću vam reći, kako je bilo onih godina, kad su se gospoda bunila. Dobro se sjećam, kako su nas obmanjivali i prisizali, da će nam, kad Poljska bude, dati i slobodu i zemlju sa šumama i sve! Obećavali su, govorili, a dao je netko drugi to, što sada imamo, i još ih je morao pokarati, što ni u čem nisu htjeli olakšati narodu! Slušajte gospodu, ako ste tako glupi, ali mene ne ćete obrlatiti, znam ja, što znači ta njihova Poljska: to je batina na naša leđa, tlaka i kmetstvo! Još me...

— Ded, udarite ga tamo po njuški, neka prestane! — provali neki glas.

— A sada — nastavi on dalje — ja sam baš takav pan kao i drugi, imam svoje pravo i nitko me ne smije ni prstom taknuti! Tamo mi je Poljska, gdje mi je dobro, gdje imam...

Prekidoše ga podrugljivi glasovi, dolazeći sa svih strana poput tuče:

— I svinja rokće od užitka i hvali svoj svinjac i puno korito!

— I za to tovljenje dobije kijačom po glavi i nožem pod grlo!

— Na sajmu ga je izmlatio žandar, a kaže, da ga nitko ni taknuti ne smije.

— Brblja, a pametan je kao konjski rep!

— Veliki pan, ima slobodu, dabogme, uši ga sve nose po slobodi!

— Baš bi i slama iz čizama isto to tvrdila!

— Ni kokoš ne zna opipati, a tu će se isprsivati! Gad smrdljivi! Ovan!

Stari se veoma razljuti, ali reče samo:

— Mrcine! Ni sijedu kosu ne će da poštuju!

— Onda bi i svaku sivu kobilu trebalo poštovati, samo zato, što je siva, zar ne?

Prasnuše u smijeh i stadoše se okretati gledajući na krov kancelarije, gdje se uspeo redar i držeći se dimnjaka gledao u daljinu.

— Józek, zatvori gubicu, jer će ti još nešto uletjeti! — vikali su rugajući se, jer je čitavo jato golubova kružilo nad njim, ali on se odjednom prodere:

— Dolazi! dolazi! Već je na zavoju kod Przyłęka!

Svjetina se stade prikupljati uz kuću i stiskati se sve gušće strpljivo gledajući na još prazan put.

Baš se i sunce malko maknulo na stranu, iza sljemena, pa se ispod podstrešice protezala sve veća sjena, u koju postaviše stol, zeleno pokriven, s križem u sredini. Riđokosi, bucmasti pomoćnik iznosio je papire na stol i neprestano čačkao po nosu.

Pisar se žurno počeo presvlačiti u svečano odijelo, u cijeloj se kući opet digla galama pisarice, zveket tanjura, rdanje premještanog pokućstva i trka, a po prilici nakon jedne Zdrave Marije pojavio se i knez. Stane na prag, crven kao cikla, sav uznojen, jedva dišući, ali već s lancem, pa zaokruživši pogledom po mnoštvu, poviče strogo:

— Mir tamo, ljudi, ovdje nije krčma!

— Petre, hodite, da vam nešto kažem — poviče mu Kłąb.

— Ej, tu nema nikakvog Petra, ja sam službeno lice! — odbrusi on bahato.

Uzeše na jezike te njegove riječi i trbusi im se zatresoše od smijeha, kad odjednom knez poviče svečano:

— Razmaknite se, ljudi! Načelnik!

Doista, na putu se pojavila kočija, koja poskakujući po džombama skrene pred kancelariju.

Načelnik digne ruku do čela, seljaci poskidaše šešire, nastade tišina, knez i pisar pohrliše da ga skinu iz kočije, a žandari stadoše uz vrata, ukočeni kao batine.

Načelnik se dao skinuti i svući sa sebe bijeli ogrtač, pa okrenuvši se zaokruži očima po gomili, pogladi žućkastu bradicu, namršti se, zaklima glavom i uđe u stan, kamo ga pozvao pisar svinut kao britva.

Kočija ode, seljaci se opet okupiše oko stola, misleći, da će se odmah započeti vijećanje, ali prošlo je dobrano vremena, da bi izmolio Zdravu Mariju, prošlo je i koliko traje cijeli Očenaš, a načelnik se nije pokazao, samo se iz pisarevih soba čuo zveket stakla, smijeh i dopirali neki mirisi, koji su škakljali u nosu.

A kako im je već dosadilo čekanje, a i sunce je sve jače peklo, počeše se neki kradom šuljati u krčmu, dok nije zaviknuo knez:

— Ne razilazite se! Koga ne bude, bit će zapisan za štrof...

Dakle su još malko izdržali kunući sve jače i nestrpljivo gledajući u pisareve prozore, koje je netko iznutra pritvorio i zastro.

— Stide se lokati pred našim očima!

— Bolje je tako, jer se svakom od nas grkljan trese i badava slinu gutamo! — rekoše.

Iz zatvora, što se nalazio uz zgradu kancelarije, začulo se tužno i otegnuto blejanje, a malo kasnije izađe redar vukući na štrangi okrupno tele, koje se iz sve snage opiralo, a odjednom tresne glavom redara, ovaj ljosne na zemlju, a tele podigne rep i pojuri, da se za njim sve prašilo.

— Hvataj lopova! Hvataj!

— Pospi mu soli na rep, pa će se vratiti!

— Kako je samo drsko to tele, pobjeglo iz hapsa i još diglo rep na gospodina kneza.

Šalili se i ismjehivali redara, koji je trčao za teletom i zatjerao ga tek uz pomoć kmetova u dvorište. Ali još nisu ni odahnuli, kad im knez zapovjedi, da se late metenja zatvora, a sam je nadzirao, zakerao i prilično pomagao, jer se bojao, da bi možda načelniku moglo pasti na pamet, da onamo zaviri.

— Kneže, trebalo bi okaditi, da ne nanjuši, kakav je to bio areštant.

— Ne bojte se, poslije rakije izgubit će svaki njuh.

Netko bi dobacio po koju ujedljivu riječ te je knez sijevao očima i stiskao zube, ali napokon im je dosadilo i bockanje i tako im dojadilo čekanje na suncu i glad, da su u gomili krenuli pod drveće ne obzirući se na kneževu zabranu. Grzela reče knezu:

— Ej, ti misliš, da je narod pas, ali ne će ti doći na noge, makar se ti derao do večera! — Drago mu je bilo, da su se maknuli ispred žandarskih očiju, pa poče obilaziti među ljudima i svakoga napose upozoravati, kako da glasa.

— Samo se ne bojte! — kazivaše — pravo je na našoj strani! Što zaključimo, to će biti, a što ne će skupština, nitko je na to ne može prisiliti.

Ljudi nisu još dospjeli da se porazmjeste u hladu i da štogod založe, kad ih stadoše zvati kmetovi, a knez dotrči vičući:

— Načelnik izlazi! Hodite brže! počinjemo!

— Nanjušio se dobra jela, pa ga sada tjera! Mi se ne žurimo! Neka čeka!

Gunđali su srdito skupljajući se sporo pred kancelarijom.

Kmetovi stadoše na čelu svojih sela, knez sjedne za stol, a uz njega pisarev pomoćnik, koji je čačkajući po nosu zviždao na golubove, koji su se, prestrašeni žamorom, digli s krova i kružili lepršući kao bijeli oblak.

— Molčat! — povikne odjednom jedan od žandara, što su se kočili kraj praga.

Sve se oči uperiše na vrata, ali izašao je samo pisar s papirom u ruci i sjeo za stol.

Knez prodrma zvoncem i reče svečano:

— Počinjemo, dragi ljudi! Mir tamo, vi iz Modlice! Gospodin sekretar pročitat će ono o toj školi! Slušajte pozorno, da svaki razabere, o čemu se radi!

Pisar natakne naočale i poče čitati polagano i izrazito.

Čitao je možda već koliko treba da se izmoli Očenaš, u potpunoj tišini, kad se netko izdere:

— Kad ne razumijemo!

— Čitajte naški! Ne razumijemo! — digoše se mnogi glasovi.

Žandari stadoše pozorno promatrati mnoštvo.

Pisar se iskrevelji, ali je dalje čitao prevodeći na poljski.

Nastade tišina, slušali su pozorno, pazili na svaku riječ i gledali u pisara kao u sliku. Pisar je nastavio polagano:

... da je uputno podići školu u Lipcu, koja bi služila i za Modlicu, Przyłęk, Rzepke i druga manja sela.

Zatim je na dugo i široko obrazlagao, kolika će od toga biti korist, koliko je dobro prosvjeta, kako vlasti danju i noću misle samo na to, kako bi se narodu pomoglo, kako bi se podupro, prosvijetio i obranio oda zla. Na kraju je nabrojao, koliko će trebati za gradilište s poljem, koliko za samu zgradu i na izdržavanje škole zajedno s učiteljem i da će za sve to trebati odobriti prirez na porez, i to dvadeset kopjejaka po jutru. Zašuti, obriše naočare i reče kao sam za sebe:

— Gospodin načelnik je rekao, ako danas zaključite, da će dopustiti, da se počne s gradnjom još ove godine, pa će na slijedeću jesen djeca već poći u školu.

Svršio je, no nitko se nije oglasio, svatko je nešto razmišljao grbeći se kao pod teretom novoga poreza, dok se napokon ne javi knez:

— Jeste li dobro čuli, što je pročitao gospodin sekretar?

— Čuli smo! Dabogme, nismo gluhi! — javiše se glasovi tu i tamo.

— Tko je protivan tomu, neka izađe i neka kaže svoje.

Stadoše se gurati laktovima, tiskati se naprijed, češati se, pogledavati na sebe i na starije, ali nitko nije imao odvažnosti da istupi prvi.

— Kad je tako, odglasujmo brzo porez, pa kući! — predloži knez.

— Dakle, što je? Svi jednoglasno pristajete? — zapita pisar svečano.

— Ne! Ne ćemo! Ne! — prodere se Grzela, a za njim njih desetak i više.

— Ne treba nam takva škola! Ne ćemo! Dosta nam je poreza! Ne! — vikali su već sa svih strana, i sve smionije, glasnije i bahatije.

Na tu viku izađe načelnik i stane na pragu. Oni se umiriše ugledavši ga, a on se počeše po bradici i reče veoma milostivo:

— Kako ste, gazde?

— Hvala! — odgovoriše prvi s kraja ljuljajući se pod pritiskom mnoštva, što se guralo naprijed, da čuju načelnika, koji je, naslonjen o dovratak, počeo nešto govoriti svojim jezikom, ali neprestano mu se podrigivalo.

Žandari skočiše u narod vičući:

— Šapki doloj! šapki!

— Odlazi, mrcino, ne pleti mi se pod nogama! — opsuje ih netko.

A načelnik, premda je govorio sladano, dovršio je zapovijedajući i poljski:

— Zaključite odmah porez, jer nemam vremena.

I strogo se zagleda u lica, strah zaokupi mnoge, svjetina se uzbiba, poletje plah i prigušen šapat.

— No što? hoćemo li glasovati za školu? Govorite, Płoszka! Kako ćemo? ... Gdje je Grzela? On nalaže, da glasujemo! Glasujmo ljudi, glasujmo!

Uzavrelo je sve glasnije, a tada istupi Grzela i reče odvažno:

— Za takvu školu ne ćemo odobriti ni groša.

— Ne ćemo odobriti! Ne ćemo! — potpomogla ga koja stotina glasova.

Načelnik se strašno namrgodi.

Knez se zapanjio od straha, pisaru spadoše naočale s nosa, samo se Grzela nije uplašio, upro je u njega drske oči hoteći da još nešto dometne, kad stari Płoszka istupi, nisko se pokloni, i poče ponizno:

— Molim za milost velemožnoga načelnika, da kažem, kako ja po svojoj glavi mislim. Školu ćemo, dakako, odobriti, ali čini nam se, da je previše jedan złoty i deset groša po jutru. Sada su teška vremena, a za novac je teško! Samo sam to htio reći.

Načelnik ne odgovori, zaduben u neke misli, samo bi katkad zaklimao glavom, kao da odobrava, i oči bi protirao, pa, okuražen time, knez poče kićeno da govori za školu, a za njim i njegovi pristaše isto tako, mlinar je govorio najžešće, ne mareći za oštre upadice Grzelinih pristaša, dok napokon ne zaviče Grzela srdito:

— Presipamo iz pustoga u prazno — pa, uhvativši podesan čas, priđe i smiono zapita:

— A kakva bi to imala biti nova škola?

— Kao i sve druge! — reče načelnik otvarajući oči.

— To mi baš takvu ne trebamo!

— Za našu ćemo odobriti i pol rublja po jutru, ali za drugu ni pare.

— Što će nam takva škola, moji su učili tri godine, a ne znaju ni beknuti.

— Mir, ljudi, mir!

— Uzjoguniše se ovnovi, a vuk tek što nije skočio na krdo.

— Bebukavci, gadovi, novu će nevolju navući na sve nas.

Vikali su toliko, da je nastala velika graja, svatko je dokazivao svoje i pobijao druge, žestili su se sve većma, raspršili se u gomile, svuda uzavreše prepirke i svađe, naročito su Grzelini pristaše galamili najglasnije i najžešće buneći se proti školi. Zalud su knez, mlinar i gazde iz drugih sela tumačili, molili, čak i plašili Bog zna čim, većina se sve drskije kostriješila govoreći, što je kome palo na jezik.

Načelnik je pak sjedio kao da ne čuje ništa, šaptao je nešto s pisarom, dopustio im je, da se izgovore dok im je drago, a kad mu se činilo, da im je već dosta pustoga lajanja, zapovjedi knezu, neka zazvoni.

— Mir tamo! mir! čujte! — mirili su ih kmetovi.

A čim se posve smiriše, začuo se njegov zapovijedajući glas:

— Škola mora biti, razumijete li? Slušati i raditi, što vam se zapovijeda!

Žestoko je rekao, ali oni se ne uplašiše, a Kłąb pljusne za uzvrat:

— Ne zapovijedamo nikom da hoda na glavi, pa nek se i nama dopusti da se mičemo, kako su kome noge izrasle.

— Jezik za zube! Mir, pasju vam krv! — opsuje knez zvoneći uzalud.

— Što rekoh, to ću ponoviti, da se u našoj školi mora učiti naški.

— Karpjenko! Ivanov! — zaurla na žandare, što su stajali posred stiske, ali seljaci ih u tren oka stisnuše među sobom, a netko im šapne:

— Nek koji od vas samo takne koga... nas tu ima oko tri stotine... zapamtite...

I odmah se razmaknuše načinivši slobodan prolaz i gurajući se za njima pred načelnika s potmulom, bijesnom vrevom, jedva hvatajući sapu, kunući i mašući pesnicama, a na mahove bi netko iz gomile lanuo:

— Svaki stvor ima svoj glas, samo nama zapovijedaju, da imamo tuđ.

— I samo nalozi, a ti, seljače, slušaj, plaćaj i kapom zemlju meti.

— Doskora nam ne će dati da bez dopuštenja odemo iza štaglja.

— Kad su tako moćni, neka zapovjede svinjama, da zapjevaju kao ševe! — dobaci Antek, smijeh se zaori, a on sav bijesan zaviče:

— Ili neka im guska rikne. Kad to urade, odobrit ćemo školu.

— Traže poreze, plaćamo; traže regrute, dajemo, ali daleko im kuća od...

— Mir, Kłębe! Sam je Car, njegovo veličanstvo, izdao zakon i tamo piše krupno, da škole i sud moraju biti poljski! Tako je sam Car naredio, njega ćemo slušati! — vrištao je Antek.

— Ty kto takoj? — zapita načelnik upirući u njega oči.

On zadršće, ali reče smjelo pokazujući na papire, što su ležali na stolu:

— Tamo je zapisano. Nije me svraka izgubila — dometne bahato.

Načelnik se nešto porazgovori s pisarom, a on odmah proglasi: da Antonije Boryna, budući da se nalazi pod kaznenom istragom, nema prava sudjelovati u općinskoj skupštini.

Antek pocrveni od srdžbe, ali prije no što je mogao išta da progovori, prodere se načelnik:

— Pošol von! — i pokaže ga pogledom žandarima.

— Ne glasujte, dečki! zakon je na našoj strani! ne bojte se ništa! — poviče Antek drsko.

I pođe polagano prema selu pogledavajući na žandare kao vuk na pse, te su zaostajali sve većma.

Ali u skupini je odjednom uzavrelo kao u kakvom kotlu, svi počeše govoriti zajedno, vikati i bijesno se prepirati, te se nije nitko čuo, samo su pojedine riječi psovke, prijetnje i poruge letjele nad glavama kao kamenje. Kao da ih je sam đavo opsjeo, tako su mahnito urlali, a nitko nije mogao da shvati, kako je i zašto je to nastalo.

Prepirali su se za školu, za Anteka, za jučerašnju kišu, netko je susjedu spominjao lanjsku štetu, netko je pustio uzde bijesu, netko se radi prkosa svađao, pa nastade takav rusvaj, toliki vrisak i metež, te se činilo, da će se za koji čas spopasti za glave i za gušu. Grzela pokuša da ih miri, pokušaše drugi, ali nisu mogli svladati općega bijesa. Knez je zvonio, da su mu se ruke ukočile, pozivao ih na red, sve badava! Kao razjareni purani skakali su jedan drugome u oči, slijepi i gluhi za sve.

Tek kad je neki kmet stao toljagom lupati u prazno bure, što je stajalo pod podstrešnicom, a zatutnjilo je kao bubanj, tek tada ljudi dođoše malo k sebi i počeše se stišavati.

Načelnik, kako nije mogao da dočeka dok se umire, poviče gnjevno:

— Mir tamo! Dosta je tog vijećanja. Šutite, kad ja govorim, i slušajte. Odobrite školu!

Nastade tišina kao u grobu, strah obuze sve i svakoga, zima im prođe kroz kosti, te stadoše kao ukočeni gledajući se nijemo i nemoćno, a ni na pamet im ne pade, da se usprotive, jer je on stajao prijeteći i kružeći očima po prestrašenim licima.

Sjeo je opet, a knez, mlinar i drugi baciše se među ljude, sileći ih na poslušnost i plašeći ih.

— Glasujte za školu, glasujte!

— Može biti zla. Jeste li čuli?

Pisar je međutim prozivao prisutne, pa bi svaki čas tkogod uzviknuo:

— Tu je! tu je!

A kad je prozivanje bilo gotovo, knez se popne na stolicu i zapovjedi:

— Tko je za školu, neka prijeđe na desnu stranu i neka podigne ruku.

Mnogo ih je prešlo, no mnogo je više naroda ostalo na mjestu, načelnik se namršti i zapovjedi, da se radi pravednosti glasuje poimence.

Grzelu to ljuto zapeče, jer je dobro znao, da se svaki pojedini, kad pođe na glasanje, ne će usuditi usprotiviti se.

Ali nije bilo nikakva izlaza više. Pomoćnik poče prozivati, svaki je išao po redu, napose, a pisar bi uz prezime stavio crticu, ako je bio za školu, ili bi načinio križić, ako se protivio.

Dugo se to protegnulo, jer je bilo sila ljudi, ali napokon proglasiše:

— Dvjesta glasova za školu, osamdeset proti.

Grzelini pristaše udariše u viku:

— Nanovo glasovati! Prijevara!

— Ja sam rekao: ne, a postavili su mi crticu! — prodere se netko, a za njim povikaše mnogi isto to, a žešći stadoše dovikivati:

— Ne dajmo! poderite papire! poderite!

Na svu je sreću stigla dvorska kočija pred kancelariju, pa se ljudi, hoćeš-ne ćeš, moradoše maknuti na stranu, a načelnik, kad je pročitao pismo, što mu ga je dao lakaj, svečano oglasi:

— Da, vrlo dobro! U Lipcu će biti škola.

Dabogme, nitko nije pisnuo, stajali su kao zid gledajući mirno u njega.

Potpisao je neke papire, sjeo u kočiju i krenuo.

Pokorno su mu se klanjali, no on nije ni na koga pogledao niti glavom klimnuo, porazgovorivši se samo sa žandarima skrenuo je na pokrajni put prema modličkomu dvoru.

Gledali su za njim neko vrijeme šuteći, a netko od Grzelinih pristaša reče:

— Jagnješce, na ranu bi ga mogao metnuti, a i ne misliš, kako će te udariti kljovama, gore nego vuk, i pogaziti kopitima.

— A čime bi držali glupane na uzdi, ako ne strahom?

Grzela samo uzdahne, pogleda po skupini i tiho šapne:

— Danas smo izgubili, što ćemo, narod još nije privikao na otpor.

— Boje se makar čega, pa se ne će lako priviknuti.

— Dragi moj, kakav li je to čovjek, za kojega ni zakon ništa ne vrijedi!

— Dabogme, zakon su pisali za nas, a ne za sebe.

Neki seljak iz Przyłęka priđe tužeći se Grzeli:

— Htio sam glasovati za vas, ali kad me je očima prosvrdlao, zaboravio sam govoriti, a pisar je napisao, što mu se svidjelo.

— Toliko je bilo prijevare, da bismo mogli pritužiti se protiv zaključka.

— Hajdete u krčmu. Neka ih vrag odnese — opsuje Mateuš i, okrenuvši se prema mnoštvu, poviče: — Znate li, ljudi, što vam je načelnik zaboravio reći? To, da ste psi i ovnovi. I masno ćete platiti svoju poslušnost, ali neka vam gule kožu, kad ste glupani.

Počeše mu uzvraćati, neki su čak i zinuli na njega, ali zamuknuše, jer su baš prolazila neka židovska kola, u kojima je sjedio orguljašev Jasio.

Zaokupiše ga Lipčani, a Grzela mu ispriča sve. Jasio sasluša, porazgovori se o ovom i onom i reče kočijašu, neka potjera.

Svi pak pođoše u krčmu, a nakon druge čašice Mateuš poviče:

— A ja vam velim, da su sve to skrivili knez i mlinar.

— Istina, najviše su nagovarali i plašili ljude — posvjedoči Stacho Płoszka.

— A što je načelnik prijetio, rekao bih, kao da već zna za Roka — šapne netko.

— Ako ne zna, već će mu reći. Naći će se i takvi!
— Gdje su žandari? — zapita Grzela uznemireno.
— Kao da su pošli prema Lipcu.

Grzela se neko vrijeme vrzao po krčmi, a nisu ni primijetili, kad je izišao i pošao prema selu međama obzirući se pozorno oko sebe.

IX

Antek se obzirao za mnoštvom kao mačak, kojega protjeraše od zdjele. Razmišljao je, bi li se vratio, ali videći, kako za njim idu žandari, pade mu odjednom neka misao na pamet, putem odlomi snažnu granu i naslonivši se o plot ostruže je, da mu bude zgodna u ruci, pazeći pri tom na žandare, koji su ga doskora stigli, premda su išli što je moguće polaganije.

— Kuda, gospodine stražmeštre, u špioniranje? — zapita podrugljivo.

— Po službenom poslu, gospodine gazdo, možda ćemo istim putem?

— Rad bih htio od sveg srca, ali mi se čini, da nam nisu isti putovi.

Obazre se brzo, na putu ni žive duše, samo je kancelarija bila još previše blizu, pa krene s njima, držeći se uz plot i pozorno pazeći, da ga ne bi iznenada zaskočili.

Primijetio je to stražmeštar i nastavi prijateljski razgovarati i ljuto jadikovati, kako od ranoga jutra nije ništa imao u zubima.

— Pisar nije žalio da počasti načelnika, pa je zacijelo i za vas ostavio kakve ogrizotine. Na selu nema đakonija, samo žganci i kupus, a to nije za takvu gospodu — rugao se naumice, te mlađi žandar, krupan momak kosih očiju, nešto progunđa, ali stražmeštar ne odgovori ni riječi.

Antek se samo smješkao protežući sve jače noge, da su ga jedva stizali, ne pazeći na jaruge i kaljuže.

Selo je bilo pusto, kao obamrlo, a sunce je tako peklo, da je jedva kadgod netko zavirio za njima ili bi se gdjegod zabijelile dječje glavice, samo su ih psi pratili vjerno uz veliko lajanje i nasrtanje.

Stražmeštar zapuši cigaretu i štrcnuvši kroz zube stade se žaliti, da ne pozna mirna dana ili noći, neprestano samo: služba i služba.

— Sigurno, jer se sada ne može lako izvući od seljaka makar išta...

Stražmeštar opsuje i psujući dotjera do majčine, ali Antek, kojemu je već dosadilo to bockanje, čvršće stisne batinu i reče nasrtljivo:

— Ozbiljno velim, da je od te vaše službe jedini profit taj, što se po selu psi izlaju i što po netko bude oguljen s posljednjeg groša.

Stražmeštar je još i to podnio, premda je već pozelenio od bijesa i hvatao za sablju, ali tek kad stigoše do posljednje kuće, baci se iznenada na Anteka i poveče drugu:

— Drži ga!

Ali loše su se namjerili, jer ih je on, prije no što su ga mogli uhvatiti, odgurnuo kao pse, skočio u stranu do kuće, iskesio zube kao vuk, i mašući batinom zaurlao prigušenim, isprekidanim glasom:

— Idite svojim putem... sa mnom ne ćete izići na kraj... ne će me ni četvorica... a zube ću vam izbiti kao psima. Što hoćete od mene?... ništa nisam skrivio... A ako hoćete da se pobijemo, dobro... samo najprije naručite kirijaša, da vam kosti odveze... Priđite jedan bliže i neka me samo dotakne, probaj! — poviče prijeteći batinom, a bio je gotov i da ubije.

Žandari stadoše kao ukopani, jer je Antek bio čovjek golem, razjaren, a batina mu je sve režala u šaki, pa stražmeštar, videći, da je stvar ozbiljna, pokuša da sve obrne u šalu.

— Ha! ha! slavno! baš nam je uspjela šala! — i, držeći se za kukove, tobože od smijeha, okrene se natrag, ali kad je otišao nekoliko koraka dalje, zaprijeti mu se pesnicom i sasvim drugim glasom zaurla:

— Još ćemo se vidjeti, pane gazdo, i porazgovorit ćemo se.

— Kuga te prije umorila! — uzvrati mu Antek. — Gledaj ga, strah ga ščepao, pa se izmotava šalom, a i ja ću se s tobom porazgovoriti, samo da te gdjegod ukebam nasamu — gunđao je pazeći sve dok mu se nisu iz vidika izgubili.

— Onaj ih je nauckao na mene, glupan, mislio je, da će me uloviti kao psi zeca. To je zato, što sam se protivio, dabogme, istina mu ne prija — razmišljavao je, a kad je stigao do dvorskoga vrta, komad puta iza sela, sjedne u hlad, da se odmori, jer je još sav drhtao od uzbuđenja, a uznojio se kao miš.

Kroz drvenu se ogradu vidio bijeli dvor, koji je stajao u gaju visokih ariša, pootvarani su se prozori crnjeli kao jame, a na hodniku na stupovima sjedjelo je neko gospodsko društvo, zacijelo pri jelu, jer se služinčad neprestano vrzla oko njih, zveckalo je posuđe, a kadšto bi odande dopro otegnuti veseli smijeh.

— Ovima nije rđavo! Jedu, piju i sve im je svejedno — pomisli prihvatajući se kruha sa sirom, što mu ga je Hanka bila spremila u džep.

Jeo je kružeći pogledom po golemim lipama, što su rasle uz put, sve rascvjetane i pune zujanja pčela, a slatki, na suncu ugrijani miris prožimao ga je uživanjem; negdje se iz ribnjaka javila patka i širio se pospani kreket žaba, iz guštare su drhtali tihani glasići raznovrsnih stvorova, a po poljima se muzika cvrčaka čas dizala čas spuštala, a nakon nekog vremena sve bi zamuklo kao poliveno sunčanom vrelinom. Svijet je

zanijemio, sve, što je bilo živo, pritajilo se u hladu od žege, jedino su lastavice neprekidno prelijetale.

Podne je kipjelo tolikom pripekom, da su oči boljele od sjaja i žara, i u sjeni je žeglo, posljednje se kaljuže osušiše, a od strane žita, što je gotovo dozrelo, i sa spržena ugara duhnulo bi kadšto kao iz otvorene peći.

Antek, odahnuvši dobro, krene žustro prema nedalekim šumama, ali čim je izišao iz hlada na put, okupan suncem, već ga prošiknuše mravci i išao je kao kroz uzavreli, bjeličasti plamen. Svuče surku, ali i košulja mu se prilijepila uz uznojene kukove kao raspaljeno gvožđe, izuo je i bakandže i gazio po pijesku kao po vrelom pepelu.

Grbave breze, što su gdjegdje stajale, nisu još bacale sjene, raž je objesila iznad puta trudno klasje, a od žege oslijepjelo cvijeće visjelo je klonuvši.

Vrela je tišina ležala u zraku, a nigdje da bi ugledao ni čovjeka ni pticu niti ikojega stvora, nigdje da bi zadrhtao listak ili makar i najjadnija travica, kao da se u taj čas podnevna Vila strovalila na svijet i ispečenim usnama sisala svu snagu iz klonule zemlje.

Antek je išao sve sporije razmišljajući o skupštini, na mahove ga spopadala srdžba, a zatim smijeh, pa opet nevoljkost.

— I nagodi se s takvim ljudima! Plaše se svakog žandara... da im zapovjede da slušaju načelnikovu cipelu, oni bi poslušali. Ovnovi pravi, gadovi, ovnovi! — mislio je samilosno i srdito. — Istina, svakomu je zlo, svatko se savija kao pogaženi čikov, svatko jedva da diše od teške nevolje, pa kako da se brine za takve stvari. Narod je neprosvijećen i osiromašen, pa i ne zna, što mu treba — ljuto se zabrine za sve i uze to k srcu.

— Čovjek je kao svinja, teško mu je podići njušku prema suncu.

Razmišljavao je i uzdisao, a od sveg tog razmišljanja i od sve te brige ostade mu samo to, da je osjetio, kako je i njemu zlo, a možda i gore, nego drugima.

— Jer jedino je dobro onima, koji ni o čem nemaju pojma!

Mahne rukom i pođe tako duboko zamišljen, da je gotovo nabasao na židova truljara, što je sjedio kraj žita.

— Umorili ste se, dabogme, tolika vrućina — reče Antek prvi i zaustavi se.

— To je peć, to je pokaranje božje, a ne vrućina — plane židov i ustane, metne pojas na stari, pogureni vrat, pritisne se uz tačke kao pijavica gurajući ih pred sobom s beskrajnim naporom, jer su bile natovarene vrećama krpa i drvenim kutijama, a na njima je još stajala košara jaja i kavez s pilićima, a osim toga put je bio pjeskovit, žega ljuta, pa premda se upinjao iz petnih žila i teglio iz sve snage, morao je svaki čas da stane i da otpočine.

— Nuhim, zakasnit ćeš na šabes! — opominjao je sam sebe plačljivim glasom. — Nuhim, guraj, ti si jak kao konj! — gunđao je nukajući sam sebe — Nuhim, no, jedan... dva... tri... — i nasrne na tačke s očajnim krikom, gurne ih nekoliko koraka i opet stane.

Antek mu klimne glavom i prođe, ali židov zovne moleći:

— Pomozite, pane gazdo, dobro ću platiti, ja više ne mogu, nikako ne mogu više — i sruši se na tačke blijed kao mrtvac, jedva dišući.

Antek se vrati bez ijedne riječi, baci na tačke surku i cipele, prihvati ih krepko i stade ih gurati tako žustro, da je točak zacvilio i digla se prašina. Židov je gackao kraj njega hvatajući zraka zadisanim prsima i govorio nukajući:

— Samo do šume, tamo je put dobar, nije daleko, dat ću vam čitav desetak.

— Turi ga sebi u nos! Glupane, baš mi je stalo do tvog desetaka! Evo, kako ti čivuti misle, da je sve na svijetu samo za novce.

— Ne ljutite se, ja ću vam dati lijepe pjetliće za djecu, ne? a možda konaca, igala, vrpce kakve? Ne? A možda žemičke, bonbone, perece ili još što? Ja imam svega. A možda biste kupili paklić duhana? Ili da vam dam čašicu fine rakije? Ja imam za sebe, ali radi poznanstva. Tako mi savjesti, samo radi poznanstva.

Zakašljao se, tako da su mu se oči izbuljile, a kad je Antek malko usporio korak, prihvati se uz tačke i vukao se pogledavajući u njega suznim očima.

— Bit će dobra godina, raž je već pala u cijeni — započe on drugi razgovor.

— A ako ne rodi, onda opet manje plaćaju. Uvijek na štetu gazdama.

— Lijepo je vrijeme dao dragi Bog, zrno je već suho — zdrobi klas i stade griskati zrno.

— Dabogme, smilovao se Gospodin Isus, pa je ječam već propao.

Razgovarali su tako polako o ovom i o onom, dok ne dođoše i na skupštinu, za koju je židov znao, jer reče, ogledavajući se bojažljivo naokolo:

— Znate, još je zimus načelnik sklopio ugovor s jednim majstorom da podigne školu u Lipcu. Moj je zet posredovao.

— Još zimus? Prije glasovanja? što vi to govorite!

— Zar je trebao pitati za dopuštenje? Zar on nije gazda u svom kotaru?

Antek se stade raspitivati, jer je židov znao različite zanimljive stvari i rado je odgovarao, a na kraju reče pomirljivo:

— Tako mora biti. Gazda živi od te zemlje, trgovac od trgovine, vlastelin od majura, pop od župe, a činovnik od sviju. Tako mora biti i tako je dobro, jer svatko treba pomalo da živi. Zar nije tako?

— Čini mi se, da nije stvar u tome, da jedan guli drugoga, nego da svatko živi pošteno, kako je Bog zapovjedio.

— Što se tu može? Svatko živi kako može.

— Znam, svatko samo sebi grabi i zato je zlo.

Židov je samo klimao glavom, ali mislio je svoje.

Stigoše baš do šume i do tvrđega puta, pa Antek spusti tačke, kupi za cijeli złoty bonbona za djecu, a kad mu židov poče zahvaljivati, otrese se:

— Glupane, pomogao sam ti, jer mi se tako svidjelo.

Krene oštrim korakom prema Lipcu kroz blagu hladovinu, jer je granato drveće tako zaslanjalo put, da se samo kroz sredinu vidio trak neba, a po zemlji se iskrila drhtava rijeka sunca. Šuma je bila stara i visoka, hrastovi, borovi i breze stiskali su se u gustom izmiješanom sklopu, a nisko se uz debela debla priljubio sitan narod lijeske, jasike, borovice i grabova, mjestimice se pak gajevi smreka ponosno isprsivali penjući se lakomo prema suncu.

Na putu su još nagusto bljeskale kaljuže od jučerašnje bure i ležale polomljene vršike i grane, a gdjegdje bi se vitko drvo, iščupano iz korijena, pružilo poprijeko kao truplo. Bilo je posve tiho, svježe i mračno, mirisalo po plijesni i gljivama, drveće je stajalo nepomično, kao da se zagledalo u nebo, a kroz guste krošnje prodiralo je gdjegdje sunce pužući poput zlatnih pauka po mahovini, po crvenim jagodama, razasutim po blijedoj travi kao sasirene kaplje krvi.

Anteka je tako zaokupila hladovina i duboki mir šume, da je sjeo negdje kraj drveća i nehotice zadri-

jemao. Probudio ga tek topot konjski i brektanje, a kad je ugledao vlastelina, koji je jahao, pristupi k njemu.

Pozdraviše se obično, kao susjedi.

— Baš ljudski peče, zar ne? — započe vlastelin gladeći nemirnu kobilu.

— Pripiče, za nedjelju dana trebat će izaći s kosom.

— U Modlici već ruše raž, da je milina.

— Tamo je pjeskovito, ali ljetos je svuda žetva ranija.

Vlastelin ga zapita za skupštinu u kancelariji, pa kad je čuo sve, kako je teklo, široko otvori oči od začuđenja.

— I vi ste tako glasno, otvoreno zahtijevali poljsku školu?

— Rekoh; usta moja nisu sara od čizama.

— I da ste se usudili s tim izaći pred načelnika, no, no!

— U zakonu piše jasno, imao sam pravo.

— Ali kako vam je palo na pamet, da tražite poljsku školu?

— Kako! Pa Poljaci smo, nismo Nijemci ili što drugo.

— A tko vas je na to nagovorio? — zapita tiše i prigne se k njemu.

— A i djeca bez učitelja dolaze k pameti — odvrati on okolišajući.

— Vidim, da se Rok ne vrze badava po selima — nastavi on isto tako.

— I zajedno s vašim stricem, koliko mogu, upućuju narod — reče s naglaskom, gledajući mu bistro u oči. Vlastelin se makne nekako uznemireno, pa poče govoriti o nečem drugom, no Antek je naumice skretao govor na tu stvar i na različite seljačke nevolje jadi-

kujući neprestano na neprosvijetljenost i osamljenost, u kojoj narod živi.

— Zato, što nikoga ne slušaju! Dobro znam, kako ih svećenici prosvjetljuju, kako ih pozivaju na rad, ali sve je to bob o zid.

— Eh, prodika toliko pomaže, koliko tamjan mrtvacu.

— Nego što? Umudrio si se, vidim, u kriminalu — dobaci kroz zube, a Antek sav pocrveni, žmigne očima, ali odvrati mirno:

— Umudrio sam se, da, jer znam, da su svemu kriva gospoda.

— Ludorije govoriš, a koje su ti zlo učinili?

— To, što su se za poljskih vremena toliko brinuli za narod, da su ga bičem gonili i tlačili, a samo su po balovima igrali i proigrali su cijeli narod, pa sada treba sve početi od početka, iznova.

Vlastelin, kako je bio nagle ćudi, razljutio se i poviče:

— Čuvaj se, ti seljačka prostačino, ne diraj ono, što su gospoda radila, bolje bi bilo da se brineš za đubre i vile, razumiješ li? A jezik drži za zubima, da ti ga ne bi prikratili!

Pucne bičem i potjera, te su u kobili zabubnjala jetra.

Antek pak krene svojim putem, isto tako ljut i uzbuđen.

— Pasji nakot! — mrmljao je srdito. — Svijetla gospoda, majku im pasju! Kad mu je trebala seljačka milost, bratimio se sa svakim. Mrcina! Ne vrijedi ni koliko jedna pečena uš, a druge zove seljačkim prostačinama! — bijesio se udarajući od srdžbe nogom po muhomorkama, što su rasle po putu.

Već je izlazio iz šume na topolov put, kad odjednom začuje regbi poznate glasove. Obazre se pozorno:

kraj križa se u hladu brezâ stisla neka zaprašena kola, a nakraj šume stajao je orguljašev Jasio s Jagusiom.

Protare oči, jer je bio uvjeren, da mu se prividjelo, ali ne, stajali su jedva nekoliko koraka dalje od njega, gledali su jedno u drugo i neobično su se srdačno smijali.

Veoma se začudi, napne uši, ali premda je čuo glasove, nije mogao složiti ni razabrati ni jedne riječi.

— Vraćala se iz šume, on se vozio, i sastali su se — pomisli, ali u taj ga tren nešto ujede za srce, rastuži se, a potmula, bolna sumnja stegne ga negdje u utrobi.

— Nije drugo, dogovorili su se! — ali kad je ugledao Jasiovo svećeničko ruho i njegovo tako nekako sveto lice, umirio se i odahnuo je s beskrajnom olakšicom, samo nije mogao shvatiti, zašto se Jagusia tako nacifrala, ako je pošla u šumu? i zašto su tako plave te njene blistave oči? zašto joj se tako brzo miču crvene usnice i zašto iz nje odsijeva tolika radost? Pratio ju je vučjim, gladnim očima, kad je ona isprsujući svoje nabrekle grudi pružala košaricu, iz koje je Jasio izabirao jagode, sam ih jeo i njoj ih u usta metao...

— Gotovo da je već pop, a igra se kao balavče kakvo — šapne samilosno i žustro krene prema kući. Sudeći po suncu mora da je bilo vrijeme južini.

— Dok ne taknem tu zanokticu, dotle i ne boli! — pomisli o Jagusi. — A kako je samo lakomo gledala u njega, gotovo da ga pojede. Pa neka, neka...

Zalud se otresao, zanoktica ga je ljuto pekla.

— A od mene bježi kao od kuge kakve. Dabogme, novo sito na klin; sva je sreća, što s Jasiom ne će ništa izraditi — ljutio se sve većma — ali neka je ženska kao kuja, poletjet će za svakim, tko zafićukne.

Žurio se brzo, no nije mogao da potisne te gorke uspomene; neki su ljudi prolazili kraj njega, ali on nije nikoga ni pogledao. Umirio se tek pred selom, kad

je ugledao orguljašicu kako sjedi nad jarkom s čarapom u rukama, najmlađe se pred njom valjalo na pijesku, a jato očupanih gusaka čupkalo je travu među topolama.

— Čak ovamo stigoste s guskama? — zaustavi se i poče brisati uznojeno lice.

— Izašla sam ususret Jasiu, svaki čas će stići.

— Mimoišao sam ga kraj šume.

— Jasia! dakle već dolazi? — vikne ona i skoči na noge. — Burkice! buri, buri, a gdje ste, u šteti? gdje ste? — zaviče, jer su guske nekako nenadano dospjele u raž, što je bila uz put, i stadoše je nemilice mlatiti.

— Kola su stajala kraj križa a on je razgovarao s nekom ženskom.

— Zacijelo je sreo nekog poznatog, pa razgovaraju. Odmah će stići. Valjano momče, ni tuđega psa ne će pustiti, a da ga ne pomiluje. A koga je to sreo?

— Nisam vidio dobro, ali čini mi se, da je bila Jagusia — a kad je primijetio, da se stara nekako nevoljko namrštila, dobaci sa značajnim smiješkom: — Nisam prepoznao, jer su mi se izgubili s očiju negdje u šikarju... zacijelo zbog vrućine...

— O svi sveti Gospodnji! što vam pada na pamet, da će se Jasio upuštati s takvom...

— Dobra je kao i druge, a možda je i bolja! — razljuti se on žestoko.

Orguljašica stade brže plesti čarapu zagledavši se nekako pomno u pletivo. — Jezik ti otpao, da Bog da, spletkaru jedan — pomisli duboko povrijeđena. — Jasio da se takvom curetinom... gotovo je već pop... — Ali sjeti se raznih popovskih priča i spopadne je nemir, počeše se po glavi pletaćom iglom i odluči da opširnije stvar ispita, no Anteka više nije bilo, ali zato se na putu, od strane šume, digao oblak prašine i valjao se sve brže, nije prošlo ni koliko traje Zdrava Marija. a Jasio je grlio majku iz sve snage i mucao srdačno:

— Mamice draga! Mamice!

— O, sveci Gospodnji! Zagušit ćeš me! Pusti me, zmaju, pusti! — a kad je popustio, stade ga ona grliti. ljubiti i milovati ga razdraganim očima.

— Kako te izgladnješe, mrvice moja! Tako si blijed, sinčiću! Tako mršav!

— Juha od svete vode ne goji! — nasmije se on cupkajući brata, koji je cvilio od radosti.

— Ne boj se, ja ću te već pothraniti — šapne ona milujući ga nježno po licu.

— Hajdemo, mamice, kolima, prije ćemo biti kod kuće.

— A guske? O, sveci Gospodnji, opet su u šteti!

On skoči, da ih potjera, jer su se domogle raži, ljuštile su klasje, da je bilo milota, a zatim posadi brata u kola i goneći guske pred sobom pođe sredinom puta pripovijedajući o putu.

— Gledaj ga, kako se mali zamusao! — primijeti ona pokazujući na maloga.

— Dočepao se mojih jagoda. Jedi, Staś, jedi! Sreo sam u šumi Jagusiu, vraćala se iz jagoda i malko mi je nasula... — zarumeni se stidljivo.

— Baš mi malo čas reče Boryna, da vas je sreo...

— Nisam ga vidio, mora da je prošao negdje stranom.

— Dijete moje, na selu ljudi vide kroz zidove, pa i ono, što nije ni bilo! — reče s naglaskom i spusti oči na nemirne pletaće igle.

Jasio kao da nije razumio, jer čim je opazio jato golubova, što je letjelo nisko nad žitom, baci se za njima kamenom i poviče veselo:

— Odmah se pozna po gojaznim trbusima, da su župnikovi...

— Mir, Jasio, mogao bi još tko čuti! — ukori ga ona blago, sanjareći u mislima, kako će on jednom postati župnik, a ona će se skloniti k njemu pod svoje stare godine, da dotraje dane svoje u miru i sreći.

— A kad će doći Felek na ferije?

— Zar ne znate, da su ga uhapsili?

— Sveci gospodnji! Uhapšen! a što je skrivio? A ja sam uvijek govorila i nagoviještala, da će on zlo svršiti! Nevaljalac, baš bi bio dobar za kakvog pisarčića, ali mlinarevima se prohtjelo, da od njega naprave doktora! A tako su se njime ponosili, tako su nos uzdigli, a sad im je sinak u kriminalu, eto im radosti! — sve se tresla od neke osvetljive radosti.

— Ne, to je nešto sasvim drugo. On sjedi u citadeli.

— U citadeli, onda mora da je nešto zbog politike — snizi ona glas.

Jasio nije znao ili nije htio odgovoriti, a ona plašljivo šapne:

— Mrvice moja, samo se ti ni u šta ne miješaj.

— Kod nas se ne smije ni govoriti o takvim stvarima, odmah bi istjerali.

— Dakle vidiš! Istjerali bi te pa ne bi postao pop! Ja bih umrla od sramote i jeda! Bože moj, smiluj nam se!

— Ne bojte se za mene, mama.

— Valjada razumiješ, kako se mučimo i radimo, samo da vama bude malo bolje. Sam znaš, kako je teško, toliko nas je u kući, a dohoci su sve manji, pa da nema to malo zemlje, uz našeg župnika morali bismo od gladi poumirati. Znaš, sada se župnik sam pogađa sa seljacima za vjenčanja i za pogrebe, on sam, je li to još tko čuo! veli, da je tata ljude gulio! Kakav je to dobročinitelj iz tuđega džepa.

— A zbilja je gulio — lane on bojažljivo.

— Što ti! Proti ocu svom ćeš se dizati? proti rođenom ocu! A ako je gulio, za koga je gulio? Nije za sebe, nego samo za vas, za tebe, za tvoju nauku — zastenje ona bolno.

Jasio je stade moliti za oproštenje, ali ga prekine neko sitno zvonjenje, što je dolazilo negdje od strane jezera.

— Čujete li, mama? To zacijelo ide župnik k bolesniku s Gospodinom Isusom.

— Brže, to zvone na pčele, da ne pobjegnu, mora da se roje u župnom dvoru. Župnik sada više mari za svoga bika i za pčelinjak nego za crkvu.

Baš su stigli do groblja, kad se odjednom na njih prospe zujanje i šum, te je Jasio jedva dospio da poviče na kočijaša:

— Pčele! držite konje, jer će se preplašiti.

Nad crkvenim je trgom brujao golemi roj, dizao se uvis kao zvučni oblak, kružio tražeći podesno mjesto, spadao niže lebdeći među drvećem, a za njim je jurio pop samo u hlačama i košulji, bez šešira, sav zadisan, mašući neprekidno kropilom, a Ambrozije je, šuljajući se postrance, po hladu, ustrajno zvonio i vikao. Optrčali su nekoliko puta trg ne usporivši ni na časak trku, jer su se pčele spuštale sve niže, kao da su kanile pasti na koju kuću, djeca su već istrčala ispred zidova, no one se odjednom malko podigoše i krenuše ravno na Jasiova kola. Orguljašica vrisne, podigne suknju preko glave i čučne negdje u jarak, konji se stadoše trzati, kočijaš skoči i zakrije im oči, guske se razletješe, samo je Jasio stajao mirno uzdignute glave, roj se naglo zavrti tik nad njim i krene ravno na toranj.

— Vode! — zaurla župnik i zakaše za njima, stigne ih izbliza i tako ih poškropi, da nisu više mogle mahati mokrim krilima, pa počeše sjedati na prozor tornja.

— Ambrozije! ljestve, sito, samo brže, jer će pobjeći! Miči se, šepavče! Kako si, Jasio, zapali žeravicu u kadionici, treba ih dimom omamiti, pa će se umiriti! — vikao je grozničavo, a nije prestao da škropi po roju, što se spuštao, pa nije prošla ni Zdrava Marija, već su ljestve stajale uz toranj, Ambrozije je zvonio, Jasio dimio iz kadionice kao iz dimnjaka, a pop se penjao uz ljestve i dosegnuvši pčele švrljao među njima tražeći maticu.

— Tu je! Hvala Bogu, sada mi više ne će pobjeći! Zakadi, Jasio, odozdo, jer se razilaze! — zapovijedao je zgrćući golim rukama pčele; ništa se nije bojao, premda su mu posjedale na glavu i lazile po licu, samo ih je, govoreći im nešto, sabirao u sito i sabirao, jer je roj bio ogroman.

— Pazite! bune se, mogu ubosti! — upozoravao je silazeći s ljestava, okružen cijelim oblakom, koji se kovitlao nad njim zujeći i šumeći, a kad je sišao na zemlju, ponese sito pred sobom tako važno i svečano kao sakramenat, Jasio je kadio mašući kadionicom, Ambrozije zvonio škropeći na mahove, i u takvoj procesiji pođoše u pčelinjak iza župnoga dvora, gdje je u posebnoj ogradi stajalo desetak i više košnica, koje su zujale, kao da se u svakoj roj rojio.

A kad se pop latio razmještanja pčela, Jasio, već prilično gladan i umoran, kradom ode kući.

Dabogme, razveselili su se neizmjerno njegovom dolasku, a koliko je bilo pištanja, cjelivanja i pitanja, to se i ne može iskazati, no čim je prošla prva radost, posadiše ga za stol i stadoše mu nositi svakovrsne đakonije i primicati i dosađivati i nuditi da jede, te se cijela kuća tresla od vriske i trke, jer su svi odjednom htjeli da ga posluže i da budu što bliže uz njega. Baš u takvu graju bane sav zadisan Grzela,

knežev brat, pitajući uznemireno, nisu li vidjeli Roka? Ali nitko ga nije vidio.

— Ne mogu ga nigdje naći — jadikovao je zabrinuto i, ne upličući se u razgovor, pojuri dalje da traži po kućama, a čim je on otišao, pozvaše Jasia u župni dvor. Otezao je, oklijevao, ali je morao poći.

Župnik je čekao u hodniku uz užinu, očinski ga izljubio, pa, posadivši ga uza se, reče veoma ljubezno:

— Veselim se, što si došao, imat ću s kim da molim brevijar! Ali, znaš li, koliko imam ovogodišnjih rojeva? Petnaest! A jaki su kao stari, neki su već napunili medom četvrt košnice! Narojilo ih se više, zapovjedio sam Ambroziju da pazi na pčelinjak, ali on je, magarac, zaspao, a pčelice frr... u šumu. A jedan mi je roj ukrao mlinar! No, velim ti, da je ukrao! Pobjegle su na njegovu krušku, a on ih pokupio kao svoje i ni da čuje da vrati! Ljuti se radi bika, pa mi se osvećuje, kako može, tat jedan! Jesi li već čuo za Feleka? Ovi gadovi bodu kao ose, š! — zastenje tjerajući maramicom od sebe muhe, što su mu neprestano padale na ćelu.

— Samo to, da sjedi u citadeli.

— Da se barem tako svrši! Gotov je sada, a? A govorio sam i razlagao sam, no nije slušao, magarac jedan, pa sada ima bal. Stari je glupan i luđak, ali Feleka je šteta, sposoban je to gad, latinski zna ekspedite, da ni biskup ne bi znao bolje. Što ćeš, kad mu se u glavi muti i hoće da ide s motikom proti suncu... A rečeno je: kako je ono... aha! što nije slobodno, ne diraj, a što je zabranjeno, zaobiđi izdaleka. Krotko jagnje dvije ovce sisa... da... — nastavi tiše i sve slabije, braneći se od muha. — Zapamti to, Jasio! No, kad velim: zapamti! — objesi glavu spuštajući se u duboki fotelj, ali kad je Jasio ustao sa stolca, on otvori oči i promrmlja: — Izmoriše me pčelice! A dođi svako veče na brevijar. Nego pazi na sebe i ne prijateljuj sa seljacima, jer tko se miješa s mekinjama, pojedu ga svinje! No, kad velim: pojedu i kraj! — zastre ćelu maramom i dobrano zahrče.

Bit će da je isto tako mislio i orguljaš, jer kad je sluga odveo konje na pašu, a Jasio skočio na jednoga konja, stari poviče:

— Odmah da si sjahao! Ne pristoji se, da svećenik jaše na neosedlanu konju i da se upušta s konjarima.

Strašno je želio jahati, ali sišao je kao pokisnut, pa kako je već padao mrak, pođe iza vrtova da izmoli večernje molitve, ali zar se mogao sabrati, kad je neka djevojačka pjesma ozvanjala negdje nedaleko, a babe su klepetale u nekom voćnjaku, te je svaka riječ letjela po rosi, a djeca su vrištala kupajući se u jezeru, odnekle pak zazvoni smijeh, pa rikanje krava, a popove su biserke kreštale iza glasa, cijelo je selo brujalo različitim glasovima kao kakva košnica puna zujanja, pa se neprestano bunio, a kad je napokon uhvatio nit i kleknuvši uz raž upro moleći oči u zvjezdano nebo i uzdigao dušu nekuda u svemir, provali iz sela tako strahovita vika, kuknjava i psovke, da je pohrlio kući sav uplašen i uznemiren.

Majka je baš izašla da ga pozove na večeru.

— Što se to tamo dogodilo? Tuku se, što li?

— Józef Wachnik vratio se iz kancelarije malko pripit i potukao se sa svojom. Davno je zavrijedila da dobije valjanih batina. Ne boj se, ništa joj ne će biti.

— Ali urla kao da kožu s nje deru.

— Obično babje deranje. Da je mlati batinom, šutjela bi. Uzvratit će mu ona već sutra za to, uzvratit će! Hodi, mrvice, jer će se večera ohladiti.

Jedva da je taknuo jelo, i osjećajući se veoma umoran, legne odmah da spava. Ali sutradan, čim je sunce granulo, bio je već na nogama. Obišao je polje, donio konjima djeteline, dražio popove purane, da su zablebetali, pozdravio pse, te su gotovo lance potrgali od radosti, prosuo golubima zrnja, pomogao mlađem bratu istjerati krave, nasjekao drva za Michała, istražio u voćnjaku margaretske kruške, koje su već dozrijevale, poigrao se sa ždrebetom i bio svuda i sve je pozdravljao cjelivajući sve očima, kao srdačne prijatelje, kao braću rođenu, pa i sljezove posute cvijetom, pa i prasce, što su se sunčali, pa i koprive i drač, što se pritajio uz plot, te je majka, prateći ga zaljubljenim pogledima, šaptala s blagim smiješkom:

— Luđače jedan! luđače!

A on je obilazio i sjao se kao taj srpanjski dan, vedar, nasmijan, sunčan, nabujao toplinom i obuhvatajući cijeli svijet ljubećom dušom, no, čim je zazvonilo zvonce, ostavi sve i potrči u crkvu.

Župnik izađe da odsluži zavjetnu misu, pred njim je išao Jasio u novoj roketi s novim crvenim vrpcama, orgulje zasviraše prebirući bučan napjev, s kora se podiže debeli glas, od kojega zadrhtaše svijeće, nekoliko osoba klekne pred oltarom — i počela se služba božja.

Jasio, premda je služio kod mise, a za vrijeme stanke se žarko molio, ipak je primijetio Jagusiu, koja je klečala malko postrance, i, čim bi podigao glavu, ugledao bi njene modre, sjajne oči uprte u njega, i pritajeni smiješak na rastvorenim, crvenim usnicama.

Odmah iza mise uze ga pop u župni dvor i posadi ga da piše, pa je tek poslije podne mogao da se otrgne i da u selu pohodi znance.

Prvo je naišao Kłębovima, jer su oni stanovali najbliže, tek preko puteljka, ali u kući nije zatekao nikoga, samo se u trijemu, što je bio širom otvoren, nešto u kutu micalo, a neki glas zahropće:

— To sam ja, Agata! — podigne se i raširi ruke od čuda — Isuse, pan Jasio!

— Lezite mirno. Jeste li bolesni? — zapita on zabrinuto i primaknuvši panjić sjedne blizu, jedva razaznavajući njeno kao zemlja usahlo lice.

— Samo još čekam na milosrđe Gospodnje — glas joj je svečano zvučao.

— A što vam je?

— Pa ništa. Smrt u meni raste i na žetvu čeka. Kłębovi me uzeše k sebi, da kod njih umrem, pa molim se i strpljivo iščekujem onaj čas, kad će pokucati smrt i reći: hodi, izmučena dušo!

— Zašto vas ne prenesu u sobu?

— Eh, dok nije vrijeme, zašto da im zapremam mjesto... i tako su morali izvesti tele iz trijema. Ali obećali su mi, da će me u posljednji moj čas prenijeti u sobu, na postelju, pod slike, i da će mi svijeću zapaliti... i svećenika dovesti... a onda će me u svečano ruho obući i gazdinski će pogreb prirediti. Dabogme, dala sam za sve... a čestita sirotinja možda mi ne će krivicu nanijeti. Ne ću im dugo tu smetati, ne... i pred svjedocima su mi obećali, pred svjedocima.

— A zar vam nije dosadno tako samoj? — glas mu je bio prožet tugom i suzama.

— Posve mi je dobro, mladi gospodine. Zar se malo svijeta vidi kroz vrata? Netko prođe putem, netko negdje progovori, netko i zaviri, netko dobaci po koju dobru riječ, baš kao da obilazim selom. A kad svi krenu na posao, onda kokoške čeprkaju po smeću, marva se oglasi iza zida, zavire psi, vrapci

padnu u trijem, sunce malko zasvijetli pred zalazom, a kadgod kakav obješenjak baci grudu zemlje, i dan tako prođe, a da čovjek i ne zna, kako. A noću mi također dolaze, dabogme... i ne jedni...

— A tko to? Tko? — zaviri izbliza u njene otvorene ali regbi slijepe oči.

— Pa oni moji, što su već davno pomrli, pa ti rođaci i znanci. Pravo vam kažem, mladi gospodine, dolaze... A jednom — šapne sa smiješkom neizrecive sreće i blaženstva — došla mi je Gospa i rekla tiho: Lezi samo, Agato, Gospodin Isus će te nagraditi!... Sama częstochowska, odmah sam je prepoznala... bila je u kruni, u plaštu, sva u zlatu i u koraljima. Pomilovala me po glavi i rekla: Ne boj se, sirotice, bit ćeš prva gazdarica u dvoru nebeskom, bit ćeš gospođa, vlastelinka...

I tako je ćućorila starica kao ptičica prije no što će zaspati, a Jasio, nagnut nad njom, slušao je i gledao kao u neku zagonetnu dubinu, gdje nešto tajanstveno krklja i govori i svjetluca, i tako se zbiva nešto, što razum čovječji ne shvaća. Postalo mu nekako strašno, ali nije mogao da se otkine od te mrvice ljudske, od te izgorjele vlati, koja dršćući kao zraka, što se gasi u mraku, još sanja o danima novoga života. Prvi je put u životu tako izbliza zavirio u čovječji neumoljivi udes, pa nije čudo, da ga je zahvatio veliki strah, da mu je tuga stegla dušu, suze mu zalile oči, samilosno saučešće prignulo ga k zemlji, a vruća se molitva sama digla s drhtavih usana.

Stara se osvijesti i podigavši glavu šapne u zanosu:

— Anđeo presveti! popić moj predragi!

On je iza toga još dugo stajao kraj nekoga zida grijući se na suncu i radujući oči tim vedrim danom i životom, što je oko njega vrio.

Jer što to čini, što tamo neka duša čovjekova cvili u pandžama smrti!

Sunce nije zato prestalo sjati, žito je šumilo, bijeli su oblaci plovili visoko, visoko, djeca su se igrala po putu, rumenile su se po voćnjacima jabuke dozrijevajući, u kovačnici su udarali čekići, da se orilo duž cijeloga sela, netko je kola spremao, netko kosu okivao spremajući se za žetvu, mirisao je hljeb svježe pečen, brbljale su žene, po plotovima se sušile marame, ljudi su se vrzli po poljima i oko kuća, kao uvijek, koliko je dana bilo u godini, premetao se rod ljudski kroz brige i poslove i ne misleći, tko će se od njih prvi strovaliti s obale.

Kao da bi itko od toga nešto imao.

Jasio se dakle brzo otresao tuge i pošao u selo.

Sjedio je neko vrijeme uz Mateuša, koji je Stachovu kuću digao već do vrha; stao je kraj jezera s Płoszkinom, koja je bijelila platno; pohodio je bolesnu Józku; naslušao se jadikovka kneževe žene; zavirio u kovačnicu, kako kovač čeliči kose i izrezuje oštrice na srpovima; zavirio je i u vrtove, gdje je radilo najviše djevojaka i žena, a svuda su se obradovali videći ga, pozdravljali su ga prijateljski i gledali u njega s velikim ponosom: jer to je bilo lipčansko dijete, pa regbi u srodstvu sa svima.

A tek naposljetku naišao je k Dominikovoj; stara je sjedjela pred kućom i prela vunu, on se začudio, jer su joj oči bile zavezane.

— Prstima pipam i znam, kakva je nit, tanka ili deblja — reče ona, veoma vesela, što ju je pohodio, pa zovne Jagusiu, koja je bila nečim zaokupljena u dvorištu.

Dotrčala je odmah, slabo obučena, jer je imala na sebi samo suknju i košulju, ali kad je ugledala Jasia, zastre grudi rukama i pocrvenjevši kao višnja uteče u kuću.

— Jaguš, iznesider mlijeka, neka se pan Jasio malko osvježi!

Doskora ona iznese punu teglu mlijeka i lončić, glavu je već povezala maramom, ali bila je tako nekako stidljiva, da su joj ruke drhtale kad je uzela da natoči mlijeka i čas je bila blijeda čas crvena, a nije se usudila da podigne oči.

I cijelo vrijeme nije se oglasila nijednom riječju, a tek kad je pošao, otpratila ga do puta gledajući za njim, dok joj se nije izgubio s očiju.

Nešto ju je neiskazano gonilo za njim i tako ju je strašno vuklo, da je otrčala u voćnjak, ne bi li odoljela kušnji, uhvatila se objeručke za neko drvo i pritisla se uz drvo stojeći gotovo bez daha i bez svijesti, pokrivena kao plaštom granjem, koje se objesilo puno jabuka; stajala zaklopljenih vjeđa, sa smiješkom pritajenim u kutu usana, puna sreće a istodobno i bojazni, i puna nekih slatkih suza i milog drhtanja, kao onda, kad je gledala u njega kroz prozor one proljetne noći.

Ali kao da je i Jasia nešto vuklo k njoj, jer je kadšto nailazio k njima bez naročita razloga, samo na kratak čas, odlazio je čudnovato radostan, a kako ju je viđao svaki dan u crkvi gdje kleči uvijek preko cijele mise, tako zadubena u molitvu i kao blažena, pogledavao je u nju sa slatkim ganućem, a i spomenuo bi kadšto tu njenu pobožnost.

Majka bi samo slegla ramenima.

— Ima i za što da moli Boga, da joj oprosti, ima...

Jasio je imao dušu čistu kao najbjelji cvijet, pa nije razumio primjedbu, a kako je dolazila k njima i kako su je svi u kući voljeli, a vidio je, kako je bila pobožna, to mu nije pala na pamet nikakva sum-

nja; začudio se samo sada, što još ni jedanput nije bila kod njih, otkako je on došao kući.

— Baš sam poslala po nju, ima mnogo da se rolja — odvrati majka.

I doskora je došla tako nacifrana, da se Jasio začudio.

— Što je, idete li na svadbu?

— Možda su vam poslali prosce s vudkom? — zapišti jedna od orguljaševih djevojčica.

— Da se samo tko usudi, otjerala bih ga bez traga! — nasmije se ona i pocrveni kao ruža, jer su svi gledali u nju.

Stara je odmah potjera da rolja, a za njom poletješe orguljaševe kćeri zajedno s Jasiom i doskora nastade takvo veselje, da su praskali u smijeh radi makar kakve sitnice i vriskali tako, da ih je orguljašica morala ukoriti:

— Mir, vi svrake! Jasio, bolje bi bilo da odeš u vrt, ne priliči ti, da se tu ceriš.

— On, hoćeš-ne ćeš, uzme knjigu i pođe, kao obično, u polje i tamo je negdje daleko iza sela, na međama, pod kruškama, na mrginjima sjedio zadubeu u čitanje ili samo duboko zamišljen.

Ali Jagusia je dobro znala za ta samotna skrovišta, dobro je znala, gdje da ga traži čeznutljivim očima, kuda da se prenosi k njemu makar samo radosnom mišlju; kružila je oko njega kao leptir u kružnici svijetla i morala je kružiti, tjeralo ju je k njemu nesavladivo i vuklo tako neodoljivo, da se već bez misli prepustila volji te neke slatke sile, predala se kao zapjenjenim vodama, što su je nosile u neki isanjani svijet sreće, predala se svom dušom i srcem, a da nije ni pomislila, na koju će ju obalu iznijeti, ni na kakvu sudbinu.

I kad bi u kasnu noć lijegala da spava, i kad bi ranom zorom ustajala s postelje, uvijek joj je srce jednom molitvom drhtalo:

— Vidjet ću ga opet! vidjet ću ga!

A više puta, dok je klečala pred oltarom, a svećenik izišao s misom, pa zasvirale orgulje ganutljivim napjevom, dahnuo dim tamjana i zadrhtao vreli šapat molitve i kad se molećim očima zagledala u Jasia, koji je, u bijelom ruhu, vitak, lijep, sklopljenih ruku prolazio kroz taj dim i kroz boje, što su padale s prozora, onda joj se činilo, da je živi anđeo sišao sa slike i da evo sada lebdi prema njoj sa slatkim smiješkom... ide... da se raj otvara u njenoj duši, padala je nice, u prah, pritiščući usnama mjesto, gdje su stupile stope njegove i, zanesena ushitom, pjevala je svom snagom sreće čovječanske:

— Svet! Svet! Svet!

A više puta i misa se svršila i ljudi se porazilazili i Ambrozije je u praznoj crkvi zvonio ključevima, a ona je još klečala zagledana u prazno mjesto, gdje je prije stajao Jasio, u molitvi opojnosti presvete tišine, te radosti, koja buja do boli, tih suza, što su joj same iz očiju tekle kao puna, teška i prečista zrna.

I ti su dani bili za nju kao neprekidni blagdan, kao svečano proštenje u stalnoj radosti mise, koja se bez prestanka služila u njenoj duši, jer kad bi pogledala u polje, tim joj je zvonilo dozrelo klasje, zvonila prepečena zemlja, zvonili voćnjaci pognuti pod teretom voća, zvonile daleke šume i ti putujući oblaci i ta presveta hostija sunca uzdignuta iznad svijeta, a sve je pjevalo zajedno s njenom dušom jednu nebosežnu himnu zahvalnosti i radosti:

— Svet! Svet! Svet!

Hej, kako je lijep svijet, kad u njega gledaju zaljubljene oči!

A kako je čovjek tek jak u taj sveti čas! S Bogom bi se porvao, smrti bi se oteo, i sudbini bi se usprotivio. Život mu je jedna radost, a brat mu je i najbjedniji stvor! Pred svakim bi danom kleknuo zahvaljujući, svaku bi noć blagosiljao i na svakom bi mjestu sve porazdijelio bližnjima ostajući i dalje bogataš, a sveudilj mu pridolazi snaga, milovanje i dani sve divniji.

Duša mu lebdi nad svjetovima, visoko, gleda u zvijezde iz blizine, drsko seže do neba, sanja o vječnoj sreći, jer joj se čini, da više nema ni granice ni zapreke njenoj snazi i ljubavi.

Tako se i Jagusi činilo u to vrijeme ljubavi.

Prolazili su obični dani, dani napornog spremanja za žetvu, a ona je radila pjevajući kao ševa, neumorno radosna i svadbeno rascvjetana kao ona ruža u njenom vrtiću, kao oni sljezovi vitka, i kao onaj cvijet na božjem prigonu, moćna i tako privlačiva, tako zamamna zažarenim očima, tako neprestano nasmiješena, da su je i stariji pratili očima, a momci se počeše opet oko nje vrtjeti i uzdišući zastajkivati pred njenom kućom, no ona je svakoga otpravila.

— Da pustiš korijenje u zemlju, ništa ne ćeš dočekati stojeći — rugala se.

— Svakoga ismijava! A ponosna je kao kakva spahijnica! — tužili su se pred Mateušem, koji bi samo tužno uzdahnuo, jer je on samo toliko uspio, da je mogao nekako podveče razgovarati s Dominikovom i gledati u Jagusiu, koja se po sobi kretala i slušati njeno pjevuckanje. Gledao je i prisluškivao tako željno, da je odlazio sve mrkiji i sve je češće zavirivao u krčmu, a kod kuće bi onda pravio rusvaj. Dakako, najvećma bi stradala Tereska, koja se jedva micala od jeda, pa kad je jednom srela Jagusiu, okrenula joj je leđa i pljunula.

Ali Jagusia, zagledana nekud preda se, prošla je, a da je nije ni vidjela.

Tereska, ljutita, okrene se prema djevojkama, što su prale na jezeru:

— Jeste li vidjeli, kako je gorda! Prođe, a ne pogleda nikoga.

— A nacifrana, kao da će na proštenje.

— Cijelo dopodne sjedi i češlja se.

— I samo kupuje vrpce i đinđuhe — dometnuše zavidno, jer su je opet od nekog vremena, čim bi se javila na selu, pratili babji pogledi oštri kao pandže i otrovni kao guje. Uzimale su je na jezičine svakom prilikom i ogovarale da Bog sačuva, jer joj nisu mogle oprostiti, što se oblačila kao nijedna druga i što je od svih bila ljepša, a da i ne spominjemo ono, što je radila s momcima.

— Uznosi se nad druge, da je to teško podnijeti!

— I oblači se kao vlastelinka, a odakle to smaže?

— Eh, a zašto joj je knez u milosti?

— Vele, da i Antek ne škrtari — šaputale su gazdarice jedna drugoj na uho, kad su se sastale u Płoszkinoj ljesi.

— Antek mari za nju koliko pas za petu nogu — dometne Jagustynka — tamo je sada neka druga prilika! — nasmije se tako prefrigano, da je stadoše preklinjati svim svetinjama, ali ona ne izbrblja ništa, nego im samo reče na kraju:

— Ja spletke ne raznosim. Imate oči, pa izvidite same.

I nekako od tog doba stotinu očiju još je budnije uhodilo Jagusin svaki trag kao goniči kad love zeca.

Ali Jagusia, premda je na svakom koraku nailazila na te oči, koje su vrebale i uhodile, nije se domišljala ničemu, jer što se je to nje uopće ticalo, kad je u svako doba mogla vidjeti Jasia i utapati se do smrti u njegovim očima.

K orguljaševima bi nailazila gotovo svakoga dana, i to uvijek u ono vrijeme, kad je Jasio bio kod kuće, pa bi se, kad bi on sjeo blizu i kad bi osjetila na sebi njegov pogled, gotovo onesvješćivala od dragosti, podilazila ju je vrućina, noge su joj drhtale, a srce lupalo kao čekić, a drugom zgodom, kad bi on u drugoj sobi učio sestru, pritajala bi dah slušajući njegov glas kao da je to slatka zvonjava, dok to nije primijetila orguljašica:

— Što slušate tako pozorno?

— Jer gospodin Jasio govori tako učeno, da ne mogu ništa razumjeti.

— Htjeli biste! — nasmije se ona samilosno. — To se uči u malim školama — dobaci ponosno i upusti se na široko u razgovor o sinu. Voljela je Jagusiu i rado ju je pozivala, jer je rado pomagala u svakom poslu, a osim toga je često znala i donijeti bilo što: ili krušaka ili jagoda, a kadšto i koji komad svježeg maslaca.

Jagusia je uvijek slušala to pričanje s istom pohotljivošću, ali čim bi se Jasio maknuo iz kuće, požurila bi se i ona, tobože k majci. Osobito je uživala da gleda za njim izdaleka i više je puta, skrivena u žitu ili za kojim drvetom, gledala u njega dugo i s tolikim ganućem, da se nije mogla uzdržati od plača.

Ali najdraže su joj bile te kratke, tople, vedre noći, pa čim bi majka usnula, iznijela bi posteljinu u voćnjak i ležeći nauznak zagledala bi se u nebo, što je treperilo kroz granje, i zanosila se u neke preslatke beskrajnosti snova. Topli lahor noći milovao ju je po licu, zvijezde su virkale u oči, što su bile široko otvorene, mirisom prožeti glasovi mraka, glasovi puni nemirnog žara i dragosti, zadisano šaptanje lišća, sneno, isprekidano šuškanje živih stvorova, regbi prigušeni uzdasi, regbi dozivanje, što dopire

negdje ispod zemlje kao preplašeni hihot — ulivalo se u nju čudnom muzikom i prožimalo vrućinom, drhtanjem, sustavljalo joj disanje i protezalo ju s takvom snagom, da je padala na hladnu rosnu travu, padala teško kao dozreli plod... i ležala bi tako nemoćna, puna neke svete snage plodnosti poput tih polja, što su sazrijevala, poput tog granja, što je bilo trudno voćem, poput tog polja zrele pšenice, spremnog da se preda srpovima, pticama ili vihrovima, jer čeznutljivo čeka svoju sudbinu, pa makar kakva bila.

Takve su bile te krasne, tople, vedre Jagusine noći, a takvi i ti vrući i žarki srpanjski dani, koji su prolazili kao slatki sveđ žuđeni san.

I išla je tako, kao u snu, jedva primjećujući, kada je dan, a kada noć.

Dominikova je slutila, da se s njom zbiva nešto čudno, ali nije mogla to da shvati, pa se samo veselila zbog njene nenadane i žarke pobožnosti.

— Velim ti, Jaguš, tko je s Bogom, s tim je i Bog! — ponavljala je dobrodušno.

Jagusia se samo smiješila, puna tihe, ponizne sreće i čekanja.

I jednoga dana, posve nehotice, naišla je na Jasia. Sjedio je kraj mrginja s knjigom u ruci. Nije više mogla natrag, pa stane pred njim oblivena rumenilom i veoma stidljiva.

— A što vi tu radite?

Mucala je preplašena, jer se bojala, da bi se on mogao dosjetiti.

— Sjedite, vidim, da ste se umorili.

Krzmala je, nije znala, što da učini, a on je povuče za ruku te ona sjedne uz njega i žurno sakrije bose noge pod suknju.

Ali i Jasio je bio smeten, ogledavao se nekako zbunjeno naokolo.

Na poljima je bilo pusto, lipčanski su se krovovi i voćnjaci izdizali iznad žita kao daleki otoci, vjetar je malko prebirao po klasju, mirisala je majčina dušica i raž, a neka ptica preleti iznad njih.

— Danas je strašno vruće! — primijeti on, samo da nekako započne razgovor.

— I jučer je prilično žeglo! — za grlo je ščepa neki radosni strah, te je jedva mogla progovoriti.

— Za koji dan počet će se žetva.

— Da... dakako... — potvrdi ona i upre u njega teške oči.

On se nasmiješi i pokuša da govori slobodno, gotovo šaleći se:

— Jagusia je svakim danom ljepša...

— Što mi je do ljepote! — sva pocrveni, tamne joj oči buknuše plamenom, a usne zadrhtaše pritajenim smiješkom radosti.

— I zbilja, Jagusia, ne ćete se udati?

— Ni u snu ne mislim na to, zar mi je ovako samoj tako zlo?

— A nijedan vam se ne sviđa? — postajaše on sve smioniji.

— Nijedan, ne, nijedan! — tresla je glavom gledajući u njega slatko sanjarskim očima, a on se nagne i zaviri duboko u te modre ponore: molitva je bila skrivena u njenom pogledu, najdublja i najslađa i najpovjerljivija, žarki krik srca, koji se otkida u trenutak Podizanja. U njoj je lepršala duša kao te sunčane iskre nad poljima, kao ptica, što pjeva visoko nad zemljom.

On se povuče nekako čudnovato uznemiren, protare oči i ustane.

— Moram već kući! — klimne glavom kao za pozdrav i krene širokom međom prema selu čitajući

pomalo iz knjige ili lutajući pogledom, ali poslije nekog vremena obazre se i stane.

Jagusia je išla nekoliko koraka iza njega.

— Jer i meni je tuda najbliže — ispričavala se nekako preplašena.

— Onda hajdemo zajedno — progunđa ne baš obradovan tom pratnjom, upilji oči u knjigu i idući polagano čitaše u pola glasa.

— O čemu to tamo piše? — zapita ona bojažljivo zavirujući u knjigu.

— Ako hoćete, malko ću vam pročitati.

Kako je baš nedaleko od međe stajalo granato drvo, on sjedne u hlad, a Jagusia čučne prema njemu nasuprot, pa podupre bradu na šake i stade slušati svom dušom ne skidajući očiju s njega.

— Kako vam se sviđa? — dobaci on malo kasnije i podigne glavu.

Ona pocrveni i, sklanjajući pogled, promuca stidljivo:

— Što ja znam... To nije priča o kraljevima, zar ne?

On iskrivi lice i poče opet čitati, ali sada polagano, izrazito, riječ po riječ: čitao je o poljima i o žitu, o nekom dvoru, što je stajao u brezovu gaju, pa nešto o vlastelinovu sinu, koji se vratio kući, i o dvorskoj gospođici, što je sjedjela s djecom u vrtu... A sve je bilo složeno u stihovima baš isto onako kao u nabožnim pjesmama, kao da ih netko čita s prodikaonice, pa je više puta htjela da uzdahne, da se prekrsti i da zaplače, tako je bila tronuta.

U tom zatišju, gdje su sjedjeli, bilo je strašno vruće, naokolo je stajao gusti zid raži prepleten različkom, grahoricom i mirisnim slakom, ni dašak vjetra nije donosio hladovine, samo se u toj vreloj tišini prosipalo šuštanje visećega klasja, kadšto bi vrapci

zacvrkutali u granju, zazujala prelijetajući pčela, a Jasiov je glas, bujan u čudnoj slatkoći, zvonio. Jagusia, premda se u njega zagledala kao u najljepšu sliku, nije propustila ni jedne riječi, zaklimala je glavom jedanput i drugi put, jer ju je morila vrućina i hvatao drijem, pa je jedva mogla da izdrži.

Na sreću on prekine čitanje i pogleda joj duboko u oči:

— Zar ne, kako je to lijepo?

— Da, divota... kao da slušam prodiku.

Njemu se zasjaše oči, a na lice udari crvenilo, kad joj stade pripovijedati čitajući još jednom ona mjesta, gdje su se spominjala polja i šume, ali ona ga prekine:

— Pa svako dijete zna, da u šumi raste drveće, u rijekama da ima vode i da se polja siju, zašto o tome svemu pišu knjige?...

Jasio se trgne od čuda.

— Meni se sviđaju samo one priče o kraljevima, o zmajevima ili o sablastima, pa kad to čovjek sluša, mravci ga podilaze i kao da ti netko prosuo žeravicu na prsa. Kad Rok kadšto pripovijeda takve priče, slušala bih ga dan i noć. Imate li takve knjige?

— Tko bi čitao takve ludorije! — plane on prezirno, duboko ogorčen.

— Ludorije! Ali Rok je čitao o tome i iz tiskanoga.

— Gluposti vam je čitao i same laži!

— Kako? Zar bi izmišljavali takve divote samo da slažu?...

— Pa da, sve su to bajke i izmišljotine.

— Onda nije istina ni ono o podnevnim vilama? Ni o zmajevima? — zapita ona sve tužnije.

— Nije istina, kad vam velim! — odgovori on nestrpljivo.

— Onda nije istina ni to, da je Gospodin Isus putovao sa svetim Petrom?...

Nije dospio da odgovori, jer se odjednom pojavila Kozłova, kao da je iz zemlje izrasla i stojeći uz njih gledaše nasmješljivim očima.

— Pana Jasia traže po cijelom selu — reče slađanim glasom.

— Što se dogodilo?

— Već su troja kola žandara došla pred župni dvor.

On skoči uznemiren i pojuri gotovo trkom.

Jagusia krene prema selu, ali nekako čudnovato tužna.

— Zacijelo sam vas prekinula u molitvi, zar ne? — zasikće Kozłova idući uz nju.

— Kakve molitve! Čitao mi je iz knjige neke priče, što su sastavljene kao pjesmice.

— Eh... a ja sam mislila sasvim nešto drugo. Orguljašica me potjerala, da ga tražim... jurim na ovu stranu, ogledam se... nikoga... nešto me gurnulo, da zavirim pod krušku... gledam... sjede nekakve grlice... guču... Dabogme, mjesto je zgodno... daleko od ljudskih očiju... dabogme...

— Dao Bog, ukočila vam se ta prljava jezičina — plane ona i požuri se naprijed.

— I imat ćeš nekoga, tko će te barem odriješiti od grijeha! — zavikne za njom pakosno.

X

Jagusia je odmah na početku sela primijetila, da se dešava nešto važno; psi su žešće lajali po dvorištima, djeca su se skrivala po voćnjacima izvirujući samo iza drveća i iza plota, ljudi su stizali s polja, premda je sunce bilo još visoko, negdje su se skupljale žene i tiho razgovarale, a na svim se licima vidio veliki nemir, sve su oči bile pune straha i očekivanja.

— Što se to zbiva? — zapita Balcerekovu kćer, koja je izvirivala iza ugla.

— Ne znam, vele, da vojska ide od strane šume.

— Isuse, Marijo! vojska! — noge joj poklecnuše od straha.

— A Kłębov je rekao, da kozaci idu od Wole — dobaci Pryczekova kći, koja je nekud jurila.

Jagusia požuri korak i s velikim strahom nahrupi u kuću. Majka je sjedjela na pragu s kudjeljom, a uz nju nekoliko jezičavih žena.

— Vidjela sam, kao sada vas, sjede u hodniku, a stariji su kod župnika u sobama.

— A po kneza su poslali orguljaševa Michała.

— Po kneza! Drage moje, tu nema šale! Ho, ho, bit će tu belaja, bit će...

— A možda su došli samo da pobiru porez.

— Eh, zar bi ih toliko došlo, a? Mora da je nešto drugo.

— Zacijelo, ali dobra biti ne će od toga, vidjet ćete, sjetite se mojih riječi.

— Ja ću vam reći, zašto su došli — poče Jagustynka prišavši k babama.

Skupiše se u gomilu kao guske, protegnuše vratove prisluškujući požudno.

— Vas će popisivati u vojsku — nasmije se krešťavo, no nijedna se ne nasmije, nego samo Dominikova reče mrzovoljno:

— Vas se uvijek drže samo pasje sprdnje!

— Jer pravite od igle vile! Čudo, da vam nisu zubi poispadali od straha, a svaka jedva čeka da se nešto dogodi. Velika li čuda: žandari!

Płoszkina dokotrlja svoju gojaznu trbušinu u ljesu i stade pripovijedati, kako ju je odmah nešto ubolo, čim je ugledala kola, kako je...

— Mir! Šutite! Eno Grzela s knezom juri u župni dvor.

Podigoše oči na drugu stranu jezera prateći pogledom tu dvojicu.

— Eh, i Grzelu zovu.

Ali nisu pogodile, jer je Grzela pustio brata naprijed, a sam se zadrži promatrajući kola, što su stajala pred župnim dvorom i poče ispitivati kočijaše, pogleda žandare, što su sjedjeli u hodniku i nekako duboko uznemiren potrči k Mateušu, koji je bio zaposlen oko Stachove kuće, a baš je sjedio raskoračen na sljemenu i urezivao rupe za rozgvu.

— Zar još nisu otišli? — zapita ne prekidajući posla.

— Nisu, samo je to nevolja, što se ne zna, zbog čega su došli.

— U tom se skriva neko zlo! — zastenje stari Bylica.

— Možda radi skupštine! Načelnik je prijetio, a žandari su već tu i tamo njuškali, tko to sije bunu u Lipcu — reče Mateuš i spuzne na zemlju.

— To bi baš tako ispalo, da su došli po mene! — šapne Grzela obzirući se nemirno, poblijedi i zadiše se teško.

— A meni se čini prije, da su došli po Roka! — primijeti Stacho.

— Istina je, već su se raspitivali za njega! Kako da se nisam odmah tomu dosjetio! — odahne, kao da mu je odlahnulo, ali, teško zabrinut zbog Roka, reče tužno:

— Nema sumnje, ako će koga da povedu, to će samo Roka!

— A što? Zar ga možemo dati? Rođenoga oca, što? — poviče Mateuš.

— Eh, ne možemo im se usprotiviti, nema ni govora o tom...

— Neka se sakrije nekud, treba ga upozoriti, dabogme.. — stenjao je Bylica.

— A možda je to što drugo, možda se to tiče kneza... dometne Stacho bojažljivo.

— Za svaki slučaj trčim, da ga upozorim! — poviče Grzela i skoči u žito obilazeći vrtovima do Boryninih.

Antek je sjedio na hodniku okivajući srpove na malom nakovnju, skoči preplašen, kad je čuo, o čemu se radi.

— Baš tek što je došao. Roče, hodite ovamo k nama! — poviče.

— Što se dogodilo? zapita starac izvirujući kroz prozor, ali prije no što su mu dospjeli reći, dotrči sav zadisan orguljašev Michał.

— Znate, Antonije, to k vama idu žandari! Već su kod jezera...

— Po mene su došli! — zastenje Rok i tužno objesi glavu.

— Isuse, Marijo! — poviče Hanka stojeći na pragu i udari u plač.

— Mir! Treba nešto učiniti! — šapne Antek i napregne misli.

— Sazvat ću selo i ne damo vas, Roče! — junačio se Michał, odvali neku debelu granu i stade bijesno šibati očima.

— Ne buncaj! Roče, iza plasta pa u raž, samo brže! Sakrijte se negdje u brazdi dok vas ne zovnem. Samo brzo, dok nisu stigli...

Rok se uzmuva po sobi, baci neke papire Józki, koja je ležala na krevetu, i šapne:

— Sakrij pod sebe, a ne daj!

I kako je bio, bez kape i bez surke, baci se u voćnjak i izgubi se kao kamen u vodi, samo što se negdje iza plasta uzljuljala raž.

— Odlazi, Grzela! Hanka, lati se svog posla! Bježi, Michał, ni da pisnuo nisi! — zapovjedi Antek, sjedne k prekinutom poslu i poče opet okivati srp tako ravno i mirno, kao prije, samo što je svaki čas podizao oštricu prema svijetlu i strigao očima na sve strane, jer je štektanje pasa dolazilo sve bliže, a doskora se začulo teško stupanje, zveket sabalja i razgovor...

Srce mu zakucalo i ruke zadrhtale, ali kuckao je ravno, točno, udarac za udarcem, ne skidajući oka sve dok nisu stali pred njim.

— Je li Rok kod kuće? — zapita knez sav prestrašen.

Antek baci pogled na cijelu skupinu i odgovori polagano:

— Mora da je u selu, nisam ga odjutros vidio.

— Otvarajte! — zapovjedi gromko neki stražmeštar.

— Pa otvoreno je! — otrese se Antek i digne se s klupe.

Činovnik zajedno sa žandarima uđe u kuću, a policaji se razletješe da paze na voćnjak i dvorište.

Na cesti se skupilo već valjada pol sela, šuteći su gledali, kako su pretresali kuću kao bagljicu sijena. Antek im je morao sve pokazivati i otvarati, a Hanka je sjedjela uz prozor držeći dijete na grudima.

Dakako, tražili su uzalud, ali tako su svuda pronjuškali, nisu ništa propustili, a jedan od njih zaviri i pod krevete.

— Baš tamo sjedi i čeka na vas! — progunđa Hanka.

Stražmeštar opazi na stolu neke knjižice pod raspelom, skoči k njima kao ris i stade ih pozorno pregledavati.

— Odakle vam to?

— Mora da ih je Rok tu metnuo, pa tako leže.

— Boryna ne zna čitati — reče knez.

— Tko od vas zna čitati?

— Nitko. Tako su nas učili u školi, da sada nitko ne umije ni iz molitvenika čitati! — odgovori Antek.

Stražmeštar preda knjižice drugome i pođe na drugu stranu kuće.

— Što je to, bolesnica? — priđe malko bliže k Józki.

— Da, već nekoliko nedjelja leži od boginja.

Činovnik se brzo povuče u trijem.

— U toj je sobi stanovao? — ispitivaše kneza.

— I u toj, i gdje mu se desilo, obično, kao prosjak.

Pregledaše sve kutove, tražili su čak i iza slika; Józka ih je pratila ražarenim očima, a tako je drhtala od straha, da je sva izvan sebe vrištala, čim bi se tko njoj približio.

— Sakrila sam ga sigurno pod sebe, zar ne? Tražite!...

A kad su svršili, Antek priđe k stražmeštru, pokloni mu se do pojasa i zapita poniznim glasom:

— Molim lijepo, je li Rok počinio kakvu lopovštinu?...

Činovnik mu pogleda nekako izbliza u lice i reče s naglaskom:

— Ako se otkrije, da ga skrivaš, obadvojica ćete otputovati u zatvor, čuješ li?...

— Pa čujem, ali ne mogu da shvatim, o čemu se radi! — počeše se zabrinuto po glavi, a činovnik pogleda strogo i ode u selo.

Obilazili su još po raznim kućama, zavirivali tu i tamo, ispitivali koga su mogli, pa je već i sunce zašlo, putovi se zaglavili krdima, gonjenim s pašnjaka, kad su otišli ne obavivši ništa.

Selo je odahnulo i odjednom progovoriše svi, svaki je pričao, kako su tražili kod Kłebovih, kako kod Grzele, kako kod Mateuša i svaki je vidio najbolje i najmanje se bojao i najviše im naprkosio.

A Antek, kad već ostadoše sami, reče tiho Hanki:

— Stvar je, vidim, takva, da ga se više ne može držati u kući.

— Nego ćeš ga istjerati! takog svetog čovjeka, takvog dobročinitelja!

— Do sto đavola! — opsuje, jer nije znao, što da učini. Na sreću doskora pritrči Grzela s Mateušem, pa, da se dogovore, zatvoriše se u štagalj, jer je svaki čas netko dolazio u kuću, da pita, kako je bilo.

Mrak je već posve zastro svijet, Hanka pomuzla krave a Pietrek stigao iz šume, kad su napokon izišli; Antek uze odmah spremati kola, a Grzela i Mateuš, da se svijetu zamažu oči, pođoše da traže Roka po kućama.

Čudili su se tomu, jer svaki bi bio prisegao da je Rok sakriven negdje kod Boryne.

— Odmah se poslije ručka nekuda izgubio, nema mu traga! — širili su glas prijatelji.

— Ima sreću, jer bi već u negvama putovao!

I u tren oka se pronijelo, kako su i željeli, da Roka nema u selu još od podneva.

— Nanjušio je i izgubio se u nedođin! — veselo su govorkali.

— Nek se samo više ne vraća, slaba nam korist od njega! — reče stari Płoszka.

— Zar vam smeta? A možda vam je što skrivio, a? — zareži Mateuš.

— Zar je malo belaja napravio? Zar vas je malo podstrekavao na bunu? Još će zbog njega cijelo selo stradati...

— Pa uhvatite ga i izručite!...

— Da ste imali pameti, on bi već davno bio u njihovim šakama...

Mateuš ga izgrdi i htjede da ga izbije, jedva ih rastaviše, pa mu se zato samo zagrozio pesnicom, ispsovao ga kao psa i otišao, a kako se sasvim smračilo, to se i narod razišao svojoj kući.

Antek je baš na to čekao, jer čim su putovi opustjeli i ljudi sjeli za večeru, a po selu se raznijeli mirisi pržene slanine, struganje žlica i tihi razgovori uz zdjelu, dovede Roka na Józkinu stranu, ali ne dopusti da se zapali svijetlo.

Starac je brzo prigrizao nešto, pokupio, što je bilo njegovo i počeo se opraštati sa ženskinjem. Hanka mu pade do nogu, a Józka udari u cviljenje i bolan plač.

— Zbogom ostajte, možda ćemo se još vidjeti! — šaptao je sa suzama pritišćući ih na prsa i ljubeći u glavu kao otac rođeni, ali jer je Antek požurivao,

on, blagoslovivši još djecu i kuću, prekrsti se i krene prema nogostupu k plastu.

— Kola će čekati kod Šimeka na Podšumlju, a Mateuš će vas povesti.

— Moram još zaviriti komu u selu... Gdje ćemo se naći?...

— Kraj križa kod šume, odmah ćemo onamo...

— Dobro, jer još imam mnogo da razgovaram sa Grzelom.

I nestade u mraku, da se ni koraci nisu čuli.

Antek upregne konje, metne u kola frtalj raži i vreću krumpira, porazgovori se opširno na strani s Witekom i reče glasno:

— Witek, odvedi konje k Šimeku na Podšumlje i vrati se! Razumiješ li?

Dječak samo namigne, prihvati konje i potjera tako oštro, da je Antek za njim povikao:

— Sporije, gade, konje ćeš mi upropastiti!

Međutim se Rok tajno došuljao do Dominikove, gdje je imao neke stvari i zatvorio se u sobici.

Andrija je čuvao stražu na putu, Jagusia je neprestano izvirivala u ljesu, a stara je, sjedeći u sobi, uznemireno prisluškivala.

Prošlo je dobrih nekoliko očenaša prije no što je izišao, porazgovorio se još nasamo s Dominikovom, pa, zabacivši zavežljaj na pleća, htjede da pođe, ali Jagusia navali, da će ponijeti zavežljaj barem do šume. Nije se usprotivio, i, oprostivši se sa starom, krenuše preko voćnjaka u polja.

Išli su međom polako, oprezno i šuteći.

Noć je bila vidna i gusto obasjana zvijezdama, uspavana je zemlja ležala u tišini, samo bi negdje u selu zalajao pas...

Stigli su do šume, kad se Rok zaustavi i uzme Jagnu za ruku.

— Jaguś! — šapne blagim glasom — poslušaj me pozorno.

Slušala je pažljivo drščući sva od neke zle slutnje.

Govorio je kao svećenik na ispovijedi, prigovorio joj je zbog Anteka, kneza, a najvećma zbog Jasia. Molio ju je i preklinjao svim svetinjama, da dođe k sebi i da počne živjeti drukčije.

Ona okrene zastiđeno lice, oblio ju je žarki plamen stida, a srce joj se steglo, ali kad je spomenuo Jasia, podigne ponosno glavu:

— A kakvo zlo činim s njim, kakvo?

On joj poče na svoj način razlagati i blago predstavljati, kakvim se kušnjama izlažu i do kakvoga grijeha i sablazni može ih Nečisti dovesti...

Nije slušala, nego je samo uzdisala i u mislima se prenosila k Jasiu, pa su joj same blistave i krvlju nabujale usne šaptale slatko, vruće i bez svijesti:

— Jasio! Jasio! — A razarene su oči hitale nekud kao ptice, šta radosno pjevaju, i kružile nad njegovom predragom glavom...

— Za njim bih pošla širom cijeloga svijeta! — ote joj se protiv volje, a Rok zadršće, pogleda joj u široko otvorene oči i zašuti.

Nakraj šume kraj križa zabijeliše se surke.

— Tko je? — zaustavi se uznemireno.

— Mi smo! Domaći.

— Noge mi se već zapliću, dajte da se malko odmorim — reče i sjedne među njih. Jagusia položi zavežljaj i sjedne malko postrance, kraj križa, u dubokoj sjeni breza.

— Samo da vas ne snađu kakve nove neprilike.

— E... zlo je, što odlazite od nas! — reče Antek.

— Može biti, da ću se jednom vratiti, može biti!...

— Gadovi, da čovjeka gone kao šugavo pseto! — plane Mateuš.

— A zašto, Bože moj, zašto? — zastenje Grzela.

— Jer hoću istinu i pravdu za narod! — oglasi se on svečano.

— Svakomu je zlo na svijetu, ali najgore je pravednome.

— Ne žalosti se, Grzela, preokrenut će se na dobro, preokrenut će se...

— Tako i ja mislim, jer je teško i zamisliti, da je sav trud uzaludan.

— Čekaj magarče, dok trava naraste! — uzdahne Antek zagledavši se u sjenu, odakle se vidjelo bijelo Jagusino lice.

— Velim vam, tko korov čupa i sije dobro sjeme, taj će brati u doba žetve!

— A ako ne rodi? Jer i to se dešava, zar ne?

— Da, ali svatko sije s vjerom, da će mu dvostruko roditi.

— Dakako, jer zašto bi se badava mučio!

Zamisliše se duboko o tim stvarima.

Vjetar duhne, zašuštiše nad njima breze, zašumi muklo šuma, a poljima preleti šuškavi šapat žita. Isplovio je mjesec i letio po nebu kao kroz ulice bijelih oblaka, poslaganih u redove, drveće je bacalo sjenu prosijanu svijetlom, šišmiši su tihim, vijugavim letom kružili nad njihovim glavama, a neka im tuga obuhvatala srca.

Jagusia zaplače tiho, a da se nije znalo, zašto.

— Što ti je, što? — zapita blago Rok gladeći je po glavi.

— Što ja znam, tužna sam nekako...

Ali i svi su bili tužni, nekakva žalost im je mučila dušu i sjedjeli su mrko, gledajući klonulim pogledima u Roka, koji im se sada činio kao svetac

Gospodnji. Sjedio je pod križem, s kojega je teško visio Hrist kao da blagosilja okrvavljenim rukama njegovu sijedu, izmorenu glavu, a on poče govoriti glasom punim pouzdanja:

— A zbog mene se ne plašite, ja sam mrvica, samo jedna vlat iz bujnoga polja, uzet će me i pogubit će me, pa što onda, kad će ovakvih ostati još mnogo, a svaki je isto tako spreman dati život za stvar... A doći će vrijeme, da će ih se hiljadama javiti, doći će iz gradova, doći će iz koliba, doći će iz dvorova, i u tom neprekidnom lancu položit će glave svoje, dat će krv svoju i past će jedan za drugim gomilajući se kao kamenje, dok se od tog kamenja ne podigne ona sveta, žuđena crkva... A kažem vam, podići će se ona i trajat će na vijeke vjekova, a nikakva zla sila ne će je nadvladati, jer će izrasti iz žrtvene krvi i ljubavi...

I opširno je razlagao, kako nijedna kap krvi, nijedna suza, niti ikoji napor ne propada uzalud, jer se neprestano, kao žito na nagnojenoj zemlji, rađaju novi braniči, nove snage, nove žrtve, sve dok ne dođe onaj sveti dan, dan uskrsnuća, dan istine i pravde za cijeli narod...

Govorio je toplo, na časove tako uzvišeno, da se nije moglo sve razumjeti, ali prožeo ih je sveti oganj, srca se napela zanosom i tolikom vjerom, snagom i žudnjom, da je Antek uskliknuo:

— Isuse... povedite nas samo... makar i u smrt idem, idem...

— Svi ćemo poći, a što nam bude na putu — pogazit ćemo!

— A tko će nam se usprotiviti, tko će nas nadvladati? Neka samo pokuša...

Planuše jedan za drugim i sve žešće, te ih je morao stišavati i, primaknuvši se još bliže, počeo je

naučavati, kakav će biti onaj žuđeni dan i što treba da se radi, da se požuri dolazak njegov...

Govorio je tako važne i sasvim neočekivane stvari, da su slušali sustavljena daha, sa strahom i radošću u isti mah, primajući svaku njegovu riječ s jezom duboke vjere, kao najsvetiju pričest... On im je naime otvorao nebo, pokazivao raj, te im poklekoše duše u zanosu, oči ugledaše neiskazane divote, a srca su im se pasla anđeoskim, preslatkim pjevanjem nade...

— U vašoj je moći, da tako bude! — dovrši prilično već umoran. Mjesec se sakrio za oblak, nebo posivjelo, polja se zamutila, šuma nešto tiho progovorila, žito plaho zašuštalo, a negdje iz dalekih sela dopiralo je pasje lajanje, dok su oni sjedjeli nijemi, čudnovato mirni, još uvijek slušajući, kao opojeni njegovim riječima, i tako nekako svečani, kao nakon velike prisege.

— Vrijeme je da odem! — reče, ustane, i svakoga obuhvati rukama, zagrli i poljubi za oproštaj. Oni gotovo da proplakaše od tuge, a on klekne, izmoli kratku molitvu, pade nice i zaplače obujimajući zemlju rukama kao majku rođenu, s kojom se oprašta zanavijek...

Jagusia je jecala iza glasa, muškarci su tajno brisali oči.

I odmah se raziđoše.

U selo se vraćao samo Antek s Jagusiom, a oni tamo izgubiše se negdje iza šume.

— A ne govori ni pred kim o tome, što si čula! — reče on poslije duge šutnje.

— Zar ja trčim po kućama s novostima! — odbrecne se ona srdito.

— Ne daj Bože, da sazna knez — opomene je on strogo.

Ona ne odgovori ništa, samo požuri korak, no on se nije dao prestići, držao se uz nju i svaki čas pogledavao u njeno uplakano i srdito lice...

Mjesec zasja opet i visio je ravno nad putom, pa su išli regbi srebrnom međom zasađenom grbavim sjenama drveća. Odjednom njemu zadršće srce, čežnja ispruži nezasićene ruke, primakne se malko, bliže, tako blizu, da je bilo dosta segnuti rukom i privući je k sebi, ali nije segnuo, ponestalo mu odvažnosti, a suzdržala ga njena prkosna, prezirna šutnja, pa joj reče samo kroz zube:

— Juriš, kao da hoćeš da pobjegneš od mene...

— Pa istina je! Još će nas tko vidjeti, pa eto novih spletaka.

— Ili se žuriš nekom drugom!

— Dakako, a zar mi nije slobodno! Zar nisam udovica?

— Vidim, da ne vele badava, da se spremaš za popovsku gazdaricu...

Pojurila je kao vihor, a suze joj se prosuše iz očiju bujnim, vrelim potocima.

XI

Već su po stranama, gdje je bio pijesak i slabija zemlja, izašli sa srpom, već su gdjegdje po uzvisinama bljesnule kose, ali u selima, gdje je bila jača zemlja, tek su se laćali spremanja i žetva se za koji dan trebala početi.

Pa i u Lipcu, nekako poslije nekoliko dana, izakako je pobjegao Rok, latiše se svojski spremanja za žetvu. Žurno su nadešavali lojtre, rasušena kola močili u jezeru, spremili hambare, koji su sada stajali širom otvoreni, negdje su u sjeni voćnjaka pleli užeta od slame, a gotovo pred svakom kućom zvečale su okivane kose, žene se uposlile pečenjem kruha i spremanjem zalihe, a zbog svega toga nastala je takva vreva i gužva, da je selo izgledalo kao uoči kakvog velikog blagdana.

Kako je osim toga iz drugih sela stiglo mnogo naroda, to je sve vrvjelo po putovima i kraj mlina, kao na vašaru, a poglavito su dolazili sa žitom na meljavu, no kao uprkos bilo je tako malo vode, da je mlin radio samo na jedan teg, i to jedva se mičući, no ipak su strpljivo čekali da dođu na red, jer je svatko htio da samelje još za žetvu.

Mnogi su se gurali k mlinarevoj kući, da kupe brašna, različitih kaša, a i gotova kruha.

Mlinar je ležao bolestan, ali zacijelo se ništa nije događalo bez njegove privole, jer je viknuo ženi, što je sjedjela napolju, kraj otvorena prozora:

— Rzepčanima ne daj ni za novce, vodili su svoje krave pod popova bika, pa neka im pop uzajmi i drugo, što im treba.

I ne pomogoše ni molbe ni jadikovke, zalud je ona zagovarala najsiromašnije, on se usićio i nije dopustio da se uzajmi ni pol frtalja brašna nikome, tko je vodio kravu u župni dvor.

— Svidio im se popov bik, pa neka ga sada muzu! — uzvikivao je.

Mlinarica je također kunjala, bila zaplakana i povezana, slegne ramenima, ali kad je mogla, tajno je mnogima uzajimala.

Stiže Klębova i zamoli pol frtalja projine kaše.

— Platite odmah, pa nosite, u zajam ne dam ni zrna.

Ljuto se zabrinula, jer je, dakako, došla bez novaca.

— Vaš Tomek drži uz popa, pa neka od njega izmoli kaše.

Klębova se uvrijedi i reče izazovno:

— Dabogme da drži uz popa i držat će, ali ovamo više njegova noga ne će stupiti.

— Mala šteta, kratak plač! Pokušajte mljeti drugdje.

Otišla je vrlo zabrinuta, jer u kući nije bilo ni groša, ali naišavši na kovačevu ženu, koja je sjedjela pred zatvorenom kovačnicom, požalila se pred njom na mlinara i zaplakala.

A kovačeva žena reče sa smiješkom:

— Samo ću vam jedno reći: ne će dugo trajati ta njegova vlada.

— Eh, tko bi izišao na kraj s takvim bogatašem, tko?

— Kad mu podignu vjetreni mlin uz njegov, onda će izići s njim na kraj.

Klębova izbeči oči od čuda.

— A moj će muž podići vjetrenjaču. Malo prije je pošao s Mateušem u šumu da izaberu drvo, a podići će ga na Podšumlju kraj križa.

— E... Michał gradi vjetrenjaču!... Prije bih se nadala smrti, no, no. Ali dobro je to takvom gulikoži, nek mu splasne trbušina.

Tako joj je odlanulo, da se požurila kući, ali ugledavši Hanku, koja je prala pred kućom, uđe da im saopći tu neočekivanu novost.

Antek je nešto radio oko kola, pa kad je čuo što govore, reče:

— Istinu vam je rekla Magda, kovač je već kupio od vlastelina dvadeset jutara na Podšumlju, tik uz križ, i tamo će dići vjetrenjaču. Mlinar će pobješnjeti od srdžbe, ali neka se malo smekša! Tako je već svima dozlogrdio, da ga nitko ne će požaliti.

— Niste li ništa čuli o Roku?

— Baš ništa — okrene se od nje nekako žurno.

— To je čudno, treći dan, a ne zna se, što je s njim.

— Pa često se dešavalo, da je nekuda otišao, a onda se opet javio.

— Tko od vaših ide u Częstochowu? — zapita Hanka.

— Ide moja Evica s Maćušem. Ljetos se slabo spremaju iz sela.

— I ja ću poći. Baš propirem za put lakše haljine.

— Vele, da se iz drugih sela mnogi spremaju.

— Baš su pravi čas izabrali, za najvećeg posla — progunđa Antek, ali ženi se nije protivio, jer je odavno znao, zašto se zavjetovala.

Počeše razgovarati koješta, kad banu Jagustynka.

— Znate — prodere se — možda tako prije jednoga sata stigao je Jasiek iz vojske.

— Tereskin muž! A kazivala je, da će se vratiti tek za kopanja.

— Malo prije sam ga vidjela. Dobro izgleda, strašno se zaželio kuće.

— Dobar čovjek, samo svojeglav. Je li Tereska kod kuće?

— Čupa lan kod župnika i još ne zna, što je kod kuće čeka.

— Opet će uzavreti u Lipcu, jer će mu netko odmah sve reći.

Antek je pozorno slušao, jer ga je vrlo zanimala vijest, ali se nije oglasio, a Hanka i Kłębova, žaleći iskreno Teresku, stadoše predviđati najgore, što joj se može dogoditi, dok ih ne prekine Jagustynka:

— K vragu takva pravda! Eh, krene takvo tele u svijet na nekoliko godina, ostavi ženu samu, a onda, kad se sirotici što desi, gotov je da je i ubije! A i sve druge: udri po njoj! Kakva je to pravda? Muškarac može da se naužije kao u pasjim svatovima, a nitko mu zato ne će prigovoriti ni cigle riječi! Posve glup uređaj na svijetu! Kao da žena nije živo ljudsko stvorenje, kao da je ostrugano drvo, što li? Ali kad već mora da odgovara, neka i muški također plati, jer su oboje griješili. Zašto je samo za njega uživanje, a za nju samo plakanje, a?

— Draga moja, tako je uređeno od pamtivijeka i tako će ostati! — šapne Kłębova.

— Ostat će, da se narod pati, a đavo da se veseli, ali ja bih to drukčije uredila: tko uzme tuđu ženu, neka mu ostane zanavijek, a ako ne će, jer mu je nova slađa, batinom po takvom gadu i u kriminal!

Antek se nasmije njenoj žestini, a ona skoči na njega vrišteći:

— Vama je to smiješno, zar ne? Razbojnici prokleti, svaka vam je milija, dok je ne dobijete! A onda je još i ismjehuju!

— Derete se kao svraka pred kišu! — reče on zlovoljno.

Ona poleti u selo i vratila se tek predveče, sva uplakana.

— Što vam se dogodilo? — zapita Hanka uznemireno.

— A što bi! napila sam se ljudske boli, da mi se zamaglilo — rasplače se i poče govoriti kroz suze i jecajući — znate, Kozlova je uzela Jaška pod svoju brigu i sve mu je ispripovijedala.

— Da nije ona, druga bi mu kazala, takve se stvari ne mogu zatajiti.

— Velim vam, da se u njihovoj kući sprema nešto strašno! Pošla sam k njima, nikoga nije bilo. Zavirim sada, a njih dvoje sjede i plaču, na stolu porazmještani darovi, što ih je donio. Isuse, zima me spopada, kao da sam u grob zavirila. Ne govore ništa, samo plaču. Mateušova mi je majka ispripovijedala, kako je to bilo, da mi se kosa naježila.

— Ne znate li, da li je spominjao Mateuša? — zapita Antek uznemireno.

— Psuje ga, da Bog sačuva! Jasiek mu to ne će oprostiti, ne će!

— Ne bojte se, Mateuš ga ne će moliti za oproštenje — uzvrati on ljutito i, ne slušajući dalje, požuri na Podšumlje, da upozori prijatelja.

Našao ga tek kod Šimekovih, sjedio je s Nastusiom kraj zida i nešto su tiho govorili, on ga odmah zovne, i kad su prešli velik komad puta, ispriča mu sve.

Mateuš se zagrcne i poče kleti.

— Grom spalio takav glas!

Vraćali su se u selo, Mateuš se kreveljio i nekako bolno i teško uzdisao.

— Vidim, da ti je teško i žao — reče oprezno Antek.

— Šta da žalim, stajala mi je i onako kao kost u grlu. Muči me drugo nešto.

Antek se zamisli, ali nije bilo u redu da ispituje.

— Ne bih imao dosta vremena, kad bih za svakom žalio! Pala mi je u šake, pa sam uzeo, svatko bi to isto učinio! Ne boj se, naužio sam se kao pas u bunaru, jer što sam se morao naslušati plača i naricanja, bilo bi dosta i za desetoricu. Izbjegavao sam je, a ona je išla za mnom kao sjena. Nek je se i Jasiek naužije. Nisu mi ljubeznice na pameti, nego nešto sasvim drugo.

— Zacijelo! Vrijeme je, da se ženiš.

— Baš mi je i Nastka to isto govorila.

— Djevojaka ima u selu kao maka, nije teško izabrati.

— Već sam vrlo davno na jednu bacio oko — otelo mu se protiv volje.

— Pozovi me za prosca i spremi svadbu makar odmah iza žetve.

Nije mu to bilo po volji, jer se nacerio, pa započe opet o Jašku, a kad je ispitao sve, raspripovijeda se o Šimekovu gazdinstvu rekavši usto tobože nehotice, kako je Andrija tajno rekao Nastusi, da će Dominikova tužiti na sud za Jagusinu zemlju, što ju je dobila od Maćeja.

— Otac joj je prepisao, to joj nitko ne poriče, dabogme, zemlju joj ne ću dati, ali platit ću u redu, koliko vrijedi! Svađalica, hoće joj se procesa!

— Je li istina, da je Jagusia dala zapis Hanki? — zapita oprezno.

— Pa što to vrijedi, kad nije provedeno kod javnog bilježnika.

Mateuš postade nekako veseliji pa, ne mogavši više da izdrži, svaki čas skrene razgovor na Jagusiu hvaleći je svakako.

Antek primijeti, što mu je na umu, pa reče podrugljivo:

— Jesi li čuo, što opet o njoj govore?

— Babe su joj uvijek prišivale koješta.

— Vele, da ide za orguljaševim Jasiom kao kuja — doda namjerice.

— Jesi li ti to vidio? — zacrveni se od ljutine.

— Ja je ne uhodim, jer me to ni ne grije ni ne hladi, ali ima ih, koji viđaju svaki dan, kako se sastaje s Jasiom u šumi ili po međama...

— Namlatiti bi trebalo takve babe, pa bi prestale ogovarati.

— Pokušaj, možda će se preplašiti i prestati! — izgovori Antek polagano. Zabola ga nagla, strašno ga zagrebla pandžama ljubomora zbog Jagusie, a te misli, da bi se Mateuš mogao s njom oženiti, ujedale su ga kao pobješnjeli psi.

Nije odgovarao na njegove izazovne i često gorke riječi, samo da ne oda svoju muku, ali na rastanku nije više mogao da izdrži i reče mu sa zlobnim smiješkom:

— A tko se s njom oženi, imat će mnogo šurjaka...

Raziđoše se dosta hladno.

Mateuš, pošavši nekoliko koraka, nasmija se tiho i pomisli:

— Mora da ga drži daleko od sebe, dok se na nju ljuti i ogovara ju. Pa neka juri za Jasiom, to je dijete. Više je privlači to, što je pop, nego što je momak.

Razmišljavao je uviđavno, jer, kad je saznao od Anteka za taj Maćejev zapis, stalno odluči da se njom oženi. Uspori korak i poče u mislima računati, koliko će trebati da isplati Andriju i Šimeka, pa da sam ostane na sermiji, na čitavih dvadeset jutara.

— Stara je nesnosna, dabogme, ali valjada ni ona ne će vjekovati.

Sjetio se Jagusinih dogodovština, pa ga to malko zabrinulo.

— Što je bilo, nije više, a ako joj se prohtije novih ludorija, brzo ću to iz nje istresti.

U ljesi pred kućom čekala ga je majka.

— Jasiek se vratio — prošapće bojažljivo — već su mu rekli.

— Tim bolje, ne će se morati lagati.

— Tereska je dolazila već nekoliko puta, prijeti se, da će se utopiti... da ona ne...

— Sigurno je u stanju da to uradi, sigurno — šapne prestrašen i tako se ljuto zabrine, da nije ništa mogao jesti, kad je sjeo na pragu za večeru. Neprestano je prisluškivao prema Jaškovu voćnjaku, jer su živjeli jedni do drugih, uz među. Hvatao ga sve veći nemir, odgurne zdjelu i pušeći cigaretu za cigaretom zalud se jakario s drhtanjem bojazni, zalud je proklinjao sebe i sve žene, zalud je htio da cijelu stvar izvrgne u šalu, jer je strah za Teresku rastao u njemu sve jače i mučio ga toliko, da nije mogao više izdržati! Već je nekoliko puta ustajao, da krene nekuda u selo, među ljude, ali je ostao ipak očekujući nešto, a da ni sam nije znao, što.

Već je pala noć, kad odjednom začuje nekakve korake, a prije no što je razabrao, s koje strane dolaze, već mu je Tereska visjela oko vrata.

— Mateuš, spasavaj! Isuse, tako sam te čekala, tako sam te izglédala.

Posadi je kraj sebe, ali ona mu se pritisne o prsa kao dijete i kroz suze, što su joj curkom curile, u muci i očaju stane mu šaptati:

— Rekle su mu sve! Prije bih se nadala smrti nego njegovu povratku. Bila sam na popovu lanu...

doleti neka žena i kaže... gotovo da sam mrtva pala... išla sam kao u smrt... nisi bio kod kuće... pošla sam, da te tražim... nisi bio u selu... lutala sam valjada čitav sat, ali morala sam kući... uđem u kuću... a on stoji u sobi, blijed kao zid... skoči na mene s pesnicama... pita, što je istina... što je istina...

I Mateuš zadršće i obriše s lica hladan, leden znoj.

— Priznala sam pred njim... ništa ne bi hasnilo laganje... Spopao je sjekiru, da će na mene... mislala sam, da mi je već kraj i rekoh mu prva: Ubij! olakšaj jednom i drugom! Ali me ni prstom nije dirnuo. Samo je pogledao u mene, sjeo uz prozor i zaplakao!... Isuse milosrdni, da me je barem izbio, nogama izgazio, izgrdio, lakše bi mi bilo, lakše, a on sjedi i plače! I što ću sada ja nesretnica, što? Kamo da se djenem? Spasi me, jer ću skočiti u bunar, ili ću kakvo zlo počiniti, spasi! — vrisne i pade mu do nogu.

— Što ti ja mogu pomoći, sirotice, što? — mucao je on nemoćno.

Ona odjednom skoči s divljim režanjem srdite mahnitosti.

— Zašto si me onda uzeo? zašto si me obmanjivao? Zašto si me naveo na grijeh?

— Cijelo će se selo ovamo sjatiti, šuti!

Ponovno mu se baci na prsa, obgrli ga cijelim tijelom pokrivajući mu lice poljupcima i zacvili sa svom snagom straha, ljubavi i očaja:

— O, jedini moj, o, izabrani moj između hiljada, ubij me, samo me ne tjeraj od sebe! Voliš li me, a? Voliš li me? Zagrli me posljednji put, uzmi me, obujmi me i ne prepuštaj me na muku, na plakanje, na propast! Jedinoga tebe imam na cijelom svijetu, jedi-

noga... Samo me drži uza se, služit ću ti kao vjerni pas, kao najgora sluškinja!

Jecala je plačnim riječima, što su se čupale sa dna izmučene duše.

Mateuš se svijao kao u stupici i, koliko je mogao, izbjegavao je odlučan odgovor, zabašurivao poljupcima, milovanjem i odobravanjem svemu, što je god htjela, plaho se i nestrpljivo ogledavao, jer mu se činilo, da Jasiek sjedi na nogostupu.

Ali za koju minutu Tereska prozre istinu do dna, odgurne ga od sebe i zaviče šibajući riječima kao bičem:

— Lažeš kao pas! Uvijek si me varao! Sada me više ne ćeš zaluditi! Bojiš se Jaškove toljage, savijaš se kao pogažena glista! A ja sam takvom čovjeku povjerovala kao najboljemu! Bože moj, Bože moj! A Jasiek je tako dobar, donio mi darove, nikada mi nije rekao ružne riječi, a ja sam mu tako uzvratila! I takvom nevjerniku povjerovala, takvom razbojniku, takvom psu! Odlazi s Jagusiom! — prodere se i priskoči mu stisnutih šaka — idi i neka vas vjenča šinter, pristajete jedno uz drugo, drolja i lopov!

Pade na zemlju ridajući strašnim, mahnitim plačem.

Mateuš je stajao nad njom ne znajući, što da uradi, majka je šmrcala negdje kraj zida, kad iz voćnjaka izađe Jasiek, i pristupivši k ženi, poče joj šaptati nježne, suzama procijeđene, pune dobrote riječi:

— Hajde kući, sirotice, hajde. Ne boj se, ne ću ti nikakva zla učiniti, dosta si trpjela za svoje, hodi, ženo...

Uze je na ruke i prenese na nogostup pa poviče Mateušu:

— Dok sam živ, ne ću ti to oprostiti, tako mi Bog pomogao!

Mateuš je šutio, gušio ga stid i zalio mu srce tolikom gorčinom i tako žestokom mukom, da se uputio u krčmu i pio cijelu noć.

Cijeli se događaj u tren oka pronio po selu, a pričalo se na veliko čudo i uz osobito poštovanje o Jaškovom postupku.

— Da svijećom traži, ne bi našla drugoga takvog — govorile su ganute žene i napadale na Teresku, ali Jagustynka ju je žestoko branila:

— Tereska nije kriva! — vrištala je po različitim ljesama, gdje bi god čula, da je ogovaraju — balavica je još bila, kad su Jaška uzeli u vojsku, ostala je sama samcata, a i bez djeteta, pa nije čudo, da ju je kroz toliko godina srce povuklo za muškim. Nijedna ne bi izdržala takvoga posta. A Mateuš je nanjušio kao pas pa joj počeo laskati, čudesa pričati, na muziku voditi i omamio je ludu žensku glavu.

— Pa nema ni suda za takve zavodnike! — uzdahne neka žena.

— Glava mu se već linja, a još ga vuče za ženama.

— Momačko siroče gdje će da se nahrani, ako ne iz tuđega — narugaše se momci.

— Ni Mateuš nije kriv, zar ne znate, ako kujica ne da, ni pas ne će uzeti! — nasmije se Stanko Płoszka, a ženske ga gotovo izbiše.

Brzo prestadoše o tom raspravljati, jer je žetva bila na domaku, dani su bili kao naručeni, suhi i vrući, po uzbrdicama raž kao da je molila, da dođu s kosama, a ječam je već dozrijevao, pa bi svaki dan netko izlazio da pregleda polja, a bogatiji su se već ogledavali za nadničarima.

Prvi je krenuo orguljaš, izveo na žetvu nekoliko žena, srpa se latila čak i sama orguljašica, žele su i kćerke, a stari je na sve budno pazio. Jasio je stigao

tek poslije mise, ali se nije dugo naužívao žetve, jer, čim je pritisla podnevna žega, potjerala ga majka, da ne opali glavu na suncu.

— Potražit će hlada kod Jagusie, baš je potrefila — zareži za njim Kłębova.

U kući mu je bilo vruće i dosadno, a muhe su tako bijesno ubadale, da se uputio u selo i prolazeći kraj Kłębovih začuje neki prigušeni jauk, što je dopirao iz širom otvorene kuće.

Agata je ležala u trijemu kraj praga, u sobi nije bilo nikoga, jer je cijela kuća otišla u žetvu.

On je prenese u sobu, položi u postelju, napoji ju i prizove k svijesti, te se sabrala i otvorila mutne oči.

— Evo već svršavam, mladi gospodine — nasmiješi se kao dijete kad se probudi.

On htjede da odmah potrči po svećenika, no ona ga prihvati za mantiju.

— Gospa mi je danas rekla: »Spremi se za sutra, izmučena dušo!« Imam još kada, mladi gospodine! Sutra... hvala ti, milostivi Bože, hvala! — stenjala je sve slabije, smiješak joj se zažari na usnama, sklopi ruke i zagledavši se nekud, u neke daljine, kao da je utonula u duboku nabožnu molitvu, a Jasio, videći, da je na samrti, potrči da zovne Kłębove.

Zavirio je k njoj tek poslije podne. Ležala je u postelji posve pri svijesti, uz nju je na klupi stajao mali sanduk, vadila je iz njega ukočenim prstima sve, što je bila sebi priredila za taj posljednji čas: čistu ponjavu pod sebe i čistu presvlaku, posvećenu vodu, još posve dobro kropilo i velik komad mrtvačke svijeće i sličicu Majke božje częstochowske, koju će držati u ruci, i novu košulju, lijepu suknju, poculicu gusto naboranu nad čelom zajedno s maramom, kojom će je povezati, i sasvim nove cipele; cijeli taj

mrtvački miraz, što ga je isprosila za vrijeme cijeloga života, rasprostrla je oko sebe veseleći se svakoj stvari i hvaleći se pred ženama, a poculicu je čak metnula na glavu, pogledala se u ogledalcu i šapnula sva presretna:

— Bit će fino, izgledam kao prava gazdarica.

Zatražila je, da je obuku u to blago sutra, od ranoga jutra.

Dakako, nitko se nije usprotivio, hodali su kraj nje na prstima i zaslađivali joj te posljednje časove, kako su najbolje znali.

Jasio je sjedio uz nju do sutona, glasno je čitao molitve, ona je za njim ponavljala, a svaki bi čas zaspala uz neki lagašni smiješak.

A kad sjedoše za večeru, ona zaželi kajganu, dakako, dotaknula je jelo kao ptičica jedanput i drugi put i odmah odgurnula jelo od sebe i cijelo je veče ležala tiho, a tek kad su se spremali da legnu, ona zovne Tomeka:

— Ne boj se, ne ću ti dugo smetati, ne ću — prošapće plašljivo.

Drugoga dana izjutra obukoše je, kako je željela, položiše je u postelju Kłębove na njenu vlastitu posteljinu, sama je pazila, da sve bude kako treba, sama je drščući stresala mršavu perinu, sama je nalila svete vode u tanjur i položila na nj kropilo, pa kad je vidjela, da je sve u redu, kako treba da bude u takav čas kod gazdâ, zamoli, da pozovu svećenika.

Došao je s Gospodinom Isusom, pripravio ju je za taj posljednji put i preporučio Jasiu, da ostane uz nju do kraja, jer se njemu nekuda žurilo.

Jasio sjedne uz nju i tiho je čitao brevijar. I Kłębovi su ostali kod kuće, a doskora je dohrlila i Jagusia i šćućurila se negdje tiho u kutu. U sobi su zujale samo muhe, a ljudi su se micali tiho, kao sjene, pogledavajući samo bojažljivo u Agatu... Ležala je s krunicom u rukama, još posve pri svijesti, opraštajući se sa svakim, tko bi zavirio u kuću, a nekoj bi djeci, što su se gurala u trijemu i pod prozorom, dijelila po nekoliko groša.

— Evo ti, izmoli očenaš za Agatu! — šaptala je s užitkom.

A onda se čitave sate nije nikomu odazvala.

I ležala je tako dostojno, gazdinski, na postelji i pod slikama, kao što je maštala za cijeloga života. Ležala je puna tihoga ponosa i neiskazane sreće, radosne su joj se suze sivo svjetlucale u očima. Micala je malko usnama, s blaženim smiješkom, i zagledala se kroz prozor u duboko nebo, u nedohvatna polja, gdje su već gdjegdje bljeskale zvučne kose i gdje je već padala dozrela, teška raž — u neku daljinu, koju je vidjela samo njena duša obamirući.

A u jedan čas, kad se dan već bližio svome kraju, a sobu polilo crveno rumenilo zapada, snažno se stresla, sjela i ispruživši ruke zaviknula snažnim, regbi tuđim glasom:

— Dospio je moj čas, dospio.

I pade nauznak.

U sobi nastade strahota, provali plač, poklekoše kraj postelje, Jasio poče čitati molitve za umiruće, Kłębova zapali mrtvačku svijeću, umiruća ponavljaše za Jasiom, ali sve slabijim glasom, sve tiše, sve više mucajući, oči su joj se gasle kao taj ljetni dan, izmoren žegom, lice joj utone u oblak vječnoga sutona, ispusti mrtvačku svijeću i premine.

I umrije ta prosjakinja kao prva gazdarica u selu, a Ambrozije, koji je stigao baš na kraj, zaklopi joj oči. Jasio izmoli za nju usrdni očenaš, cijelo je selo dolazilo da se moli uz njeno tijelo i da zaplače, a zavidnice da se čude sretnoj smrti i lakom preminuću.

Samo je Jasia, čim je zavirio u njene mrtve oči i u to ohladnjelo poput grude zemlje lice, poorano pandžama smrti, spopao takav strah, da je pobjegao kući, bacio se na krevet, zarinuo glavu u jastuke i zaplakao.

Odmah za njim pohrli Jagusia, i premda je bila puna preneraženja i tuge, uze ga umirivati i brisati mu uplakano lice. On se priljubio uz nju kao uz majku, položio bolnu glavu na njene grudi, obuhvatio ju oko vrata i još uvijek jecajući bolno jadikovaše:

— Bože moj, kako je to strašno, kako je to grozno!...

U taj čas uđe orguljašica, ugleda taj prizor i spopade je ljuti gnjev.

— Što se tu događa? — stane usred sobe i zasikće jedva se svladavajući — gledaj je, kako je nježna zaštitnica, samo šteta što Jasio više ne treba dadilju i sam zna sebi obrisati nos!

Jagusia podigne prema njoj uplakane oči i dršćući od straha poče pripovijedati o smrti starice, a Jasio žurno priskoči tumačeći majci, kako ga je to snašlo, ali orguljašica, zacijelo već dobro podbodena od kumâ, zine na njega:

— Glup si kao tele! Bolje da ne govoriš, da ne dobiješ i ti nešto!

Skoči odmah do vrata, otvori ih širom i zavrišti na Jagusiu:

— A ti se nosi i da ti noga više ne prekorači ovoga praga, jer ću pse na tebe nauckati.

— A što sam skrivila, što? — mucala je sva izvan sebe od stida i boli.

— Odlazi, i to ovaj čas, jer ću dati odvezati pse! Ja ne ću da plačem zbog tebe kao Hanka ili kao kne-

ževa žena! Naučit ću ja tebe, kako se ljubaka, majmunice jedna, zapamtit ćeš me ti, droljo! — derala se iza glasa.

Jagusia udari u plač, ispadne pred kuću i pojuri u široki svijet.

A Jasio stade kao gromom ošinut.

XII

On skoči da poleti za njom.

— A kuda ćeš? — zareži strogo majka i zaglavi mu vrata svojim tijelom.

— Zašto ste je istjerali, zašto? Što je bila tako dobra prema meni? To je nepravda, ja to ne ću dopustiti! Kakvo je zlo ona počinila? Kakvo? — uzvikivao je grozničavo otimajući se iz tvrdih majčinih ruku.

— Sjedi na miru, jer ću inače pozvati oca... Zašto? Odmah ću ti reći: treba da budeš pop, pa ne ću da pod mojim krovom tražiš ljubaznicu, ne ću da doživim taj stid i sramotu, da ljudi prstima na tebe pokazuju! Zato sam je istjerala, razumiješ li sada?

— U ime Oca i Sina! Što vi to govorite, mama! — zastenje on u najdubljem ogorčenju.

— Govorim ono, što znam! Dakako, znala sam, da je susrećeš tu i tamo, ali Bog mi je svjedok, da te nisam sumnjičila s čega nedoličnoga! Mislila sam uvijek, kad moj sin nosi svećeničku halju, nikada se ne će usuditi da je okalja! Proklela bih te navijeke i iščupala iz srca, pa makar mi ono odmah puklo... — Oči joj zaplamsaše takim svetim ogorčenjem i neumoljivošću, da se Jasio ukočio od straha. — Tek mi je Kozłova otvorila oči, a sada sam i sama vidjela, na što te je htjela navesti ta kuja...

On zaplače bolno i uz jecanje i jadikovanje na to strašno sumnjičenje ispripovjedi joj s tolikom iskrenošću o svim susretima, da mu je sasvim povjerovala

i pritisnuvši ga uz grudi stala mu brisati suze i umirivati ga.

— Ne čudi se, što sam se uplašila za tebe, jer ona je najgora beštija u selu...

— Jagusia! Najgora u selu! — Nije vjerovao svojim ušima.

— Sramota me je, ali radi tvoga dobra moram ti sve ispripovijedati.

I ispričala mu je o njoj različite priče, ne štedeći dodati po koju spletku i kojekakve izmišljotine.

Jasiu se kosa naježi, skoči s mjesta i poviče:

— To nije istina, nikada ne ću povjerovati, da je Jagusia bila tako podla, nikada...

— Majka ti to govori, razumiješ li? Nisam ja to iz prsta isisala.

— Bajke i ništa više! To bi bilo naprosto strašno! — zalomi očajno rukama.

— A zašto je braniš tako žestoko, zašto?

— Branim svakoga, tko je nedužan, svakoga.

— Glup si kao ovan. — Razljutila se, jer ju je uvrijedilo, što joj nije vjerovao.

— Kako mislite, mama. Ali ako je Jagusia takva najgora, zašto ste je zvali da dolazi k nama? — usplahirio se žestoko kao mladi pijetao.

— Ne ću se izvinjavati pred tobom, kad si tako glup, da ništa ne razumiješ, samo ti kažem: drži se daleko od nje, jer ako vas gdje zajedno ukebam, to ću je makar cijelom selu na oči tako izmlatiti, da će me dobro zapamtiti! A i tebe bi tom prilikom moglo zapasti nešto...

Ode i tresne srdito vratima.

A Jasio, i ne shvaćajući, što ga se tiče dobar glas Jagusin, gutao je majčine riječi kao bodljikave riblje kosti, gušio se njima zasićujući dušu njihovom pelinovom gorčinom.

— Takva si dakle ti, Jaguś! Takva si dakle! — jadikovao je s tužnom zamjerkom, i da se u taj čas pred njim pojavila, okrenuo bi se od nje s prezirom i srdžbom. Zar se mogao nadati čemu sličnom? Niti u mislima nije mogao sebi predočiti tako strašnih stvari. Ipak je pomišljao uz sve veću muku i već se sto puta trzao, da potrči k njoj, da joj stane pred oči i da joj baci u lice cijelu tu litaniju grijeha... Neka čuje, što govore o njoj i neka poreče, ako može... Neka kaže glasno: nije istina! Grozničavo je razmišljao, ali sve je dublje vjerovao u njenu nedužnost, i spopadala ga tuga, budila se u njemu tiha čežnja i izranjale su neke slatke, radosne uspomene na susrete, a neki sunčani oblak neshvatljive slasti zastro mu je oči i mučio srce, pa odjednom skoči i poče vikati kao da viče cijelom svijetu:

— Nije istina! nije istina! nije istina!

Za vrijeme večere je uporno gledao u tanjur izbjegavajući majčine poglede, i premda su govorili o Agatinoj smrti, nije se miješao u razgovor, nego je samo neprestano nešto prigovarao, birao u jelu, protivio se sestrama, tužio se na vrućinu u sobi, pa čim su uklonili zdjele, pođe u župni dvor; — župnik je sjedio u hodniku s lulom u zubima i nešto pomno razgovarao s Ambrozijem, obišao ih je izdaleka i šetajući se ispod drveća zabrinuto se zamisli.

— A možda je to istina! Mama ne bi to izmislila.

S prozora župnoga dvora padali su traci svijetla na tratinu, gdje su se valjali i igrali psići režući prijateljski jedni na druge, a s hodnika je dopirao duboki glas:

— A jesi li prigledao ječam u Svinjskom dolu?

— Slama je još malko zelena, ali zrno je kao biber.

— Sutra treba da provjetriš ornate, posve će ispljesniviti. Rokete i albe odnesi Dominikovoj, neka ih Jagusia opere. Ali tko je to bio poslije podne s kravom?

— Jedan iz Modlice. Mlinar ga je sreo na mostu i pokušao da ga odvuče k svom biku, obećao je, da će pustiti kravu badava, ali čovjek je volio našega...

— Pametan čovjek! Za rubalj će imati profit za cijeloga života, barem će zapatiti valjane krave. Ne znaš li, hoće li Kłębovi udesiti pogreb Agati?

— Pa ostavila je za ukop čitavih deset złotyh.

— Bit će svečano pokopana, kao gazdarica. A reci bratinkama, da ću im prodati voska, samo neka kupe bijeljenoga. Sutra će Michał spremiti u crkvi, a ti idi s ljudima u žetvu i požuri ih, barometar je nekako nesiguran, može da bude bure! Kad se to sprema proštenje u Częstochowu?

— Zavjetnu su misu naručili za četvrtak, pa će zacijelo krenuti odmah iza mise...

Jasia je nekako razdraživao taj razgovor, pa ode dalje sve do niskog pletenog plota, što je dijelio voćnjak od pčelinjaka, na uski obrastao puteljak, i šetao se dodirujući kadšto glavom viseće grane, teške od jabuka.

Veče je bilo toplo i sparno, mirisao je med i pokošena raž negdje iza vrtova, zrak je bio težak, prožet žegom, okrečena su se debla u mraku činila kao košulje, obješene da se suše, negdje su uz jezero lajali psi vrlo svadljivo, a od Kłębovih je dopiralo žalobno naricanje.

Jasio, umoran od silnih misli, krene već kući, kad odjednom začuje regbi iz pčelinjaka nekakav prigušen, vreli šapat.

Nije nikoga vidio, ali se zaustavio i slušao sustavljena daha.

— ... K vragu... pusti me, pusti, jer ću vikati!...

— ... ludo... Što se otimaš? Činim li ti kakvo zlo?...

— ... još će tko čuti. Zaboga, rebra ćeš mi zgnječiti... pusti...

Pietrek Borynin i popova Maryna! Poznao ih je po glasu i udaljio se sa smiješkom, ali nakon nekoliko koračaja vratio se na bivše mjesto i prisluškivao, a srce mu je čudno udaralo. Gusto ih je grmlje zaklanjalo i mrak, pa se nije moglo raspoznati, ali čuo je sve izrazitije kratke, isprekidane i uskipjele riječi, buktale su kao plamen, a sada bi kroz duge trenutke uzavrelo uzdahtano disanje i šuškanje.

— ... istu onakvu, kao što je ima Jagusia, vidjet ćeš... samo se ne brani, Maryś, samo...

— ... ništa ti ne vjerujem... kao da sam ja takva... zaboga, pusti da odahnem...

Grmlje silovito zašušti, nešto se teško srušilo na zemlju, ali začas opet zadrhta kratak, vreo šapat, prigušeni smijeh i poljupci.

— ... i ne spavam, nego samo o tebi, Maryś... o tebi, najdraža...

— ... svakoj govoriš to isto... čekala sam te do ponoći... kod druge si bio...

Jasio kao da je odjednom ogluhnuo, zadršće kao jasika. Vjetar pirne voćnjakom, maklo se drveće i prošaptalo tiho, kao kroz san, iz pčelinjaka navali takav medeni miris, da ga je stislo pod prsima, a oči mu se zališe suzama, prožela ga neka drhtava vrućina i stalo ga nešto tako slatko mučiti, da se svaki čas samo protezao i uzdisao.

— ... toliko mi je do nje stalo, koliko do tih zvijezda... Sada se ona uz Jasia prilijepila...

On se osvijesti, pritisne se uz plot i prisluškivaše dršćući sve jače.

— ... da... svaku noć izlazi k njemu... Kozlova ih je zatekla u šumi...

Pred njim se zavrtio svijet, smrklo mu se pred očima, jedva se držao na nogama, a tamo u grmlju neprestano su nadražljivo mljaskali poljupci, smijeh i šapat...

— ... jer ću ti glavu vrelom vodom ofuriti kao psu...

— ... samo ovaj put, najdraža... ne ću te prevariti... vidjet ćeš...

— ... Pietruś zaboga, Pietruś...

Jasio odskoči i pobježe kao vjetar derući mantiju o grmlje, bane u kuću crven kao cikla, obliven znojem i uzbuđen; na svu sreću nije se nitko na njega osvrtao. Majka je sjedjela uz ognjište s preslicom i prela pjevajući tiho: »Svi poslovi dnevni naši«, sestre su je pratile tiho zajedno s Michałom, koji je čistio crkvene svijećnjake; otac je već spavao.

Jasio se zatvori u svoju sobu i prihvati se brevijara, ali što je to vrijedilo, premda je ustrajno ponavljao latinske riječi, kad je neprestano čuo onaj šapat i one poljupce, pa je napokon naslonio čelo na knjigu i protiv volje prepustio se nekim mislima kao kakvim žarkim vihrima.

— Dakle tako je to? — pomisli sa sve većom grozom a u isti čas s nekom slatkom jezom. — Dakle tako je to! — ponovi odjednom glasno, pa htijući da se otrgne od tih mrskih misli uzme brevijar pod pazuho i pođe k majci.

— Izmolit ću molitvu kraj Agate — reče tiho i ponizno.

— Idi, sinko, ja ću kasnije doći po tebe. — Pogleda ga vrlo milostivo.

Kod Kłębovih u kući nije bilo gotovo nikoga više, samo je Ambrozije nešto gunđao iz knjige uz

pokojnicu, koja je ležala pokrivena ponjavom; na daski kreveta gorjela je mrtvačka svijeća, zataknuta u lončić, kroz otvorene prozore virile su grane pune jabuka, noć iskričava zvijezdama, a kadšto bi začuđeno zavirio koji zakašnjeli prolaznik, u trijemu su neprestano režali psi.

Jasio klekne uz svijetlo i tako se usrdno zanio u molitvu, da nije ni primijetio, kad je Ambrozije odšepesao kući, Kłębovi legli da spavaju negdje u voćnjaku i zapjevali prvi pijetli. Na svu sreću majka nije na njega zaboravila.

Ali što sve hasni, kad mu san nije dolazio na oči, jer čim bi zadrijemao, pojavila bi se pred njim Jagusia kao živa, trzao se na krevetu, tro oči i prestrašeno se obazirao, no, dakako, nikoga nije bilo, cijela je kuća ležala pogružena u tvrdom snu, a iz druge se sobe čulo očevo hrkanje.

— To ona možda radi toga... — pomisli sjećajući se njenih vrelih poljubaca, ražarenih očiju i drhtava glasa. — A ja sam mislio... Zadršće sav od stida, skoči s postelje, otvori prozor i sjedeći na prozoru razmišljao je sve do zore i kajao se s nehotičnih krivica i iskušenja.

Ujutro, kod mise, nije se usudio ni da podigne oči na ljude, ni da se po crkvi obazre, nego se tim vrelije molio za Jagusiu, jer je već sasvim povjerovao u njene strašne krivice, samo što nije mogao da u sebi probudi srdžbu i odvratnost prema njoj.

— Što ti je? Uzdisao si, da su se gotovo svijeće ugasile! — zapita ga župnik u sakristiji.

— Tako me žeže mantija! — potuži se i brzo okrene lice.

— Kad se privikneš, nosit ćeš je kao drugu kožu.

Jasio ga poljubi u ruku i pođe na zajutrak povlačeći se po hladu uz jezero, jer je sunce žeglo tako,

da se nije moglo izdržati. Naišao je na popovu Marynu, vukla je za grivu slijepoga konja i pjevala iza glasa.

Sjećanje ga bocne kao šilo i ljutito joj pristupi:

— Marysia, što se tako veseliš? — pogleda u nju sa stidljivom radoznalošću.

— Jer sam vesela! — nasmije se, bljesnuše joj bijeli zubi, trgne konja i zapjeva još glasnije.

— Poslije onoga sinoćnjega tako je vesela! — Okrene se brzo, jer su joj se ispod visoko zapregnute suknje sjali bijeli listovi, nemoćno raširi ruke i uđe u kuću Kłębovih. Agata je ležala u punoj paradi posred sobe, odjevena u svečano odijelo, s poculicom, koja je bila naborana nad čelom, s čislom oko vrata, u novoj suknji i u cipelama s crvenim gajtanima; lice kao da joj je bilo saliveno od bijeloga voska, čudnovato vedro, u ukočenim je prstima nakrivo stajala sličica, dvije su svijeće gorjele uz njenu glavu, Jagustynka je velikom granom tjerala muhe, dim borovice dolazio je s ognjišta i protegao se po cijeloj sobi, svaki bi čas ulazio netko da izmoli očenaš za pokojnicu, a nekoliko se djece muvalo kraj zida.

Jasio se nekako plaho počeo razgledavati po mračnoj kući.

— Kłębovi su se odvezli u grad — prošapće mu Jagustynka. — Ostavila im je mnogo, pa moraju da se iskažu s pogrebom, a i rođakinja im je! Prenos će biti tek naveče, jer Mateuš još nije dospio da načini lijes...

U sobi je teško vonjalo, a tolikim ga je strahom plašilo to žuto lice pokojnice s nepomičnim smiješkom, da se samo prekrstio i izišao. Tik pred pragom sukobio se oko u oko s Jagusiom, išla je s majkom, i kad ga je ugledala, zastane, no on prođe bez riječi, ni Boga nije nazvao, tek se iz ljese protiv svoje volje

za njom osvrnuo. Još je stajala na istom mjestu i gledala tužnim očima za njim.

Kod kuće nije htio da zajutarkuje tužeći se na žestoku glavobolju.

— Prođi se malo, možda će prestati — svjetovala mu majka.

— A kuda da pođem? Vi ćete odmah misliti Bog zna što.

— Jasio, što ti to govoriš!

— Vi mi, mama, ne dopuštate, da se maknem iz kuće! Zabranili ste mi i da razgovaram s ljudima! Napokon... — tužio se razdraženo. A svršilo se tako, da mu je svezala glavu krpom namočenom u ocat, položila ga da spava u mračnoj sobi, potjerala djecu u dvorište i bdjela je nad njim kao kokoš, dok se nije valjano ispavao i najeo, kako treba.

— A sada idi da se prođeš, idi topolovim drvoredom, tamo je veća sjena i hladovina. — On ne odgovori ništa, ali osjećajući, da ga majka budno prati pogledom, krene uprkos na posve drugu stranu; lutao je selom, promatrao kovače, koji su lupali čekićima, zavirio je u mlin, obilazio vrtovima, pozorno pogledavao na polja s lanom i gdje se god crvenilo žensko ruho, posjedio časak s panom Jackom, koji je na nekoj međi pasao Weronkine krave, napio se mlijeka kod Šimekovih na Podšumlju i vratio se u selo tek u suton, a da nigdje nije susreo Jagusiu.

Vidio ju je tek sutradan na Agatinu pogrebu. Tako je gledala u njega za vrijeme cijele službe božje, da su mu slova skakala pred očima i bunio se u pjevanju, a kad su tijelo nosili na groblje, ona je, ne hajući za prijeteće poglede orguljašice, išla gotovo uz njega, a on se, slušajući njeno tužno uzdisanje, rastapao u sebi kao snijeg na proljetnom suncu.

Kad su lijes spuštali u raku i kad je provalilo naricanje, čuo je i njezin tužni plač, ali je shvatio, da ona ne jeca tako za pokojnicom, nego od gorke muke bolnoga i povrijeđenoga srca.

— Moram se s njom porazgovoriti — odluči vraćajući se s ukopa, ali se nije mogao brzo osloboditi, jer su odmah oko podneva počeli da stižu ljudi u Lipce iz udaljenijih sela, pa i iz drugih župa zbog sutrašnjeg hodočašća u Częstochowu. Procesija je trebala krenuti ujutro, odmah iza svečane zavjetne mise, pa su se skupljali polagano puneći putove uz jezero kolima i žamorom, a mnogi su dolazili i u župni dvor, pa je Jasio morao sjedjeti i mjesto župnika obavljati različite poslove, no nekako baš predveče, kad je uhvatio zgodan čas, uzme knjigu i neopazice se odšulja na među iza štagljeva, pod krušku, gdje je više puta sjedio s Jagusiom.

Dabogme, knjigu nije ni pogledao, nego ju je bacio nekuda u travu i, obazrevši se po poljima, skočio u raž i kradom, gotovo četveronoške, šuljao se prema vrtovima Dominikove.

Jagusia je baš vadila krumpire, nije se nadala, da je tko gleda, svaki čas se s naporom uspravljala i naslonjena na motičicu tužnim očima kružila svijetom uzdišući dugo i teško.

— Jagusia! — vikne on plašljivo.

Poblijedjela je kao krpa i stala kao ukopana jedva vjerujući rođenim očima, ponestalo joj daha i steglo ju pod grudima, no gledala je u njega kao u divnu prikazu, a slatki joj se smiješak zažari na usnama, koje naglo pocrvenješe, zaleluja kao plamen i bukne kao sunce.

Jasiu se također zažariše oči, a med mu polije srce, no svladao se, šutio je i samo sjeo na razor i gledao u nju s čudnom milinom.

— Bojala sam se, da vas više nikada ne ću vidjeti...

Kao da je mirisan vjetar duhnuo s livada i zapljusnuo ga, on sagne glavu — tako mu je taj glas odzvanjao u duši s gotovo neshvatljivim blaženstvom.

— A pred kućom Kłębovih, jučer, niste me ni pogledali...

Stajala je pred njim rumena kao grm ruža, kao jabukov cvijet, koji vene u žaru čežnje, puna ljepote i posve slična nekome čudu.

— Srce mi je gotovo puklo! Gotovo sam pamet izgubila.

Suze bljesnuše na njenim trepavicama zastirući poput alemova modra nebesa njenih očiju.

— Jagusia! — ote mu se negdje baš ispod samoga srca.

Ona klekne u brazdi i pritisne mu se uz koljena, upre u njega vatrene duboke oči, oči modre kao nebo i kao nebo bezdane, oči opojne kao cjelovi i kao grljenje dragih ruku, oči kušnje i nevinog djetinjstva istodobno.

Snažno se strese i, kao da se brani od vračkâ, stade joj oštro nabrajati sve njene grijehe, sve, koje mu je spomenula majka. Ona je pila svaku njegovu riječ, ne skidajući očiju s njega, ali jedva da je išta razumjela, znala je zapravo samo to, da evo pred njom sjedi onaj, što je izabran iznad svega, da nešto govori, da mu se oči sjaju, a ona kleči pred njim kao pred svecem kakvim i moli mu se s bezdanom vjerom ljubavi.

— Reci, Jaguś, da sve to nije istina. Reci! — usrdno ju je molio.

— Nije istina! Nije istina! — potvrdi ona s tolikom iskrenošću, da je on smjesta povjerovao, morao je povjerovati, a ona se naslonila grudima na njegova

koljena i utonuvši mu u oči očitovala mu tako, da ga voli... Kao na svetoj ispovijedi otvorila je pred njim dušu širom, bacila mu ju je pred noge kao zalutalo ptiče i usrdnom vrelom molitvom predavala se njegovu smilovanju, njegovoj dobroj ili zloj volji.

Jasio zadršće kao listak, kad ga potrese nagla olujina, htjede da je odgurne i da pobjegne, ali šaptao je samo klonulim, besvijesnim glasom:

— Mir, Jaguś, to je nemoguće, grijeh, šuti!

Ona zašuti, snaga ju ostavi, šutjeli su oboje, izbjegavali su poglede očiju svojih, a podjedno su se pritiskali tako blizu jedno drugome, da su čuli kucanje svojih srdaca i tiho, vrelo disanje; bilo im je strašno dobro i radosno, i njoj i njemu tekle su suze po preblijedjelim obrazima, i njoj i njemu smijale su se crvene usne, a duše su im kao pri Podizanju zaronile u neku presvetu tišinu, koja je tajno svijetlila negdje u visini i dizale su se još više, iznad svjetova.

Sunce je već bilo zašlo, zemlja je plamtjela u zapadnom rumenilu kao u zlaćanoj rosi, sve se utišalo, sve je pritajilo dah i sve kao da je obamrlo slušajući zvona, što su zvonila Pozdravljenje, sve kao da se molilo tihom, zahvalnom molitvom za svetu milost primljenoga dana. Oni pođoše u polja posuta prašinom nebeskog rumenila, išli su nekim međama punim cvijeća, kroz dozrelo žito, povlačeći rukama po klasju, što im se objesilo do koljena, išli su zagledani u crveni zapad, u široke, zlatne ponore neba i s nebom u dušama i s nebom u očima i regbi s nebeskim obručima nad glavama.

Kao da se u njima služila misa, tako su bili puni svete pobožnosti, tako su im duše klečale u zanosu i tako su im pjevala uznesena srca o milosti Gospodnjoj, koja se samo njima objavila u taj čas života.

Ni riječi nisu više progovorili među sobom, ni jedne riječi, samo bi se kadšto ukrstili njihovi pogledi kao munje, koje su već posve otupjele od svoga vlastitog žara i ništa nisu znale o sebi.

Nisu znali ni to, da pjevaju neku pjesmu, što se rodila iz njih samih i što je kao cvrkutava ptica poletjela iznad pomračenih polja u široki svijet.

Nisu znali, gdje su, kamo idu i zašto.

Odjednom negdje izbliza sruši im se iznad glave tvrdi i suhi glas:

— Jasio, kući!

Otrijeznio se u taj tren; bili su u topolovu drvoredu, a majka je stajala tik pred njima s prijetećim i neumoljivim licem — on poče nešto mucati i koješta buncati.

— Hajde kući!

Uzela ga za ruku i srdito povukla za sobom, a on se prepustio bez otpora, ponizno...

Jagusia je išla za njima kao urečena, dok orguljašica odjednom ne podigne kamen i baci se na nju u strašnom bijesu:

— Odlazi! U štenaru, kujo! — poviče prezirno.

Jagusia se obazre naokolo ne razumijevajući, što orguljašica misli, ali kad su joj se izgubili iz očiju, dugo je lutala po putovima, a kad su kod kuće legli da spavaju, ona je sjedjela uza zid sve do bijele zore.

Prolazili su sati za satima, pjevali su pijetli, rzali konji u kolima kraj jezera, svitalo je, selo je počelo ustajati, grabili su vodu iz jezera, tjerali krda na pašu, netko je već polazio na posao, negdje su blebetale žene, negdje mazno plakala djeca, a ona je sveđ sjedjela na jednom mjestu i s otvorenim očima na javi sanjala o Jasiu — da nešto s njim razgovara, da gledaju jedno u drugo tako izbliza, da je podilazi

slatka vatra, da idu nekuda i da pjevaju nešto, što se ne može sjetiti — i tako neprestano samo to i samo to.

Majka je probudi od tih divnih priviđenja, a naročito Hanka, koja je, već spremna na put, došla i, premda plaho, pružila prva pomirnicu ruku:

— Idem u Częstochowu, oprostite mi, što sam vam zgriješila.

— Hvala za dobre riječi, ali nepravda je nepravda! — promrmlja stara.

— Ne dirajmo to! Molim vas od iskrena srca, da mi oprostite.

— Mržnje na vas u srcu nemam — uzdahnu teško Dominikova.

— Ni ja! premda sam se mnogo napatila! — reče ozbiljno Jagusia, a čuvši glas zvonca pođe da se presvuče za crkvu.

— Znate li, da i orguljašev Jasio ide s proštenjem — oglasi se malo kasnije Hanka.

Jagusia, čuvši tu novost, bane iz kuće napolak obučena.

— Sama mi je orguljašica rekla, da je silom navalio da hoće u Częstochowu! Veselije će nam biti pješačiti s popićem, a i časnije! Zbogom ostajte! — Oprostila se prijateljski i pošla u crkvu šireći putem novost, a oni su se, dakako, čudili, samo Jagustynka zavrti glavom i reče tiho:

— Tu ima nešto na stvari! On s dobre volje ne ide, ne...

Ali nije bilo kada za opsežno razlaganje, jer se pol sela skupilo u crkvi, a župnik je počeo misu, koja se služila za proštenje.

Jasio je služio kod mise kao svaki dan, samo mu je danas lice bilo malko bljeđe i čudnovato bolno, a oči s modrim kolutima i još staklene od suza, pa kao da je kroz maglu gledao cijelu crkvu. Tereska je le-

žala nice za vrijeme cijele mise, prestrašene oči Jagusine, majku, koja je sjedjela u dvorskoj klupi, i hodočasnike, što su pristupali k pričesti — vidio je kroz maglu suza, koje je jedva svladavao, kroz tugu, što mu je srce čupala i kroz samrtnu žalost.

Župnik se s oltara opraštao s putnicima, a kad su izašli pred crkvu, poškropio ih svetom vodom i blagoslovio, a oni odmah podigoše barjak, križ se zablista na čelu povorke, netko zapjeva i proštenje krene na daleki put.

Iz Lipca pođoše: Hanka, Marysia Balcerekova, Kłębova sa kćerkom, Grzela Krivousti, Tereska s mužem, a njih se dvoje zavjetovalo, da cijelim putem ne će uzeti u usta ništa toplo, nekoliko nadničarka, ali zajedno s putnicima iz drugih sela skupilo se oko stotinu ljudi.

Otpratilo ih je cijelo selo, a kola, natovarena zavežljajima, išla su na kraju. Premda je bilo još rano, vrućina je već sve jače rasla, sunce zasljepljivalo oči, a prašina se dizala, pa su išli kroz sive, zagušljive oblake.

Jagusia je išla s majkom i drugim ženama, bila je sva kao ispijena, drhtala je u sebi od tuge, pa gutajući gorke sirotinjske suze gledaše u Jasia kao u sunce, dakako izdaleka, jer ga orguljašica s djecom nije ostavljala ni na jedan čas, pa nije mogla ništa da mu kaže, nije mu se čak mogla ni javiti pred očima.

Mateuš joj je nešto govorio, čas majka, čas netko drugi, ali sve badava, kad je ona samo jedno znala, da Jasio odlazi zanavijek i da ga nikada više ne će vidjeti, nikada.

Kraj križa na Podšumlju oprostiše se s hodočasnicima, koji odmah krenuše dalje i uz pjevanje se udaljivahu sve većma, dok se posve ne izgubiše iz

vidika, a samo su se negdje u sunčanoj daljini nad putom dizali oblaci prašine.

— Zašto? zašto? — stenjala je vukući se kao mrtva s onima, što su se vraćali u selo.

— Past ću i umrijet ću! — pomisli osjećajući u sebi da počinje umirati, išla je sve sporije i teže, bez snage zbog vrućine, umora i od te strahovite muke.

— I što ću sada ja, što? — pitala se zagledavši se u taj dan čudnovato prazan i bolno zasljepljiv.

Čekala je požudno noć i tišinu, ali ni noć joj nije donijela olakšice i mira, lutala je sve do zore oko kuće, izlazila na put, pohrlila čak na Podšumlje, do križa, gdje je posljednji put vidjela Jasia i tražila očima, što su je pekle od muke, po širokom, pješčanom putu tragove njegovih koračaja, makar sjenu, koja bi ostala iza njega, makar grudicu zemlje, koju je on dotaknuo.

Nije bilo, nije bilo ništa i nigdje za nju, nije više bilo smilovanja ni spasenja.

Ponestalo joj je napokon i suza; oči, ubijene tugom i očajem, sjale su se kao zdenci bezdane boli.

A samo kadšto uz molitvu podigla bi se sa sprženih usana tužna jadikovka:

— I zašto sve to, Bože moj, zašto?

. . . . . .
. . . . . .

XIII

Kod Dominikove se naprosto više nije moglo izdržati. Jagusia je tumarala kao izvan sebe i kao da ne zna za ovaj božji svijet, Andrija je površno svršavao poslove i sve češće boravio kod Šimekovih, gospodarstvo je tako propadalo i bilo zapušteno, da su često nepomuzene krave tjerali na pašu, svinje su cičale od gladi, konji su obgrizali lojtre ržući uz prazne jasle, jer starica nije mogla dospjeti na sve. Još je šepesala sa štapom, svezanih očiju, napolak slijepa, pa nije čudo, da joj je glava pucala od brige.

A i kako ne bi: đubre za pšenicu sušilo se na polju, a nije bilo nikoga, tko da ga zaore, lan je molio, da ga iščupaju, krumpire bi trebalo još jedanput oplijeviti i zagrnuti, nije bilo drva za gorivo, gospodarski se alat upropašćivao, žetva je bila pred vratima, posla je bilo i za deset ruku, a odmicao se kao da netko po nosu čačka. Najmila je nadničarku, sama je radila, koliko je mogla, djecu je gonila na posao, ali Jagusia kao da je bila gluha na sve molbe i razlaganja, a Andrija bi na prijetnje bahato odbrusio:

— Ostavit ću sve i poći u svijet. Istjerali ste Šimeka, pa radite sada sami! On ne čezne za vama, ima kuću, ima novaca, ima ženu, ima kravu i gazda je sve u šesnaest. — Govorio je prkosno, ali se držao podalje.

— I da je taj razbojnik sve to udesio! — uzdahne ona teško.

— I još kako je udesio, čak se i Nastusia čudi!

— Trebalo bi koga najmiti ili uzeti slugu... — pomisli ona glasno.

Andrija se počeše i reče bojažljivo:

— Eh, tražite strano lice, kad bi Šimek bio spreman... samo da mu se kaže koja riječ...

— Ludo! Ne ispružaj vrâta, kad ne nazdravljaju tebi! — zareži, a ljuto ju je grizlo, što će, bilo ovako ili onako, ipak morati popustiti i s njim se nekako nagoditi.

Ipak je najviše bila zabrinuta radi Jagusie. Zalud je pokušavala da ispipa, što joj je. Andrija također nije znao, a nije se usudila da pita kume, jer se bojala, da će one koješta natovariti. Cijela je tri dana, otkako je otišlo proštenje u Częstochowu, lutala mislima po nesnosnoj tmini, a tek u subotu poslije podne, kad dulje nije više mogla da izdrži, uzme omašnoga patka pod pazuho i pođe u župni dvor.

Vratila se naveče uzburkana kao jesenska noć, zaplakana, teško je uzdisala, nikomu se nije odazivala, a tek poslije večere, kad je ostala nasamu s Jagusiom, pritvori vrata od trijema i reče:

— A znaš li, što govore o tebi i o Jasiu?

— Ne zanimaju me spletke! — odvrati nevoljko i podigne grozničave oči.

— Zanimala se ti ili ne, treba da znaš, da se pred ljudima ništa ne da sakriti! A tko tiho radi, o tome glasno govore! O tebi govore, da Bog sačuva!

Naširoko joj ispriča, što je čula od župnika i od orguljaševih.

— Odmah iste noći sudili su mu, orguljaš ga je išibao, župnik je čibukom svoje dometnuo, i, da ga sačuvaju od tebe, poslali su ga u Częstochowu. Čuješ li to? Promisli, što si izradila! — poviče strogo.

— Isuse i Marijo! Tukli su ga! Jasia su tukli! — skoči gotova da pojuri u njegovu obranu, no samo zastenje kroz stisnute zube:

— Da Bog da im ruke pootpadale, kuga ih pomorila! — —I zaplače, iz pocrvenjelih očiju proliše se potoci gorkih suza, a sve rane duše kao da procuriše tom živom krvlju od srca.

Ali Dominikova, ne obziruć se na to, stade je šibati kao toljagom — podsjećanjem na sve njene krivice i grijehe, nije propustila ni jednoga, nabrajajući, što ju je odavno grizlo i zbog čega je ljuto patila.

— To se mora već jedanput svršiti, razumiješ li? Tako se dalje živjeti više ne može! — vikala je sve ljuće, premda su joj vrele suze tekle ispod povoja, kojima su joj bile vezane oči. — Da te smatraju najgorom, da već prstom pokazuju na tebe! Tolika sramota u moje stare godine, tolika sramota, Isuse dragi! — jaukala je očajno.

— Vele, da ni vi u mladosti niste bili bolji! — tresne ona zlu riječ.

Stara plane s takvim gnjevom, da je jedva mogla promucati:

— Ni svecu ne će ljudi oprostiti!

Nije se usudila nad njom dalje iskaljivati, a Jagusia se lati peglanja neke šmizle za sutra. Veče je bilo vjetrovito, drveće je šumilo, po nebu, zatrpanu malim oblacima, jurio je mjesec, negdje su u selu pjevale djevojke, a neke su gusle svirale veselu podskočnicu.

Pred prozorima začuje se glas kneževe žene, koja je prolazila:

— Otkako je jučer otišao u kancelariju, nema mu glasa...

— Otputovao je s pisarom u kotar još jučer uveče. — Kmet je kazivao, da ih je pozvao k sebi načelnik — odgovarao je Mateuš.

Kad su prošli kraj kuće, stara se oglasi opet, ali već blaže:

— Zašto si istjerala iz kuće Mateuša?

— Jer mi se ogadio i šta da tu sjedi! ja ne tražim muža!

— Vrijeme bi već bilo da se ogledaš za kim, vrijeme! Odmah bi te ljudi prestali napadati! Pa makar i Mateuša, nije on naodmet, momak je spretan, čestit...

Dugo je glagoljala o njemu i hvalila ga, ali Jagusia se nije odazvala nijednom riječi, zauzeta poslom i svojim brigama, pa stara prestane i lati se krunice. Napolju se već stišaše glasovi, samo se drveće trzalo od vjetra, mlin je klepetao, bila je kasna noć, mjesec kao da je sasvim utonuo u oblake, samo bi kadšto zasjali rubovi oblaka i prodrli snopovi mjesečine.

— Jaguś, pođi sutra na ispovijed. Bit će ti lakše, kad se riješiš grijeha.

— Šta marim ja, ne ću!

— Ne ću. Pop je brz na kaznu, ali s pomoću se nikome nije požurio...

— Šuti, da te Gospodin Isus ne pokara za takav grješan govor! A ja ti kažem: idi na ispovijed, pokaj se i moli se Bogu, možda će se još sve na dobro okrenuti.

— A zar imam malo pokore, a? A što sam to zgriješila? Zašto? Sigurno zbog moje ljubavi i zbog moje patnje zatekla me takva nagrada, zar ne? To, da me je snašlo ono, što je najgore na svijetu! — jadikovala je tužno.

Jadnica nije ni slutila, da će se na nju survati nešto još gore, još nenadanije i još nepravednije.

Sutradan, u nedjelju, prije mise, pronio se glas, posve nevjerojatan, da su kneza uhapsili zbog manjka novca u općinskoj blagajni.

Spočetka nisu mogli da povjeruju, a premda je gotovo svakoga sata netko stizao s novim i sve gorim vijestima, još nisu to uzimali suviše k srcu.

— Besposleni ljudi izmisle makar što i pronose radi svoje zabave — govorili su ozbiljniji.

Ali povjerovaše, kad se kovač vratio iz grada i sve im riječ po riječ potvrdio, a Jankiel u podne reče cijeloj skupini.

— Sve je istina! U kasi fali pet hiljada, oduzet će mu zato cijelu sermiju, a ako bude malo, Lipce će morati doplatiti!

Ogorčilo je to svakoga, da Bog sačuva, nevolja svuda cvili, u lonac nemaš što da metneš, mnogi se zadužio samo da dovuče do žetve, a sada da još plate za lopova! To je bilo previše za ljudsko strpljenje, pa nije čudo, da je selo gotovo pobješnjelo od srdžbe, psovanja, prijetnja i grdnja, koje se prosuše kao kamenje.

— Skapao, mrcino, da Bog da, kao pseto!

— Nisam bio njegov ortak, pa ne ću ni da plaćam za njega.

— Ni ja! Zabavljao se, uživao, a ti sada pati za drugoga! — govorili su tako zabrinuto, da su mnogi htjeli već i zaplakati od jeda.

— Davno sam ga držao na oku i govorio sam, k čemu to vodi, razlagao sam, ali me niste slušali, i sada imate paradu! — brundao je stari Płoszka, pomagala mu žena i govorila svakomu, tko je samo htio da sluša.

— Znate, Antek je već izračunao, da ćemo za gospodina kneza platiti po tri rublja po jutru, ali za takvog prijatelja ne bi bilo mnogo ni po deset...

I ti su glasovi tako zabrinuli ljude, da je jedva tko pošao u crkvu, samo su vijećali i tužili se jedan drugome, da su bile pune ljese, puno pred kućama, a naročito kraj jezera. Zalud su sebi razbijali glavu, kud je djenuo toliki novac.

— Mora da su ga okrali, jer nije moguće, da je sam toliko profućkao.

— Pisaru je vjerovao, a znamo, kakva je to ptičica!

— Šteta je čovjeka, nas je oštetio, a sebe najvećma! — govorili su neki imućniji, a uto gurne među njih debelu svoju trbušinu Płoszkina i nastavi tobože tužno jadikovati i trti suhe oči:

— A meni je žao kneževe žene! Jadnica, bila je gospođa i nos je dizala, a što je sada! Kuća će joj na bubanj, zemlju će prodati i poći će sirotica nekome u kvartir, na nadnicu. I da se barem naužila!

— A zar se malo dobra naužila? — prodere se Kozłova prateći je svojski, samo na drugi način — naživali su se mrcine kao spahije. Svaki su dan jeli meso! Kneževa je žena pol lončića šećera metala u kavu, a čisti su rum pili na čaše! Vidjela sam, kako je on iz grada dovozio pune šarage svakakvih đakonija. A od čega su im nabrekli trbusi, valjada ne od posta!

Slušali su pozorno, premda je na kraju blebetala sve koješta, no tek je orguljašica pogodila da im progovori k srcu, našla se u selu tobože slučajno, pa, kad se naslušala razgovora, reče zlovoljno:

— Kako, zar ne znate, na što je knez izdao tolike novce?

Stadoše se oko nje gurati i pitati i siliti je da odgovori.

— Prorajtao je na Jagusiu, to se zna.

Tome se nisu nadali, nego se samo začuđeno pogledaše.

— Cijela župa govori o tome još od proljeća! Ja vam ne ću prepričavati, zapitajte bilo koga makar iz Modlice, pa ćete čuti cijelu istinu.

I ode kao da ne će da se oda, ali babe je ne pustiše, pritisnuše je negdje uz plot i tako navališe, da im je počela pričati bajagi kao tajnu: kako je knez donosio Jagusi prstenje od suhoga zlata, pa kakve svilene marame, pa kakvo tanano platno, pa kakve koralje, a koliko joj je dao u gotovu novcu! Lagala je da se sve pušilo, ali one povjerovaše kao sveto, samo se jedina Jagustynka javila srdito:

— Trla baba lan. Jeste li vi to vidjeli?

— Vidjela sam i mogu se zakleti čak i u crkvi, da je krao zbog nje, zbog nje, a možda ga je ona i nagovorila na to! Ho, ho, kadra je ona da sve uradi, za nju ništa nije sveto, nema ona ni stida ni savjesti! Kao kučka kad se pari, juri po selu i širi samo sablazan i nesreću! Čak je i moga Jasia htjela zavesti, dječak je nevin kao dijete, pa je pobjegao od nje i sve mi je ispripovijedao. Zar to nije strahota, ne dati mira ni svećeniku! — govorila je brzo i jedva dišući od bijesa.

Kao da je iskra pala na barut, tako planuše odjednom sve nekadašnje zamjerke proti Jagusi, sva zavist, srdžba i mržnja, stadoše spominjati, što je koja imala na srcu, i diže se neiskazana derača. Vikale su jedna preko druge i sve ljuće.

— I takvu nosi ova sveta zemlja!

— A zbog koga je umro Maćej? Sjetite se samo!

— Cijelo će selo morati da okajava zbog takve prokletnice!

— I svećenika je htjela da navede na grijeh! Isuse, smiluj nam se!

— A koliko je bilo zbog nje pijančevanja i svađe i huljenja Boga!

— Sramota cijeloga sela! Zbog nje ljudi već prstom pokazuju na Lipce!

— Kuga nije gora od takve pošasti.

— Dok je takva u selu, dotle će biti grijeha, bluda i zla, jer danas je knez krao zbog nje, a sutra će isto učiniti i drugi!

— Toljagama ucmekati, a mrcinu baciti psima!

— Protjerati je iz sela, prognati iza šume kao pošast kakvu!

— Protjerati! Jedini način! Protjerati — zavrištaše nakostriješene, spremne da učine sve, pa po nagovoru orguljašice krenuše kneževoj ženi.

Ona izađe pred njih, nabrekla lica od plača, tako jadna, tako nesretna i uplakana, da su je stale grliti plačući nad njom i žaleći je od sveg srca.

Tek iza nekog vremena spomene joj orguljašica Jagusiu.

— Sveta istina! Ona je svemu kriva, ona — stade očajno naricati. — Ta drolja pasja, ta đavolica! Crkla da Bog da kraj plota zbog svoje krivde, crvi je rastočili zbog moje sramote, zbog moje nesreće! — pade negdje na klupu valjajući se u neiskazanoj muci i jecanju.

Naplakaše se do sita nad njom, najadikovaše se i raziđoše se kući, jer se sunce već sklanjalo prema zapadu. Ostala je samo orguljašica i zatvorivši se s njom, vijećale su nešto važno, pa još prije sutona poletješe u selo, po kućama, poduzevši neki tihi i tajni posao.

Pristadoše uz njih Płoszke, nagovoriše još neke i krenuše zajedno k župniku, on sasluša sve, raširi ruke i klikne:

— Ne miješam se ni u što, radite što vam drago, ja ništa ne znam, a sutra ujutro putujem u Žarnov na cijeli dan!

Veče je bilo vrlo svadljivo, puno vijećanja, prepiraka i tajanstvenog šaptanja, a kad je već pala tamna noć, svi, koji se dogovoriše, skupiše se u krčmi, gdje su ih častili orguljaševi, pa počeše opet vijećati i dogovarati se. A sastadoše se tu prvi gazde i gotovo sve udate žene i već su dosta dugo razglabali, kad zaviče Płoszkina:

— A gdje je Antek Boryna? Cijelo se selo skupilo, on je prvi gazda u Lipcu, bez njega se ne može ništa zaključiti, jer inače ne će vrijediti.

— Istina, pošaljite po njega! Mora doći! Bez njega se ne može! — proderaše se.

— A možda će je braniti, tko bi znao? — šapne po koja žena.

— Zar će se usuditi da se usprotivi cijelom selu? Gdje su svi, tamo svi!

Kmet potrči k njemu, morao ga je izvući iz kreveta, jer je već spavao.

— Morate ići i reći svoje! A ako ne dođete, reći će, da je branite i da se protivite cijelom selu! Babe vam ne će oprostiti stare grijehe. Hajdete, treba s tim svršiti.

I on pođe, premda teška srca, jer je poći morao.

Krčma je bila kao natučena, teško bi bilo prst promoljiti, a tiho su žamorili, orguljaš je baš stajao na klupi i govorio kao da propovijeda:

— ... a drugoga načina nema! Selo je kao kaka kuća, nek jedan tat izvadi ispod nje temelj, a drugi nek se polakomi za gredama, a trećemu nek se prohtije da izvadi komad zida, to će se napokon kuća srušiti i prignječiti i poubijati sve! Prosudite to dobro! Ako svako bude mogao slobodno krasti, razbijati, krivicu nanositi, blud činiti, to tada ne će biti više selo, nego svinjac đavolski, sramota i stid za ljude poštene! Takvo će selo ljudi obilaziti izdaleka i

krstit će se, kad mu se ime spomene! Ali ja vam velim, da prije ili kasnije kazna božja mora pasti na takvo selo, kao što je pala na onu Sodomu i Gomoru! Past će i sve će uništiti, jer su svi podjednako krivi, jednako oni, koji zlo čine, kao i oni, koji dopuštaju, da se zlo širi! Sveto nas Pismo uči: ako te sablažnjuje ruka tvoja, odsijeci je, a ako je zgriješilo oko, iskopaj ga i baci pred pse! Jagusia je, velim vam, gora od kuge, gora od pošasti, jer sije sablazan, griješi protiv svih zapovijedi božjih i navlači na selo gnjev božji i strašnu odmazdu njegovu! Protjerajte je, dok je još vrijeme! Prevršila se već mjera grijeha njezinih i dospjelo je vrijeme pokaranja! — rikao je kao bik, a oči mu se izbuljiše na pocrvenjelom licu.

— Jest! Vrijeme je! Narod je vlastan da kažnjava i vlastan da nagrađuje! Prognati je iz sela! Prognati! — urlali su sve glasnije.

Govorio je još Grzela, knežev brat, govorio stari Płoszka, brbljao Gulbas, ali jedva ih je tko slušao, jer su već svi govorili u isti čas. Orguljašica je neprestano pričala, kako je bilo ono s Jasiom, kneževa je žena svakomu punila uši svojim krivicama, a i druge se prilično upustiše u razgovor, pa je uzavrelo kao na vašaru.

Samo se Antek nije oglasio, stajao je uz tezgu mrk kao noć, stisnutih zuba, blijed od muke, a dolazili su mu takvi časovi, da mu se prohtjelo uhvatiti klupu i mlatiti njom po svim tim jezičavim njuškama i petama ih gaziti kao odurnu gamad, tako mu se sve ogadilo, da je pio čašicu za čašicom, samo pljuvao i tiho psovao.

Priđe mu Płoszka i glasno, da je cijela krčma čula, zapita:

— Svi su se već složili, da Jagusiu treba protjerati iz sela. Reci i ti svoje, Antonije!

U krčmi se odjednom stišalo, sve se oči upriješe u njega, bili su gotovo uvjereni, da će se on usprotiviti, ali on odahne, uspravi se i reče glasno:

— U zajednici živim, pa sa zajednicom držim! Hoćete li da je protjerate, protjerajte, a hoćete li da je posadite na oltar, posadite! Meni je svejedno!

Odgurne rukom one, koji su mu zakrčivali put, i izide ne pogledavši nikoga.

Kad je on otišao, još su dugo vijećali, gotovo do zore, a ujutro su već svi u selu znali, da je odlučeno protjerati Jagusiu iz sela.

Slabo je tko stao u njenu obranu, svakoga bi nadvikali, samo je jedini Mateuš, ne bojeći se nikoga, psovao svakoga u oči i grdio cijelo selo, pa je, razbješnjen već do krajnosti, pohrlio da traži spasa kod Anteka.

— Jesi li čuo za Jagusiu? — bio je blijed kao mrtvac i sav je drhtao.

— Znam, pravo je na njihovoj strani! — reče kratko umivajući se na bunaru.

— Kuga ih pomorila s takvim pravom! To je maslo orguljaševih. Zar da dopustimo toliku nepravdu? Što je ona komu skrivila? A to, s čega je krive, to nije istina, to je prava laž! Isuse, da se usude protjerati čovjeka kao bijesno pseto! Nije moguće, da se to dogodi!

— Hoćeš li ustati proti cijelom selu?

— Govoriš kao da uz njih držiš — zareži on oštro.

— Ne držim ni uz koga, ali toliko mi je do nje stalo, koliko do lanjskog snijega.

— Spasavaj, Antek, pomozi barem! Zaboga, već mi se vrti u glavi! pomisli, što će biti s njom, kuda da se djene? Nakot pasji, razbojnici, vuci jedni! Jedino da uhvatim sjekiru i da lupam, ne, ne ću dopustiti, ne dam!

— Ništa ti ne ću pomoći. Odlučili su, pa što znači jedan protiv svih? Ništa.

— Ti je mrziš! — prodere se Mateuš iznenada.

— Da li je mrzim ili ne, to se nikoga ne tiče — reče strogo i naslonjen o bunar zagleda se nekud daleko. Kao bolno klupko smotalo se u njemu pritajeno ali vječno budno milovanje i ljubomora, pa se u sebi lomio s jaukom kao drvo, koje vihor trza.

Obazre se, ali Mateuša nije više bilo, a selo mu se pričini nekako tuđe i neobično nemilo i strašno bučno.

Istina, ovaj je važni dan bio također nekako neobičan. Sunce se vuklo blijedo i kao nabreklo, zagušljivo je bilo na svijetu i strahovito vruće, nebo je visjelo nisko, zatrpano gadnim oblačinama, vjetar se svaki čas dizao i meo, a nad putovima su se dizale gvalje prašine, spremalo se na buru, a negdje nad šumama kao da je sijevalo.

A među ljudima se već ježila silna oluja, jurili su po selu kao pomahnitali, svađe su se zametale po svim kućama, neke se babe potukoše kraj jezera, psi su bez prestanka lajali, gotovo nitko nije izišao u polje na posao, blago nisu istjerali na pašu pa je rikalo po oborima, čak ni misu nije toga dana odslužio župnik, nego je otputovao ranim jutrom, graja je bivala sve veća, a nemir je rastao od minute do minute.

Antek, videći da se u orguljaševoj ljesi sabire sve više naroda, uzme kosu na rame i žurno pođe u polje, kraj šume.

Smetao mu je vjetar, koji je zaplitao žito i šibao pijesak u oči, ali on se raskorači u slogu i poče kositi prisluškujući istodobno mirno daleki žamor.

— Možda su već — sune mu odjednom kroz mozak, srce mu zalupa kao čekićem, gnjev ga spopadne

i on ispruži leđa, htjede da odbaci kosu i da pohrli, da je spase, ali se sabere još u pravi čas.

— Tko je skrivio, neka podnese kaznu. Neka joj bude, neka!

Raž mu se šušteći sagibala do nogu i šibala ga poput uzbibane vode, vjetar mu je kuštrao kosu i sušio lice uznojeno od muke, oči mu gotovo ništa nisu vidjele, kao da se sav prenio onamo, k Jagusi, pa su same od sebe vodile kosu tvrde, naviknute ruke, rušeći otkos za otkosom.

Vjetar mu donese od strane sela neki dugi, otegnuti krik.

Odbaci kosu i sjedne uz raž kao da se upro u zemlju, kao da se zakvačio uz nju svom snagom, prihvatio se nje kao da je drži željeznim pandžama, i držao se, nije se dao, premda su mu oči lijetale iznad sela kao pomahnitale ptice, premda mu je srce cviljelo od straha, premda se tresao i drhtao od uzbuđenja.

— Sve mora da ide svojim redom, sve. Treba orati, da se sije, treba sijati, da se žanje, a sve što smeta treba iščupati kao štetan korov — govorio je u njemu neki strogi, pravječni glas, kao da je to bio glas te zemlje i tih ljudskih naselja.

Bunio se još, ali slušao je već mirnije.

— Dakako, svatko ima pravo da se brani od vukova, svatko.

Snašla ga neka posljednja tuga, a misli, kao ljuti i oštri vihrovi, oviše ga mračnom maglom dižući ga s mjesta.

Skoči na noge, naoštri kosu gladilicom, prekrsti se, pljune u šake i lati se posla rušeći otkos za otkosom s tolikim žarom, da je fijukala plitka oštrica kose i jecala raž.

A međutim je u selu nadošao strašni čas suda i kazne, da se ni iskazati ne može, što se tamo zbivalo. Kao da je pošalina zarazila selo, ljudi su sasvim pobješnjeli, jer svi, što ih je bilo razboritijih, pozatvarali se u kuće ili utekoše u polje, a ostali, skupljeni kraj jezera u gomilu i kao opojeni srdžbom, žamorili su sve ljuće, podbadajući se uzajamno uzvicima, te se svatko derao, svatko je psovao, svatko se kostriješio, i nastade strahovito režanje slično dalekoj i prijetećoj grmljavini.

I u jedan čas krene cijelo selo k Dominikovoj kao nabujali, bučni potok, vodila ih je orguljašica s kneževom ženom, a za njima se guralo ričući cijelo razbješnjelo krdo.

Provalili su u kuću kao oluja da zadrhtaše zidovi, Dominikova im zakrči put, oni je pogaziše, Andrija priskoči u obranu, a s njim u tren oka učiniše to isto, napokon htjede Mateuš da ih zaustavi pred komorom i premda je mlatio batinom, premda je branio svom snagom, nije prošlo ni koliko traje Zdrava Marija, već je ležao negdje kraj zida razbite glave i bez svijesti.

Jagusia je bila zatvorena u sobici, a kad su izvalili vrata, pritisla se uza zid i nije se branila, nije ni glasa od sebe dala, bila je blijeda kao mrtvac, a u široko otvorenim očima gorio je tmurni plamen jeze i smrti.

Sto se ruku pružilo prema njoj, sto ju je ruku spopalo gladnim, lakomim pandžama sa svih strana, istrglo kao grm, što je plitko urastao u zemlju, i povuklo u ljesu.

— Svežite je, otet će se i pobjeći — odredi kneževa žena.

Na putu su već stajala spremna kola, natovarena svinjskim đubretom do vrha dasaka i upregnuta

u dvije crne krave. Baciše je na đubre svezanu kao ovna i krenuše uz paklenu graju, podrugljive pogrde, smijeh i kletve prosuše se na nju kao tuča, koja stokratno ubija.

Ali pred crkvom cijela povorka stane.

— Treba ju svući do gola i u kripti išibati! — poviče Kozlova.

— Uvijek su šibali takve pred crkvom! Do prve krvi, hvatajte ju! — urlale su.

Na sreću su vrata groblja bila zatvorena, a na malim vratima stajao je Ambrozije s župnikovom puškom u rukama i, čim su stali, zaurla on iz sve snage svojih prsiju:

— Tko se usudi ući na crkveno tlo, ubit ću ga, tako mi Boga. Ubit ću ga kao pseto — prijetio je i tako je nekako strašno gledao spremajući oružje kao da će pucati, te su, okanivši se svog nauma, krenuli dalje u topolov drvored.

Počeli su se i žuriti, jer je oluja mogla da provali svaki čas, nebo se jače stmuštilo, vjetar je udarao u topole, da su se sagnule, prašina se dizala ispod nogu i padala u oči, a po strani je tutnjila grmljavina.

— Potjeraj, Pietrek, brže — gonili su obzirući se nemirno po nebu, nekako su se stišali, išli bez reda rubovima puta, jer je sredinom bio velik pijesak, pa bi samo kadšto koja bjesnija baba, dotrčavši do kola, priuštila sebi vičući mahnito:

— Ti svinjo! ti droljo! K soldatima odlazi, bludnice prokleta.

— Naužila si se, nažderi se sada sramote, naužij se jeda! — derale su se nad njom.

Pietrek, Borynin sluga, koji je vozio, jer nitko drugi nije htio, išao je uz kola, šibao krave, a čim je uhvatio priliku, šapne joj samilosno:

— Nije više daleko... osvetiti treba tu krivicu... strpite se malo...

A Jagusia u štrangama, na balegi svinjskoj, do krvi izubijana, u dronjcima, osramoćena zanavijeke, povrijeđena nad ljudsko shvaćanje i nesretna iznad svega, ležala je kao da ništa više ne čuje i ne osjeća, što se zbiva naokolo, samo su joj žive suze neprekidnim potokom curkom curile po licu punom modrica, a kadšto bi joj se uzdigle grudi kao od krika, koji se skamenio.

— Brže, Pietrek, brže! — dovikivali su sve češće, jer je u njima rasla nestrpljivost kao da su već počeli mirnije prosuđivati, pa su gotovo trkom stigli do pograničnih mrginja baš kraj šume.

Podigoše daske s kola i zajedno s đubretom kao odurnu mrcinu baciše je, da je zemlja pod njom zastenjala, ona pade nauznak i nije se ni maknula.

Nahrupi kneževica i udari je nogom vrisnuvši:

— A vratiš li se u selo, pse ćemo na tebe naučkati! — i podigne neku grudu ili kamen i hitne se svom snagom — za krivdu djece moje!

— Za sramotu cijeloga sela! — udari je druga.

— Krepala zanavijek!

— Sveta te zemlja iz groba izbacila!

— Crkla od gladi i žeđe!

Padali su po njoj glasovi, grude zemlje, kamenje i šake pijeska, a ona je ležala kao klada zagledavši se samo u drveće, što se nad njom njihalo.

Odjednom se naglo naoblačilo, poče padati krupna i obilna kiša.

Pietrek se malko s kolima ušeprtljio, pa se oni, ne čekajući njega, vraćahu u gomilama, ali nekako čudnovato tiho. Negdje na pol puta sretoše Dominikovu, išla je sva okrvavljena, poderana, jecajući i

s naporom pipajući put štapom, a kad je primijetila, tko kraj nje prolazi, bukne strašnim glasom:

— Kuga vas pomorila! Pošast vas istrijebila! Vatra i voda vas ne poštedjela!

Svatko samo uvuče glavu među ramena i pobježe pun straha.

A ona krupnim koracima pritrči u pomoć Jagusi.

. . . . . .

. . . . . .

Oluja se dobrano razbješnjela, nebo pomodrjelo kao jetra, prašina se zavrtjela u velikim gvaljama, topole s nekim jecajem i krikom prigibahu se do zemlje, duhnuše vjetri i stadoše sve bješnje padati na žito, što se raspršavalo na sve strane, pa ričući kao razdraženi bikovi gruhnuše u gustu šumu, koja se uzljuljala i do neba šumila.

Grmljavina je već stizala grmljavinu rušeći se s tutnjavom preko cijeloga svijeta, da je zemlja zadrhtala, a kuće se prodrmale.

Smotane gvalje bakreno-plavih oblaka objesiše nisko nabrekle, nadute trbušine i svaki bi se čas koja raspukla, tresnuo bi grom i planuli potoci zasljepljiva svijetla.

Kadšto bi se prosula rijetka tuča šušteći po lišću i granju.

A u sinjoj tmini dana, prašine i tuče očajno se trzalo drveće, grmlje i žito, kao da hoće da pobjegne, ali udarano olujinom, sa svih strana, zaglušeno gromovima, omamljeno tutnjavom, samo se vrtjelo i trzalo s divljim fijukom, a negdje iz visine, kroz oblake, tminu i vihar prelijetale su modre munje, letjele kao čopor ognjenih zmija, letjele iščupane negdje i bačene ne zna se kuda, letjele treptave i bez smjera, zasljepljujući cijeli svijet, slijepe i nijeme kao udes čovjeka. I trajalo je to tako uz prekide sve do večera,

tek u sumrak smirilo se sasvim i došla je noć tiha, tamna i dosta hladna.

Sutradan svanuo je vrlo krasan dan, nebo je bilo bez oblaka i plavilo se kao da je oplaknuto, zemlja je blistala rosom, ptice su radosno pjevale, a svako se stvorenje kupalo s užitkom u svježem, mirisnom zraku.

U Lipcu se sve vratilo starom redu, a čim se sunce diglo visoko za nekoliko momaka, svi, kao da se dogovoriše, stadoše izlaziti u žetvu, iz svake su kuće u gomilama kretali, iz svake su kuće svjetlucali srpovi i kose, iz svakog su se dvorišta kotrljala kola na međe i na poljske putove.

A kad je zvonce zacvrkutalo na crkvi, već je svatko spreman stajao na svom polju, pa čuvši zvono, a neki na bližim poljima čuvši i ganutljivu svirku orgulja, počeše se moliti, netko bi kleknuo, netko se i glasno molio, netko samo pobožno uzdisao pribirući pri tome i daha i snage, a svatko se prekrstio, pljunuo u šake, čvrsto se nogama o zemlju upro, sagnuo leđa i žudno hvatajući za srp ili kosu počeo žeti i kositi.

Velika svečana tišina prožela je žetvena polja, nastade regbi sveta služba božja mučnoga, neprekidnoga i plodonosnoga rada.

Sunce se dizalo sve više, žega rasla od sata do sata, vatreni je sjaj zalijevao polja i žetveni je dan protekao kao to pšenično zlato i zvonio kao zlatom tim teškim dozrelim zrnjem.

Selo ostade pusto i kao obamrlo, kuće su bile pozatvarane, jer sve, što je bilo živo i što se moglo maknuti s mjesta, krenulo je u žetvu, pa i djeca, pa i starci i bolesnici, pa i psi su se otrgli s užeta i otišli iz pustih kuća za narodom.

Tako su na svim poljima, dokle je oko moglo segnuti, u strahovitoj žezi, među zlaćanim žitom, u ustreptanom i osljepljivom zraku, od zore do kasne večeri svjetlucali srpovi i kose, bijelile se košulje, crvenile suknje, vrvjeli neumorno ljudi i tekao tihi, napregnuti rad, i nitko nije ljenčario ni na susjede se obazirao, nego se svatko, ni na što drugo ne misleći, prignuo nad brazde kao vol i radio u znoju lica svoga.

Samo su polja Dominikove stajala pusta i kao zaboravljena; zrno se već prosipalo iz klasja, žito venulo od suše, a nitko se tamo nije javio. S plahom su tugom ljudi okretali oči od tih polja, mnogi bi već uzdahnuo, mnogi bi se zabrinuto počešao i plašljivo pogledavao na druge, a onda bi se još žurnije prihvatio posla, jer nije bilo vremena da se razmišlja o takvoj šteti i propasti.

Jer ti su se žetveni dani kretali kao kotači rastreptani zlaćanim žbicama sunca i prolazili su jedan za drugim i sve brže, a podjednako mučni i podjednako posvećeni teškom i radosnom trudu.

A doskora, nakon nekoliko dana, kako je vrijeme bilo kao naručeno i stalno lijepo, počeše požeto žito vezati u debele snopove, postavljati ih po slogovima u krstine i polagano prevoziti u Lipce.

Bez prekida su se valjala teška nakostriješena kola; kotrljala su se sa svih polja, svim putovima i u sve širom otvorene štagljeve. Kao sipkim zlatom posuti talasi razliše se po putovima, dvorištima i gumništima, treslo se zrnje i nad jezerom, čak su i po drveću nad putom visjele zlatne slamne brade, a cijeli je svijet zamirisao slamom, travama i mladim zrnjem.

Već su gdjegdje po štagljevima lupali cjepovi mlateći žurno za kruh. A po prostranim, opustjelim

poljima, na zlaćanim strništima lakomo su tražila jata gusaka klasje, pasla su čitava krda ovaca i krava, gdjegdje se dimila prva vatra, a kroz cijele dane orile su se djevojačke pjesme, radosni uzvici, dozivanje, štropot kola i sjala se opaljena sretna lica ljudi.

I još nisu bili pokosili raž, već je po uzbrdicama molila zob, da je pokose, a ječam je dozrijevao gotovo pred očima, a pšenica je sve zlaćanije tamnjela, pa nije bilo vremena da se odahne ni da se makar koliko toliko čovjek najede, no uza sav taj teški posao i takav trud, da je mnogi i zaspao nad zdjelom, naveče, kad bi s polja stigli, Lipce se treslo od radosne vreve, smijeha, pričanja, pjevanja i muzike.

Svršilo se doba teške oskudice, štaglji su bili puni, žito je rodilo prilično, i svatko, pa i onaj najsiromašniji, ponosno je dizao glavu, s pouzdanjem gledao u sutrašnji dan i zamišljao sebi neku odavna žuđenu sreću.

Jednoga takvog žetvenog dana, kad su već dovezli ječam, prolazio je selom slijepi prosjak, a vodioga pas, no uza svu žegu nije nikuda skrenuo, jer se žurio na Podšumlje. Teško mu je bilo vući gojazni trbuh i erlave noge, pa se vukao polagano i neprestano je šmrkao, ušima budno strigao, zastajkujući uz žeteoce Boga nazivao, burmutom nudio, a kad bi mu nenadano koji groš kapnuo, molitvu bi promrmljao, ali bi i naumice, kao tobože nehotice, pitao za Jagusiu i za lipčanske novosti.

Ali nije mnogo saznao, jer su ga otpravljali makar s čim i zlovoljno.

Tek na Podšumlju, gdje je sjeo kraj križa, da odahne malko, naiđe na njega Mateuš, koji je nedaleko obdjelavao drvo za kovačevu vjetrenjaču.

— Pokažite mi put k Šimekovima! — zamoli prosjak dižući se na štake.

— Ne ćete se kod njih naužiti odmora! Tamo je samo plač i lelek! — šapne Mateuš.

— Je li Jagusia još bolesna? Kazivali su, da joj se nešto pomutilo u glavi...

— Nije istina, ali samo leži i jedva da zna za božji svijet! Kamen bi se nad njom smilovao! O, ljudi, ljudi!

— I tako upropastiti dušu kršćansku! Ali stara, kako vele, tuži cijelo selo?

— Ništa ne će isposlovati! Svi su odlučili, u zajednici, imaju pravo...

— Strašna je stvar gnjev cijeloga naroda, strašna! — Sav se strese.

— Da, ali je i glupa i zla, i nepravedna! — plane Mateuš, i kad je prosjaka odveo sve do kuće, zaviri unutra, no brzo izađe brišući kradom suze. Nastusia je kraj zida prela lan, prosjak sjedne uz nju i izvadi plavu flašu.

— Znate, ovom vodom treba poškropiti Jagusiu, triput na dan i trti joj tjeme, a za nedjelju dana će proći, kao da nije bilo! Tu su mi vodu dale časne sestre u Przyrovu.

— Bog vam platio! Dvije su već nedjelje prošle, a ona samo leži bez svijesti, kadšto se samo trgne da nekud pobjegne, leleče i Jasia dozivlje.

— A kako Dominikova?

— Kao mrtvac kakav, samo uz nju sjedi! Ne će se ona dugo vući, ne će.

— Isuse, koliko to naroda propada, Isuse! A gdje je Šimek?

— Sjedi u Lipcu, sada je sve na njegovu vratu, jer ja moram da pazim na ove dvije.

Gurne mu u šaku cijeli desetak, ali prosjak ne htjede uzeti.

— Iz dobra sam srca donio za nju i još ću koju molitvicu dometnuti Preobraženju Gospodnjem. Dobra je bila prema siromasima kao malo tko drugi na svijetu, čestita.

— Istina, bila je dobra srca, istina! A možda baš zato i mora da toliko trpi! — šapne gledajući tužnim očima po svijetu.

Od strane Lipca dopiralo je zvonjenje na Pozdravljenje, a kadšto bi se čuo štropot kola, zveka naoštrenih kosa i daleko, daleko pjevanje. Zlaćana prašina zapada počela je zastirati cijelo selo i sva polja i šume.

Prosjak ustane, zovne psa, popravi na sebi torbice i, poduprijevši se štakama, reče:

– Zbogom ostajte, dragi ljudi!

SADRŽAJ »SELJAKA«

Jesen

I. Selo Lipce. Oranje. Agata, prosjakinja. Župnik. Vađenje krumpira. Boryna. Crkla krava. — II. Ambrozije crkvenjak. Boryna kod susjeda. Prosjak. Večera. Boryna misli na ženidbu s Jagnom. — III. Sluga Kuba, Witek. Lastavice. Batine. Sudnica. Boryna na sudu, povratak s Dominikovom, Jagninom majkom. — IV. Nedjelja. Kuba nosi župniku jarebice. Misa. Propovijed. Ambrozije. Jagna. Objed. Krčma. Židov Jankiel. — V. Jesen. Večera kod Boryne. Kuba. Vašar u Tymovu. Pisar. Boryna i Jagna. Kovač. — VI. Kiša. Spremanje kupusa. Prosidba. Jagna. — VII. Čišćenje kupusa. Rokova priča o Isusovu psu. Antek čeka Jagusiu kraj plota. — VIII. Prosidba. Proslava u krčmi. Čuje se, da se prodaje vlastelinova šuma. — IX. Dušni dan. — X. Spremanje za svadbu. Nesloga u kući Boryninoj. Tučnjava Boryne sa sinom Antekom. Antek se seli iz kuće. Objed. Pas Łapa. — XI. Spremanje za pir. Nedjelja. Svadbena povorka. Vjenčanje. Pir u kući. Ples Boryne s Jagnom. — XII. Kubina bolest, nastrijelio ga lugar. Sele Jagusine stvari u Boryninu kuću. Kuba umire.

Zima

I. Zima, snijeg, vjetar. Antek i Hanka istjerani, prodaju kravu židovima. Antek polazi iz sela. Krčma. — II. Hanka traži posla za Anteka, čuje za Jagnu. Antek se vraća. Antek i Hanka u postelji. — III. Antek radi kod mlinara, teše drva. Mateuš nadglednik. Tučnjava Anteka i Mateuša radi Jagne. — IV. Badnjak kod Boryne. Ponoćka. Sastanak Anteka i Jagne u crkvi. — V. Božić. Boryna i Jagna. Seljaci dolaze radi šume. Boryna i Jagna polaze u Wolu. — VI. Posjet pana Jacka. Sastanak Jagne i Anteka u staji i kraj plasta. Boryna sumnja. — VII. Krčma. Ples Jagne i Anteka. — VIII. Život u kući Boryne. Jagustynka. — IX. Hanka ide u šumu po suvarke. Večer. Susret s Borynom. Poziv da dođe k njemu. Požar. — X. Prelo. Rokova pri-

ča o konju i o bogatašu. — XI. Ljubavna noć Anteka i Jagne na snijegu. Boryna zapalio plast. — XII. Uzrujanost zbog požara. Hanka dolazi k Boryni radi potpore. Župnik kori Anteka u crkvi. — XIII. Antek i Jagna — svađa. Pobuna sela radi sječe šume. Juriš na šumu. Tučnjava. Boryna ranjen. Antek nad ocem.

Proljeće

I. Agata se vraća u selo. Proljeće. Polja pusta, seljani pohapšeni. — II. Cvjetnica. Hanka gazdarica u Boryninoj kući. Boryna bez svijesti. Jagna sama. Kovač njuška. Boryna veli Hanki, gdje se nalazi novac. — III. Klanje svinje. — IV. Veliki tjedan. Pripreme za Uskrs. Rok pomaže. Hanka našla novce u komori. — V. Uskrsnuće, Uskrs. Hanka kod Anteka u zatvoru. Djevojačke igre u selu. Hanka se vraća. Uskrsni ponedjeljak. Provala u komoru. Susret Jagusie i Jasia. Gori vlastelinov majur. — VI. Hanka rodila. Seljaci iz okoline obrađuju lipčanska polja. — VII. Vijest, da se seljani vraćaju iz zatvora. Jagna i Jasio. Jasio ide u popove. Procesija. Svi se vratili osim Anteka. — VIII. Tučnjava kneza i Kozlove. Agata traži, gdje da umre. Sađenje kupusa. Njemački kolonisti dolaze. Svibanjska pobožnost. Kovačeve spletke. — IX. Rok u selu. Pomaže Hanki da spase Anteka. Jagna i knez pijani spavaju u šumi. Skandal u selu. Tijelovo. Momci hoće da protjeraju Nijemce. — X. Dogovor proti Nijemcima. Tučnjava kod Dominikove radi Šimekove ženidbe. Razgovor Jagne i Mateuša. Nijemci. — XI. Kosidba. Hanka očekuje Anteka. Boryna u noći ustaje, tumara, sije, umire.

Ljeto

I. Boryna na odru. Župnik i njegov bik. Pogreb Boryne. Daća. — II. Petrovo. Proštenje u Lipcu. Nijemci odlaze. Jasio, klerik, sabire milostinju. Dijelit će se vlastelinovo Podšumlje. Jagusia pred Jasiovim prozorom. — III. Zadušnica za Borynu. Dioba kod Boryninih, svađa Hanke i Jagne. Jagna izbačena iz kuće. Vijest, da je Grzela umro. — IV. Antek se vratio, pregledava polje. — V. Rad u polju. Kovač nagovara Anteka, da pobjegne u Ameriku. Posljednji sastanak Anteka s Jagusiom. Žandari traže Roka. — VI. Šimek gradi kuću na Podšumlju. Ženidba Šimekova s Nastkom. — VII. Józka ima ospice, Šimek i Nastka. Jagusia čezne za Jasiom. — VIII. Glasovanje o ruskoj školi. — IX. Antek se vraća s glasovanja, susret s truljarom i vla-

stelinom, zatekao
Jagne i Jasia. —
Vratio se Teresk
Jagnu iz svoje
lazi s hodočasni
novce. Spletke o
Žetva. Prosjak.